

Delta

Participatie en social learning in de Delta

Deelresultaat 5

Pilot "Zuidwest-Brabant, Reigersbergse polder en Zuid-Beveland"

5 oktober 2009

Pilot "Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid- Beveland"

Deelresultaat 5, Leven met Water "Delta"

Bouma, Geiske (TNO)
Janssen, Stephanie (Deltares)
Hommes, Saskia (Deltares)
Otter, Henriëtte (Deltares)
Reijs, Theo (TNO)
Woestenburg, Alexander (TNO)

Inhoud

1 Inleiding	3
2 Evaluatie methode	5
2.1 IVM analyses, pilot 1	5
2.1.1 Actoranalyse	5
2.1.2 Probleemstructuur analyse	6
2.1.3 Methodische analyse	6
2.2 Houtekamer evaluatie, pilot 1	8
2.3 Analyses Universiteit Twente, pilot 1	8
2.4 RLG "Kader zo helder als water"	9
2.5 Synthese	10
3 Offerte	11
3.1 Proces	11
3.2 Sturing op voorkeursalternatief	12
3.3 Informatie in het proces	12
3.4 Context	13
3.5 Synthese	13
4 Procesbeschrijving Pilot 2	15
4.1 Achtergrond	15
4.1.1 Fysieke context	16
4.1.2 Geschiedenis zoetwatervoorziening en huidige situatie	18
4.1.3 Context en doelen van de Brede Discussie (De Kruif, 2007)	20
4.2 Betrokken partijen en tijdslijn	22
4.2.1 Actoranalyse	22
4.2.2 Verloop interactief proces	27
4.3 Ontwikkelen van uitkomsten	35
4.3.1 Uitgangspunten Brede Discussie	35
4.3.2 Huidige situatie	35
4.3.3 Toekomstige situatie	36
4.3.4 Uitkomsten Brede Discussie	37
4.3.5 Reflectie op uitkomsten	40
4.4 Kennisontwikkeling	41
4.4.1 Bestaande kennis	41
4.4.2 Ontwikkelde kennis	43
4.4.3 Reflectie op interactie en kennis	45
4.5 Probleempercepties	46
4.5.1 Agrarische sector	47
4.5.2 Natuur- en milieuorganisaties	51
4.5.3 Private partijen - waterbedrijven	54
4.5.4 Overige belangengroepen – recreatie	55
4.5.5 Overheden	56
4.5.6 Reflectie op probleempercepties	61

4.6	Synthese	63
4.6.1	Verloop proces van probleemstructurering	63
4.6.2	Probleempercepties	66
4.6.3	Ontwikkeling van uitkomsten	66
5	Analyse	68
5.1	Proces	68
5.2	Sturing op voorkeursalternatief	70
5.3	Informatie in het proces	71
5.4	Context	72
6	Discussie en Conclusies	73
6.1	Eigenschappen pilot 2	73
6.2	Reflectie op lessen	73
6.3	Discussie	75
7	Bronvermelding	76
Bijlage(n)		
A.	Offerte voor Brede Discussie Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-beveland	78
B.	Kennisbundel	87
C.	Verslag kick off bijeenkomst	131
D.	Notitie tweede bijeenkomst	138
E.	Verslag tweede bijeenkomst	174

1 Inleiding

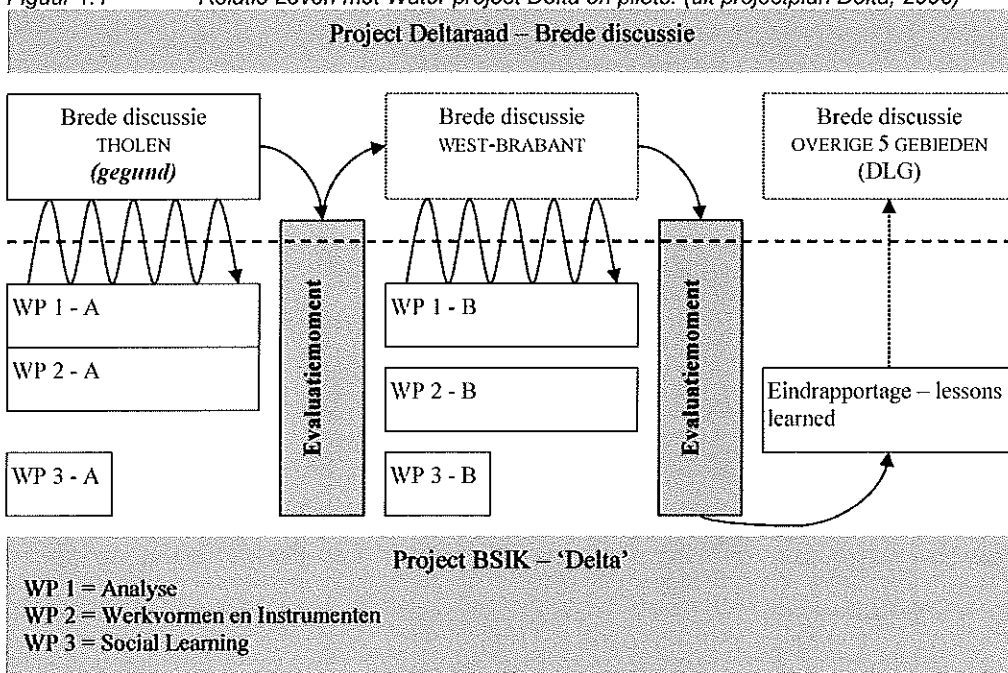
In deze deelrapportage wordt de tweede pilot van het project Delta: “Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland”, beschreven en geëvalueerd. Deze tweede pilot heeft het karakter van een ‘validatie pilot’ binnen het Leven met Water project Delta. De activiteiten die in de eerste pilot Tholen/St. Philipsland zijn uitgevoerd, zijn samen met de lessen die getrokken zijn uit de evaluaties van Tholen/St. Philipsland, het referentiekader voor deze tweede pilot. Daarbij is het van te voren helder dat elke pilot zijn eigen context kent en het woord validatie daarom niet geheel op zijn plaats is. Bovendien is de tijdsperiode die verlopen is tussen de twee pilots, vanwege bestuurlijk overleg in de Deltaraad, veel langer dan bij de start van het project verwacht werd.

De probleemstelling is voor beide pilots echter wel gelijk en luidt: ‘Hoe kun je het proces in de Delta zodanig inrichten dat het participatief en kennisintensief verloopt en realistische en gedragen resultaten oplevert?’

Concreet betekent dit voor het gebied (de pilot) het bereiken een gedeeld inzicht en instemming over de meest wenselijke oplossingsrichting of ontwikkeling, mede met een toets op haalbaarheid en betaalbaarheid.

Schematisch is de relatie tussen de twee pilots als volgt weergegeven. Dit schema is overgenomen uit het projectplan uit 2006. De tweede pilot van de Brede Discussie is uiteindelijk niet in West-Brabant uitgevoerd, maar in Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland. Ook de doorvertaling naar ‘overige 5 deelgebieden’ is op dit moment niet aan de orde.

Figuur 1.1 Relatie Leven met Water project Delta en pilots. (uit projectplan Delta, 2006)

Er is een sterke en voortdurende wisselwerking tussen de pilots en de andere werkpakketten binnen het Leven met Water project Delta. Aan de ene kant betreft het hier de toepassing van het geleerde uit de werkpakketten op de pilots (bijv. analyse van probleemstructuur en kennisbehoefte), maar aan de andere kant zullen de ervaringen uit de pilots ook input leveren aan werkzaamheden in de andere werkpakketten (bijv. aanscherpen raamwerk sociaal leren en methodologie voor inzetten werkvormen en instrumenten).

Leeswijzer

Dit deelresultaat is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 2 beschrijft de lessen uit de evaluatie van de eerste pilot op Tholen/St. Philipsland. In hoofdstuk 3 wordt beschreven in hoeverre deze lessen zijn meegenomen bij het opstellen voor de offerte van de tweede pilot. Hoofdstuk 4 beschrijft de tweede pilot. Deze pilot wordt vervolgens in hoofdstuk 5 geëvalueerd aan de hand van de geleerde lessen uit de eerste pilot. Tenslotte treft u algemene conclusies en aanbevelingen in hoofdstuk 6.

2 Evaluatie methode

Voor de evaluatie van de pilot "Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland" wordt gebruik gemaakt van de lessen en aanbevelingen uit de evaluaties over de eerste pilot (Tholen/St. Philipsland). De volgende evaluaties zijn daarvoor beschikbaar:

- IVM (uitgevoerd in opdracht van het consortium): actor analyse, probleemstructuuranalyse en methodologische analyse.
- Houtekamer (uitgevoerd in opdracht van de Deltaraad): evaluatie over het proces.
- Afstudeeronderzoek Joanne Vinke-De Kruijf / proefschrift Saskia Hommes (Universiteit Twente): evaluatie over gebruik van kennis en de ontwikkeling van actorenpercepties.
- RLG "Kaders zo helder als water" (uitgevoerd in opdracht van de minister van LNV): advies over de rijksrol bij de zoetwatervoorziening voor de landbouw in de verziltende Delta.

In dit hoofdstuk wordt de inhoud van de bovenstaande evaluaties kort toegelicht (paragraaf 2.1 tot en met 2.4). In paragraaf 2.5 worden hier vervolgens de belangrijkste lessen uit gedestilleerd. Deze vormen het raamwerk voor de analyse (evaluatie) van de tweede pilot, die in hoofdstuk 5 beschreven wordt.

2.1 IVM analyses, pilot 1

Het IVM heeft drie analyses uitgevoerd van pilot 1. De eerste is een actoranalyse, de tweede een probleemstructuur analyse. De derde is een methodische analyse. Hieronder worden de drie verschillende analyses toegelicht.

2.1.1 Actoranalyse

Dit document (Van der Pol et al. 2006) bevat een analyse van reacties op de pilot Tholen/St. Philipsland van de zijde van tien actoren, waarvan de meesten direct betrokken (zullen) zijn bij de uiteindelijke overheidsbesluitvorming in de gehele delta. Van de geïnterviewden hebben vijf personen deelgenomen aan een of meer bijeenkomsten van de pilot Tholen/St. Philipsland. Hieronder staan de belangrijkste punten uit de actor analyse opgesomd.

- Ruimtelijke schaal van de analyse en uitkomst: Inzoomen op één gebied leidt tot praktische/pragmatische richtingen maar niet tot een optimale oplossing voor dit gebied, namelijk de gehele Delta. Een aantal actoren wijzen er op dat ze graag een bredere aanpak zouden zien.
- Rol en inbreng overheden in het proces:
  - Een aantal actoren constateert dat de overheden onvoldoende hebben geparticipeerd in het proces, wat er toe leidt dat zij het risico lopen 'achterop te raken'. Eén van de gedeputeerden wijt dit aan de inflexibiliteit van de overheid.
  - Een andere actor constateert dat de afstandelijkheid van de (rijks)overheid er misschien wel toe geleid heeft dat er een gezamenlijke 'vijand' gecreëerd is, waardoor de landbouw en natuurorganisaties dichterbij elkaar zijn gekomen.
  - De ministeries V&W en LNV zien hun rol in het proces als afstandelijk. De provincies moeten het voortouw nemen. De provincies Noord-Brabant en Zeeland geven zelf ook aan dat ze er volop bij betrokken zijn en ervoor moeten zorgen dat dit soort participatieve processen doorgaan.
- Inbreng kennis: volgens een aantal respondenten is er in de pilot te weinig gebruik gemaakt van beschikbare wetenschappelijke rapporten en beleidsstukken.

2.1.2 Probleemstructuur analyse

Er wordt in deze evaluatie (Van der Pol et al. 2006) geconcludeerd dat we te maken hebben met een *ongestructureerd probleem*. Er leven namelijk zowel verschillende opvattingen over de in het geding zijnde waarden en over de relevante kennis. Verschillen in opvatting over relevante waarden kan worden gekoppeld aan schaalniveaus in de besluitvorming. Enerzijds is er het lange termijnbeleid, gericht op natuurlijke (duurzame) condities en weinig specifiek met betrekking tot de korte termijn. Anderzijds is er de urgentie van de lokale problematiek, met name de blauwalg en de noden van de landbouw.

De informatie, die in het proces gebruikt is, bestaat uit: de planstudie over het Volkerak-Zoommeer, informatiebundel Tholen/St. Philipsland en een studie van Alterra: Transitie en toekomst van de Deltalandbouw.

Geconcludeerd kan worden dat hoewel er geen consensus bestaat over het probleem (er spelen volgens betrokken partijen verschillende waarden), er aan het eind van de tweede discussiebijeenkomst wel overeenstemming is gekomen tussen de landbouw en natuurorganisaties over dat er met bepaalde middelen een oplossing kan worden bereikt. Vooraf aan de discussie was er nog geen overeenstemming over wat het probleem is en over de benodigde middelen om het probleem op te lossen. Het probleem kon toen gezien de kenmerken, waarden en kennis een ongestructureerd probleem genoemd worden. Het projectteam heeft geprobeerd de betrokken partijen door middel van de discussies in de workshop tot een compromis te laten komen over het middel waarmee het probleem kan worden opgelost. Dit is hen gelukt wat betreft belangenorganisaties van de landbouw en de natuur.

2.1.3 Methodische analyse

Deze analyse (Cuppert et al. 2006) richt zich op de methodologische aanpak van het Leven met Water project 'Delta'. De volgende vraag staat centraal: *In hoeverre is er in het Delta pilot-project Tholen/St. Philipsland sprake geweest van een open dialoogproces?*

Deze vraag is beantwoord door middel van een analyse van de procesmatige en methodologische keuzes en ontwerpkenmerken van het dialoogproces. Het ontwerp van een dialoogproces omvat grofweg de volgende onderdelen:

1. Selectie van deelnemers,
2. Genereren kennis en ideeën,
3. Evalueren kennis en ideeën,
4. Synthetiseren en concluderen.

Selectie van deelnemers

De selectie van deelnemers is een essentiële stap in het creëren van een open dialoogproces. Leren kan alleen bereikt worden als er een diversiteit aan opvattingen en kennis in de deelnemersgroep aanwezig is. Naast diversiteit is het belangrijk dat er buiten dominante systemen en buiten de bestaande netwerken gekeken wordt.

Uit de interviews met de leden van het projectteam blijkt dat er geen expliciete criteria zijn opgesteld op basis waarvan de deelnemers zijn geselecteerd. Een algemene opvatting lijkt te zijn dat gepoogd is een brede samenstelling te creëren, niet alleen wat betreft type stakeholder (boer, natuur, waterschap, etc.), maar ook wat betreft demografische (jong/oud) en persoonlijke kenmerken (innovatief/progressief). Het doorbreken van bestaande netwerken lijkt geen doel bij de selectie van de deelnemers.

Genereren kennis en ideeën

In deze stap is geanalyseerd op welke wijze de verschillende scenario's tot stand zijn gekomen en hoe met (externe) kennis is omgegaan in het proces. De scenario's zijn ontstaan vanuit een forecasting-perspectief; ze zijn namelijk gebaseerd op de drie water alternatieven (autonome ontwikkeling, zoet scenario en zout scenario) die door de Deltaraad zijn vastgelegd. En ze zijn niet zozeer ontstaan op basis van een toekomstvisie en vervolgens een backcasting-analyse.

Het proces is opgezet volgens een 'wieberstructuur', om het genereren van ideeën te bevorderen: in het proces zijn achtereenvolgens divergentiefasen (creatief denkproces, bv. brainstormen) en convergentiefasen (beslissingen nemen) opgenomen. Externe kennis heeft slechts een beperkte rol gespeeld in het proces; alleen bij het tegemoetkomen van bepaalde informatiebehoeften. Externe kennis is niet gebruikt om tot nieuwe inzichten te komen (bv. in de vorm van alternatieve scenario's).

Evalueren kennis en ideeën

Het evalueren van kennis en ideeën vond met name plaats in de tweede workshop. Wat betreft een open evaluatie van ideeën was er een beperking in de vorm van de planstudie Volkerak-Zoommeer en de door V&W geformuleerde visie van estuariene dynamiek. Een zoet Volkerak-Zoommeer bleek volgens de planstudie Volkerak-Zoommeer geen oplossing te bieden voor het blauwalgenprobleem. Dit heeft een aantal vrijheidsgraden voor een open dialoog weggenomen. De V&W visie over estuariene dynamiek heeft hetzelfde effect.

Synthetiseren en concluderen

De uitkomst van het proces was een consensus over de meest wenselijke oplossingsrichting. De projectteamleden waren allen verrast over het feit dat landbouw en natuur het uiteindelijk eens zijn geworden, en dat er achteraf weerstand is vanuit de overheidspartijen.

Er wordt geconcludeerd dat 'social learning' wellicht niet veel invloed gehad heeft op de uiteindelijke uitkomst van het proces, maar wel op de procesgang. Niet zozeer de interactie tussen de verschillende partijen heeft er voor gezorgd dat de boeren bereid waren om te praten over een zout scenario, maar de inspanning van het projectteam om aan te tonen dat er voor de boeren winst te behalen viel.

De conclusies en aanbevelingen uit de bovenstaande methodologische analyse zijn als volgt:

- Een sterke focus op diversiteit van opvattingen en kennis, waarbij ook stakeholders buiten het dominante systeem worden betrokken zal het leereffect van de discussie ten goede komen.
- De 'wieberstructuur' komt leren ten goede, omdat hierdoor duidelijke scheiding wordt aangebracht tussen de creatieve en de beslissingsfase.
- De wrijving tussen enerzijds een focus op consensus en anderzijds de focus op leren verwijst naar het bestaan van verschillende probleemstructuurdefinities. Het onderhandelingsproces dat is ingezet om tot een consensus te komen past bij een matig gestructureerd probleem. Een proces dat gericht is op leren past bij een ongestructureerd probleem (zie probleemstructuuranalyse).
- Het is van belang dat er ruime aandacht besteed wordt aan de settings van het proces. Het gaat hierbij om een aantal randvoorwaarden zoals: vertrouwen, commitment van de deelnemers en duidelijkheid over de relatie met gerelateerde processen.
- Er is sprake geweest van een leereffect in de discussie. Er is een gedeeld inzicht ontstaan over het belang van gegarandeerde zoetwatervoorziening voor de landbouw. Het feit dat de agrariërs en de natuurbewegingen het met elkaar eens zijn geworden was

voor de projectteamleden verrassend. Tussen die twee partijen heeft 'social learning' dan ook zeker een rol gespeeld.

2.2 Houtekamer evaluatie, pilot 1

De belangrijkste aanbevelingen uit de Houtekamer evaluatie (Houtekamer 2006) staan hieronder opgenoemd.

Interactief proces

- Neem het gezamenlijke gebiedsbezoek standaard op in het proces.
- Trek extra tijd uit voor het vergroten van bestuurlijk commitment en het zorgvuldig omgaan met kennis en informatie.

Sturing op voorkeursalternatief

- Tijdens de eerste fase dient duidelijk te worden welke rollen de verschillende partijen vervullen, welke inbreng ze in welk deel van het proces zullen hebben en vanuit welke verantwoordelijkheid ze werken.
- Zorg als gezamenlijke overheden dat het kader waarbinnen de oplossingsrichtingen gezocht worden beoordeeld kunnen worden zo helder mogelijk is. Zorg voor aanscherping waar nodig en stem onderling de inbreng in het proces af.
- Betrek tijdens het voeren van de discussie het bestuurlijk niveau door tussentijds instemming te vragen voor de stappen die gezet worden.
- Wees als procesbegeleider alert op een goede inbreng van alle partijen.

Informatie in het proces

- Benoem bij alle relevante partijen vooraf aanspreekpunten die snel toegang hebben tot de kennis die binnen hun organisatie aanwezig is.
- Wees als opdrachtnemer zo transparant mogelijk: deel inhoudelijke informatie met alle partijen, lever onderbouwingen aan, verwijst naar bronnen en communiceer over de wijze waarop informatie wordt gebruikt.

Overig

- Zet de Brede Discussies pas in andere gebieden voort als de pilot Tholen/St. Philipsland tot een bestuurlijk besluit over het alternatief heeft geleid.
- Voer de discussie bij voorkeur tegelijkertijd in de resterende gebieden.
- Plaats de discussie in het kader van de planstudie Volkerak-Zoommeer of wacht tot de planstudie is afgerond. Start in het laatste geval in gebieden die geen relatie hebben met het Volkerak-Zoommeer.

2.3 Analyses Universiteit Twente, pilot 1

Vanuit de Universiteit Twente is de pilot Tholen/St. Philipsland ook geanalyseerd. Deze analyse werd uitgevoerd als onderdeel van een Master onderzoek (De Kruijf, 2007) en een promotieonderzoek (Hommes, 2008 en Hommes et al., 2009). Het doel hiervan was om te onderzoeken hoe het creëren van een kennisbasis en de ontwikkeling van actorenpercepties bij dragen aan de formulering van een overeengekomen en valide probleem-oplossing combinatie.

Wat betreft de actorenpercepties, wordt geconcludeerd dat de verschillende actoren het aan het begin van het proces niet eens waren over wat het probleem en de bijbehorende oplossing(en) waren. Echter, gedurende het proces van probleemstructurering kwamen hun percepties over het probleem en de oplossingen nader tot elkaar en dit leidde uiteindelijk zelfs tot een overeenkomst tussen actoren dat een voorbeeld van uitonderhandelde kennis is.

Tijdens het proces leerden de betrokkenen over één of meerdere elementen van het probleem. Dit *cognitieve leren* resulteerde er uiteindelijk in dat hoewel de percepties niet identiek werden ze wel dichterbij elkaar kwamen. In het proces bij Tholen/St. Philipsland formuleerden de betrokken actoren, ondanks dat hun percepties niet gelijk waren, een oplossing waar overeenstemming over bestond: een gezamenlijk geformuleerde probleem-oplossing combinatie. Dit wordt toegeschreven aan het feit dat zij geleerd hebben over hun positie in het netwerk en hun afhankelijkheid van andere actoren in het gebied (*strategisch leren*).

2.4 RLG “Kader zo helder als water”

De Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) heeft in maart 2008 op verzoek van de minister van LNV (Verburg) een advies uitgebracht over de rijksrol bij de landbouw zoetwatervoorziening in de verziltende Delta (RLG, 2008). De raad komt tot 4 aanbevelingen, die [door de minister van LNV] in volgorde van urgentie zijn gerangschikt:

- De raad adviseert de staatssecretaris van V&W op nationaal niveau de discussie te starten over de duurzame zoetwaterverdeling over de regio's. Vanwege de te verwachten structurele zoetwatertekorten als gevolg van klimaatverandering dient de huidige verdeelsleutel tijdig te worden herijkt. *Reactie MIN LNV:*
  - *Aanpassing verdringingsreeks*
  - *Grootschalige maatregelen*
  - *Nationaal Waterplan*
- De raad adviseert de minister van LNV binnen de bestuursfilosofie 'centraal wat moet, decentraal wat kan' bij gebiedsprocessen meer aandacht te besteden aan 'centraal wat moet'. *Reactie MIN LNV:*
  - *Het meest wezenlijke leerpunt van de pilot Tholen is dat het Rijk zich niet afzijdig kan opstellen in dit soort ingrijpende gebiedsprocessen.*
  - *In de pilot West-Brabant hebben LNV en V&W, in tegenstelling tot in de pilot Tholen, volop aan de discussie deelgenomen. Tijdens het proces vervulden ze vooral rollen van adviseur, facilitator van kennis en bewaker van publieke belangen en randvoorwaarden.*
- De raad adviseert de minister van LNV de problematiek in de gehele Zuidwestelijke Delta te benaderen als een maatschappelijk-politieke kwestie en niet als een probleem waarover een objectief te bepalen oplossing mogelijk is. De oplossing ligt in een gesprek tussen de betrokkenen. De klimaatproblematiek dient daarbij kaderstellend te zijn. Maatwerk is nodig om opties op (deel)gebiedsniveau te analyseren. *Reactie MIN LNV: De uitkomsten van alle regionale discussies moeten nog in het bredere kader van de Zuidwestelijke Delta en het nationale waterverdelingsvraagstuk worden gezien.*
- Voor de specifieke situatie op St. Philipsland en Tholen adviseert de raad de minister van LNV de oplossing die door partijen is voorgesteld, te toetsen aan uitgangspunten van behoorlijk bestuur. *Reactie MIN LNV: De uitkomsten van alle regionale discussies moeten nog in het bredere kader van de Zuidwestelijke Delta worden gezien.*

2.5 Synthese

Uit de bovenstaande evaluaties is een aantal lessen te trekken, dat van belang is voor de evaluatie van de tweede pilot. Deze lessen hebben betrekking op de volgende onderdelen: proces, sturing op voorkeursalternatief, informatie in het proces en context.

Proces

- les 1. Neem het gezamenlijke gebiedsbezoek standaard op in het proces. (Houtekamer)
- les 2. Trek extra tijd uit voor het vergroten van bestuurlijk commitment. (Houtekamer)
- les 3. Trek extra tijd uit voor het zorgvuldig omgaan met kennis en informatie. (IVM, Houtekamer, RLG)
- les 4. De 'wieberstructuur' komt leren ten goede, omdat hierdoor duidelijke scheiding wordt aangebracht tussen de creatieve en de beslissingsfase. (IVM)
- les 5. Zorg voor een sterkere focus op diversiteit van opvattingen en kennis, waarbij ook stakeholders buiten het dominante systeem worden betrokken. Dit zal het leereffect van de discussie ten goede komen. (IVM)
- les 6. Het is van belang dat er ruime aandacht besteed wordt aan de settings van het proces. Het gaat hierbij om een aantal randvoorwaarden zoals: vertrouwen, commitment van de deelnemers en duidelijkheid over de relatie met gerelateerde processen. (IVM)

Sturing op voorkeursalternatief

- les 7. Tijdens de eerste fase dient duidelijk te worden welke rollen de verschillende partijen vervullen, welke inbreng ze in welk deel van het proces zullen hebben en vanuit welke verantwoordelijkheid ze werken. (Houtekamer)
- les 8. Zorg als gezamenlijke overheden dat het kader, waarbinnen de oplossingsrichtingen beoordeeld kunnen worden, zo helder mogelijk is. Zorg voor aanscherping waar nodig en stem onderling de inbreng in het proces af. (IVM, Houtekamer, RLG, Universiteit Twente)
- les 9. Betrek tijdens het voeren van de discussie het bestuurlijk niveau door tussentijds instemming te vragen voor de stappen die gezet worden. (Houtekamer)
- les 10. Wees als procesbegeleider alert op een goede inbreng van alle partijen. (Houtekamer)

Informatie in het proces

- les 11. Benoem bij alle relevante partijen vooraf aanspreekpunten die snel toegang hebben tot de kennis die binnen hun organisatie aanwezig is. (Houtekamer)
- les 12. Wees als opdrachtnemer zo transparant mogelijk: deel inhoudelijke informatie met alle partijen, lever onderbouwingen aan, verwijs naar bronnen en communiceer over de wijze waarop informatie wordt gebruikt. (Houtekamer)
- les 13. Een dialoogproces vraagt om een focus op argumentatie van alternatieve opties. (Houtekamer)

Context

- les 14. Verlies het bredere plaatje / context niet uit het oog. Vind een goede verhouding praktische/pragmatische richtingen en een optimale oplossing voor de gehele Delta. (IVM, RLG)
- les 15. Plaats de discussie in het kader van de planstudie Volkerak-Zoommeer of wacht tot de planstudie is afgerond. Start in het laatste geval in gebieden die geen relatie hebben met het Volkerak-Zoommeer. (Houtekamer)

3 Offerte

In dit hoofdstuk wordt beschreven in hoeverre de lessen uit pilot 1 overgenomen zijn in de offerte voor Brede Discussie Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland. De offerte is opgenomen in bijlage A.

3.1 Proces

Les 1: Neem het gezamenlijke gebiedsbezoek standaard op in het proces.

In de offerte is voorgesteld om een gebiedsexcursie voorafgaand (bij voorkeur) aan de eerste workshop op te nemen.

Les 2: Trek extra tijd uit voor het vergroten van bestuurlijk commitment.

Om ervoor te zorgen dat er bestuurlijk commitment is, zijn in de tweede pilot – anders dan in pilot 1 – twee bestuurlijke tussenstappen in gebouwd. In de eerste tussenstap wordt "...bestuurlijk commitment verzocht bij de overheden om het proces op de door het consortium voorgestelde wijze voort te zetten, dan wel aan te passen..." In de tweede bestuurlijke tussenstap wordt "...bestuurlijk commitment verzocht bij de overheden om het proces op de door het consortium voorgestelde wijze en met de voorgestelde scenario's voort te zetten, dan wel wijzigen voor te stellen. Deze stap is nodig om ervoor zorg te dragen dat het gewenst ontwikkelingsperspectief van alle deelnemers aan het proces ook bestuurlijk draagvlak heeft..." In hoeverre de bestuurlijke tussenstappen daadwerkelijk bij hebben gedragen aan het commitment van bestuurders wordt in Hoofdstuk 5 geëvalueerd.

Les 3: Trek extra tijd uit voor het zorgvuldig omgaan met kennis en informatie.

In de offerte voor de tweede pilot is dezelfde doorlooptijd aangehouden als bij de eerste pilot, namelijk 6 maanden. Het totaal aantal uren (en dus het begrootte budget) is wel hoger, namelijk 106 dagen tegenover 76 dagen voor de eerste pilot. Er kan dus geconcludeerd worden dat er wel meer tijd is uitgetrokken, maar dat er niet expliciet aangegeven is dat er meer tijd voor het zorgvuldig omgaan met kennis en informatie is gereserveerd.

Les 4: Gebruik de 'wieberstructuur'; dit komt leren ten goede, omdat hierdoor duidelijke scheiding wordt aangebracht tussen de creatieve en de beslissingsfase.

De wieberstructuur is in de offerte voor pilot 2 wederom gebruikt als procesontwerp.

Les 5: Zorg voor een sterkere focus op diversiteit van opvattingen en kennis, waarbij ook stakeholders buiten het dominante systeem worden betrokken. Dit zal het leereffect van de discussie ten goede komen.

In de offerte (p. 6) staat beschreven dat de te betrekken actoren samen met de betrokken overheden benoemd zullen worden. Deze selectie kan smal zijn, dan worden overheden, waterschappen en partijen vanuit landbouw en natuur betrokken. Het kan ook een brede selectie worden, dan wordt deze groep uitgebreid met bewoners, vertegenwoordigers van recreatie en andere economische functies. Dit betekent dat de selectie van de deelnemers afhangt van de voorkeuren van de betrokken overheden. Welke criteria hierbij gehanteerd zullen worden is uit de offerte niet duidelijk. In de offerte is dus geen sterkere focus gelegd op de diversiteit van stakeholders en op voorhand geen keuze gemaakt voor het betrekken van stakeholders buiten het dominante systeem.

Les 6: Het is van belang dat er ruime aandacht besteed wordt aan de settings van het proces. Het gaat hierbij om een aantal randvoorwaarden zoals: vertrouwen, commitment van de deelnemers en duidelijkheid over de relatie met gerelateerde processen.

In stap 1 "kick off bijeenkomst" is als onderdeel van het vastleggen van het voorgestelde proces en de randvoorwaarden met de deelnemers "onderlinge kennismaking en bespreking commitment aan het proces" opgenomen. Hiermee is deze les meegenomen in de offerte.

3.2 Sturing op voorkeursalternatief

Les 7: Tijdens de eerste fase dient duidelijk te worden welke rollen de verschillende partijen vervullen, welke inbreng ze in welk deel van het proces zullen hebben en vanuit welke verantwoordelijkheid ze werken.

Wat betreft de rolverdeling van de deelnemers staat als onderdeel van "Stap 1 kick off meeting" genoemd dat er een definitieve lijst actoren, verantwoordelijkheden en contactpersonen vast gelegd wordt. De verschillende verantwoordelijkheden van de actoren zullen waarschijnlijk ook direct de rolverdeling beschrijven. De overheden hebben in "Stap 0 Startfase project" een belangrijke rol in het afbakenen van het project. Ze worden betrokken bij het definiëren van het doel van de Brede Discussie, het definiëren van het gebied waar de Brede Discussie op van toepassing is, de randvoorwaarden voor het proces en de inhoud, het benoemen van te betrekken actoren en de planning en termijn. Hun rol en inbreng gedurende de rest van het proces staat niet expliciet vermeld in de offerte.

Les 8: Zorg als gezamenlijke overheden dat het kader, waarbinnen de oplossingsrichtingen beoordeeld kunnen worden, zo helder mogelijk is. Zorg voor aanscherping waar nodig en stem onderling de inbreng in het proces af.

In de offerte (p. 6) staat beschreven dat de inhoudelijke randvoorwaarden en vertaling naar scenario's (scenario's op het gebied van water, landbouw en grondgebruik) samen met de betrokken overheden bepaald zullen worden. Verder is hiervoor ook de tweede bestuurlijke tussenstap opgenomen. Deze tweede stap is bedoeld om het gewenst ontwikkelingsperspectief van alle deelnemers aan het proces, dat volgt uit de interim periode, ook bestuurlijk draagvlak heeft.

Les 9: Betrek tijdens het voeren van de discussie het bestuurlijk niveau door tussentijds instemming te vragen voor de stappen die gezet worden.

In de offerte wordt voorgesteld om een begeleidingscommissie voor het project in te stellen. Deze kan zorgen voor dagelijkse begeleiding van het proces en voor een snelle bestuurlijke afhandeling van de voorstellen die uit de verschillende fasen van het project kunnen voorkomen. In hoeverre de begeleidingscommissie daadwerkelijk bij heeft gedragen wordt in hoofdstuk 5 geëvalueerd. Tevens zorgt de tweede bestuurlijke tussenstap, zoals opgenomen in de offerte, voor het betrekken van het bestuurlijk niveau.

Les 10: Wees als procesbegeleider alert op een goede inbreng van alle partijen.

Deze les kan niet geëvalueerd worden op basis van de offerte.

3.3 Informatie in het proces

Les 11: Benoem bij alle relevante partijen vooraf aanspreekpunten die snel toegang hebben tot de kennis die binnen hun organisatie aanwezig is.

Dit is in de offerte opgenomen als onderdeel van stap 1 "kick off meeting".

Les 12: Wees als opdrachtnemer zo transparant mogelijk: deel inhoudelijke informatie met alle partijen, lever onderbouwingen aan, verwijst naar bronnen en communiceer over de wijze waarop informatie wordt gebruikt.

De inbreng van inhoudelijke informatie zal volgens de offerte voornamelijk plaatsvinden tijdens "Stap 3 interim periode". Tijdens deze periode worden scenario's opgesteld voor grondgebruikalternatieven, oplossingsrichtingen en maatregelen op basis van kansen en knelpunten. Er is in de offerte niet expliciet aandacht besteed aan de transparantie. In hoeverre de inbreng van informatie transparant heeft plaatsgevonden zal in hoofdstuk 5 geanalyseerd worden.

Les 13: Een dialoogproces vraagt om een focus op argumentatie van alternatieve opties.
Deze les kan niet geëvalueerd worden op basis van de offerte.

3.4 Context

Les 14: Verlies het bredere plaatje / context niet uit het oog. Vind een goede verhouding praktische/pragmatische richtingen en een optimale oplossing voor de gehele Delta.

In de offerte staat beschreven dat de Brede Discussie voor de drie gebieden (Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland) gezamenlijk opgezet wordt, maar dat daarbij het betrokken gebied in Zuid-Beveland verkleind wordt tot het deel dat gebruik maakt van de landbouwwaterleiding (fruitteelt). Dit betekent dat de Brede Discussie, net als pilot 1, lokaal ingestoken is. Ten aanzien van het gewenste ontwikkelingsperspectief of geïntegreerde oplossingsplan voor de gehele Zuidwestelijke Delta, wordt in de offerte beschreven dat het bestuurlijk domein hiervoor de randvoorwaarden aan moet geven. De tijdsschaal waarop de Brede Discussie zich richt, staat niet expliciet vermeld in de offerte.

Les 15: Plaats de discussie in het kader van de planstudie Volkerak-Zoommeer of wacht tot de planstudie is afgerond. Start in het laatste geval in gebieden die geen relatie hebben met het Volkerak-Zoommeer.

In de offerte (p. 4) staat het volgende beschreven: "...Voor het gewenste ontwikkelingsperspectief is de besluitvorming over het Volkerak-Zoommeer van belang, inclusief de randvoorwaarden die door de overheden worden gesteld aan de duurzame ontwikkeling in de Zuidwestelijke Delta. Deze randvoorwaarden worden in het proces meegenomen, waarbij er nauw contact zal zijn met de (projectleider van de) Planstudie Volkerak-Zoommeer ..." Dit betekent dat er in de Brede Discussie rekening gehouden zal worden met het kader dat geschetst wordt door de Planstudie Volkerak-Zoommeer.

3.5 Synthese

Op basis van de bovenstaande analyse kan geconcludeerd worden dat op twee lessen na alle evaluatielessen uit de eerste pilot in de offerte voor de tweede pilot zijn meegenomen.

Les 3, die betrekking heeft op het extra tijd uit trekken voor het zorgvuldig omgaan met kennis en informatie is niet expliciet meegenomen in de offerte. Ook is er in de offerte op voorhand geen keuze gemaakt omtrent les 5: er is geen nadruk gelegd op het betrekken van stakeholders buiten het dominante systeem.

Voor twee van de 'proces' lessen, les 10 en 13, die betrekking hebben op een transparante invulling van de rol van procesbegeleider en de focus op argumentatie van alternatieve opties, geldt dat hierover, op basis van alleen de offerte, nog niet geconcludeerd kan worden of ze voldoende toegepast zijn.

Voor alle lessen geldt dat op basis van de offerte nog niets gezegd kan worden over hoe de lessen *in de praktijk* van de pilot zijn uitgevoerd. Deze analyse zal in hoofdstuk 5 aan bod komen, nadat de pilot is besproken in hoofdstuk 4.

4 Procesbeschrijving Pilot 2

In dit hoofdstuk wordt een procesbeschrijving gegeven van de Brede Discussie in het gebied Zuidwest-Brabant, Reigersbergse polder en Zuid-Beveland. De discussie in dit gebied geldt als de tweede pilot in het Leven met Water project Delta. In dit hoofdstuk wordt eerst ingegaan op de achtergrond en de context van het project (4.1), daarna worden de betrokken partijen en de tijdslijn behandeld (4.2), in de derde paragraaf wordt ingegaan op de ontwikkeling van de uitkomsten (4.3), in de vierde paragraaf komt de kennisontwikkeling in het proces aan bod (4.4), in de vijfde paragraaf wordt ingegaan op de ontwikkeling van percepties (4.5). Het hoofdstuk sluit af met een synthese (4.6).

4.1 Achtergrond

Met het oog op het realiseren van een klimaatbestendige en duurzame Delta zijn er diverse ontwikkelingen en studies die de opgaven voor de toekomst verkennen. Eén van de opgaven betreft de Brede Discussie rondom zoetwaterbeschikbaarheid.

In juni 2003 heeft het Kabinet definitief besloten om de Haringvlietsluizen op een kier te zetten. In de brief waarin staatssecretaris Schultz (V&W) en minister Veerman (LNV) de provincies op de hoogte stellen staat een oproep aan de drie provincies: "De Delta kent een aantal complexe vraagstukken, die vragen om een oplossing. Het Kabinet is van mening dat het streven naar een meer natuurlijke Delta, inclusief de versterking van natuurlijke processen en het op termijn terugbrengen van getij in het Haringvliet/Hollands Diep, gekoppeld moet worden aan een meer natuurlijke, duurzame zoetwatersituatie voor de landbouw. Op basis van de visie 'Delta in Zicht' is een fundamentele discussie hierover in de Zeeuwse, Zuid-Hollandse en Noord-Brabantse Delta noodzakelijk. Wij achten het van groot belang dat de provincies, in samenwerking met het Rijk, het voortouw nemen om dit vraagstuk samen met andere belanghebbenden nader te verkennen".

De provincies en het rijk, vertegenwoordigd in de Deltaraad, hebben in 2004 besloten de fundamentele discussie te starten. Afgesproken is om deze discussie per eiland/gebied te voeren, daar de lokale omstandigheden hoogstwaarschijnlijk een grote invloed hebben op de resultaten. In 2006 is deze discussie gevoerd op de eilanden Tholen en St. Philipsland en in 2007/2008 in West-Brabant. In 2008 en 2009 vindt de Brede Discussie plaats in Zuidwest-Brabant, Reigersbergse polder en Zuid-Beveland. Een vierde discussie vindt in 2009 plaats in Zuid-Holland. De discussie in Zuidwest-Brabant, Reigersbergse polder en Zuid-Beveland (pilot 2) is direct gekoppeld aan de planstudie waterkwaliteit Volkerak-Zoommeer, in casu de verzilting van dit meer ten behoeve van de bestrijding van de blauwalgenoverlast en het herstel van estuariene dynamiek in de Delta en aan de kansen voor zoetwatervoorziening die onderzocht zijn binnen het project "Water uit de Wal".

In deze deelparagraaf wordt verder ingegaan op de fysieke context van het gebied van pilot 2 (4.1.1), de geschiedenis en de huidige situatie van zoetwatervoorziening in het gebied (4.1.2) en de context en doelen van deze Brede Discussie (4.1.3).

4.1.1 Fysieke context

Voor de beschrijving van de fysieke context van het gebied wordt ingegaan op de Deltawerken, de getijdendynamiek en de problemen in de Delta, het Volkerak-Zoommeer en klimaatverandering.

Deltawerken

In 1953 overstroomde een groot deel van de Nederlandse Zuidwestelijke Delta als gevolg van een vernietigende stormvloed. De impact van deze watersnoodramp was groot; meer dan 1800 mensen kwamen om het leven. De Nederlandse overheid besloot om de Zuidwestelijke Delta voortaan beter te beschermen tegen hoge waterstanden en stormvloed. Vrijwel alle open verbindingen met de Noordzee werden afgesloten door de Deltawerken. De bouw van deze werken zorgde voor een veilige Delta en bovendien kwam er een grote hoeveelheid zoetwater beschikbaar in de afgesloten bassins. Dit zoete water kon overvloedig gebruikt worden voor drinkwaterwinning en voor de agrarische sector. Helaas hebben de Deltawerken ook negatieve gevolgen. De karakteristieke zoet-zout verbinding is verdwenen en de afwezigheid van estuariene dynamiek zorgt voor een verslechtering van de kwaliteit van het water en blauwalgengroei. De kwaliteit van het gebied kwam onder druk te staan.

Getijdendynamiek en problemen in de Delta

Getijdendynamiek is noodzakelijk voor het in stand houden van natuurlijke estuaria. Estuaria ontstaan bij de overgang tussen rivieren en de zee. Rivierwaterafvoer en getijdendynamiek komen hier met elkaar in aanraking. Een estuarium bestaat uit 3 zones (Delta provincies 2003, p.36): een zoetwatergetijdengebied, een middengebied waar zoet rivierwater en zout zeewater zich mengen en een kustzone. Estuaria worden gekenmerkt door de vele gradiënten; tussen zee en de rivier, maar ook tussen water en land. Hierdoor ontstaan verschillen tussen hoog en laag, droog en nat, zoet en zout en er bestaat een grote diversiteit in sedimentatie en erosie.

“Onder deze variabele milieumomstandigheden met constante aanvoer van nutriënten kunnen vele soorten en aantallen organismen leven, variërend van zoetwater- tot zoutwatersoorten. Daarnaast heeft het estuarium een belangrijke functie in het filtreren van ongewenste stoffen”. (Delta provincies 2003, p.36):

De ingrepen ten behoeve van de waterveiligheid in de Zuidwestelijke Delta hebben voor een groot deel de getijden dynamiek en de natuurlijke estuaria doen verdwijnen. Hierdoor is een groot aantal problemen ontstaan.

“De blauwalgenproblematiek in Volkerak-Zoommeer en het verdwijnen van platen en ondiep water in de Oosterschelde zijn alarmerende voorbeelden. Maar ook de situatie in de Grevelingen, Haringvliet-Hollandsch Diep en de Westerschelde is onvoldoende. Voor het ecologisch systeem is de compartimentering niet goed. En de sterke reductie van het getij in bijvoorbeeld de Biesbosch is een probleem”. (Arcadis 2006, p.5)

Volkerak-Zoommeer

Kort na de afsluiting van de Zuidwestelijke Delta was de kwaliteit van het Volkerak-Zoommeer goed. In de jaren negentig trad een verslechtering op. In hete zomers kon de blauwalg volop groeien in het stilstaande, nutriëntrijke oppervlaktewater. Blauwalgen produceren een stinkend schuim dat giftige stoffen bevat (microcystine). In oktober 2002 stierven ongeveer 4300 watervogels als gevolg van blootstelling aan het schuim. De regionale zoetwatersystemen worden tijdens zomerperiodes afgesloten van het Volkerak-Zoommeer

wanneer er sprake is van blauwalgen. Om deze problematiek het hoofd te bieden, is een zout Volkerak-Zoommeer voorgedragen als oplossing. Dat betekent dat er weer getijdendynamiek toegestaan wordt. De gewenste waterkwaliteit kan alleen op deze manier weer gerealiseerd worden. Om een weloverwogen beslissing te kunnen nemen over deze maatregelen dienen alle gevolgen in kaart gebracht te worden. Hieruit blijkt dat er op de volgende gebieden aanvullende informatie nodig is alvorens een besluit te kunnen nemen:

- Zoutindringing vanuit het Volkerak-Zoommeer naar omliggende wateren
- Getijdendynamiek op het Volkerak-Zoommeer
- Waterberging op het Volkerak-Zoommeer
- Baten van een schoon, zout Volkerak-Zoommeer
- Zoetwatervoorziening voor de landbouw

Bij de discussie rondom een zout Volkerak-Zoommeer speelt ook de klimaatverandering en de lange termijn een belangrijke rol. De Zuidwestelijke Delta zou in de toekomst namelijk ook een waterbergingsfunctie moeten gaan vervullen.

Klimaatverandering

De klimaatverandering zal in de toekomst een belangrijke rol gaan spelen in het waterbeheer. De problemen in de Zuidwestelijke Delta zullen zich concentreren rondom drie thema's: teveel water, watertekort en verzilting.

Teveel water

Wateroverlast door een teveel aan water kan op drie manieren ontstaan. De verwachting van het KNMI is dat de zeespiegel in de komende eeuw tussen de 35 en 85 centimeter zal stijgen. De kans op overstromingen zal hierdoor toenemen, bovendien wordt het moeilijk om onder een natuurlijk verval af te wateren. Ten tweede zullen ook de rivierafvoeren veranderen. 's Zomers zullen deze minder worden, door de grote verdamping in verband met de temperatuurstijging. 's Winters zal de waterhoeveelheid aanzienlijk toenemen. Omdat de neerslag steeds vaker in hevige stortbuien zal plaatsvinden, zijn vooral de piekafvoeren groter. Het hoge peil in de rivieren zorgt voor een groot overstromingsrisico en ook hier zal het afwateringsprobleem aanzienlijk zijn. Een derde bron van wateroverlast is de grondwaterstijging. Vanwege het stijgende peil in de waterlopen, zullen de grondwaterstanden in de omliggende gebieden ook stijgen. Er zal gewerkt moeten worden aan het uitbreiden van de bergingscapaciteit en de afvoer.

"Vooralsnog zijn we veilig achter onze duinen en dijken op deltahoogte. Het is echter de vraag of dit op de langere termijn zo blijft en zo niet, wat we dan moeten doen. En wat we nu moeten doen en laten om er voor te zorgen dat de maatregelen die we eventueel op langere termijn moeten nemen niet onmogelijk worden (geen-spijt beleid)." (Zeeland 2004)

Watertekort

In de toekomst wordt ook een groot watertekort voorzien. Dit komt deels doordat er in de zomers minder regen zal vallen, maar een andere oorzaak is de temperatuurstijging. Een hoge temperatuur heeft extra verdamping tot gevolg.

Verzilting

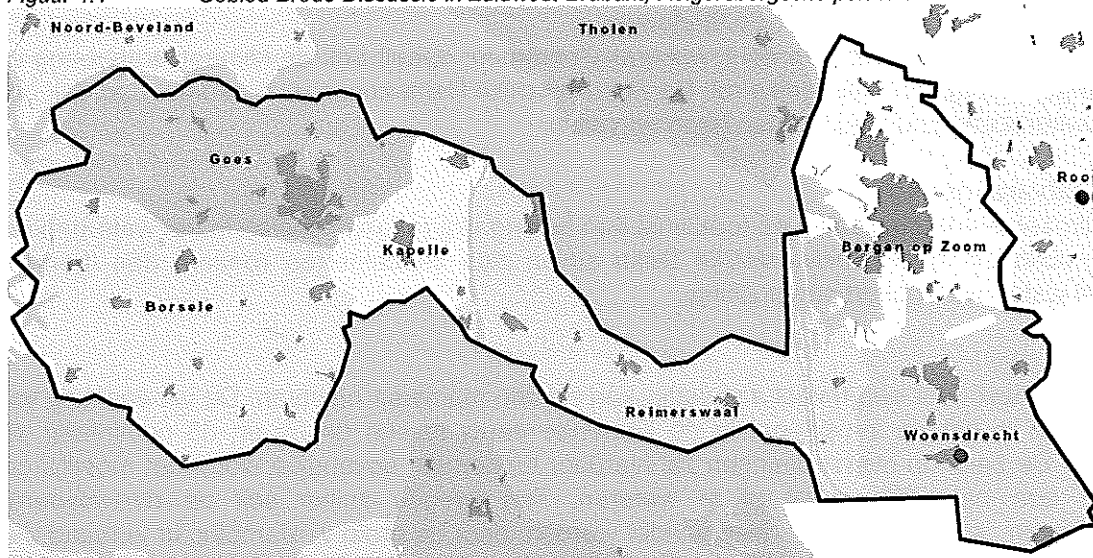
"Als gevolg van klimaatverandering verandert het patroon van waterafvoer via de grote rivieren, waardoor de daaraan gekoppelde functies worden beïnvloed. Eén daarvan is het sturen van het verziltingproces in de Delta. De zoutindringing in het benedenriviergebied via de Nieuwe Waterweg wordt tegengegaan met het zoetwater dat via deze open riviermond naar zee wordt gestuurd. Door minder waterafvoer in de zomer en zeespiegelstijging echter

kan de zoutindringing niet meer worden verhinderd waardoor verdergaande verzilting van de Delta zal ontstaan.” (Waterdienst, 2007)

4.1.2 Geschiedenis zoetwatervoorziening en huidige situatie

In de Brede Discussie in Zuidwest-Brabant, Reigersbergse polder en Zuid-Beveland, zijn drie gebieden onderscheiden: het gebied ten oosten van het Spuikanaal (Zuidwest-Brabant), de Reigersbergse polder en de landbouwwaterleiding op Zuid-Beveland. Dit onderscheid is functioneel op basis van de huidige waterlopen gemaakt. Hieronder worden de gebieden verder toegelicht. Het totale gebied is weergegeven in figuur 4.1.

Figuur 4.1 Gebied Brede Discussie in Zuidwest-Brabant, Reigersbergse polder en Zuid-Beveland

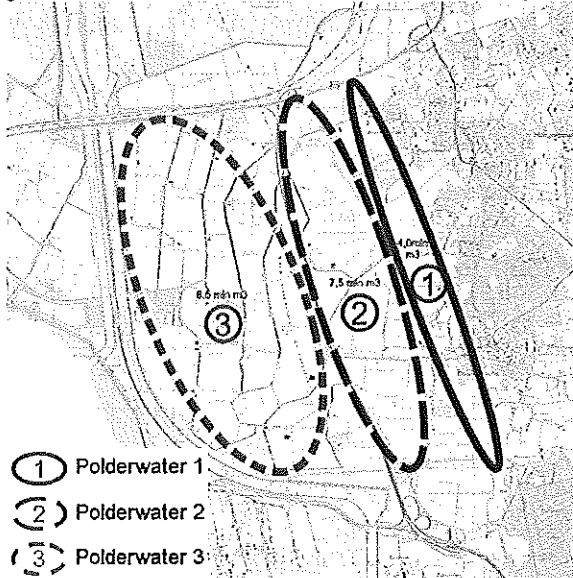

Gebied ten oosten van het kanaal

Dit gebied bestaat uit een Brabants deel, direct onder aan de Brabantse Wal (1700 ha), en een Zeeuws deel (1000 ha), direct ten oosten van het Spuikanaal. Het gebied is weergegeven in figuur 4.2. In de waterlopen in het gebied ten oosten van het kanaal is ruim voldoende kwelwater uit de Brabantse Wal aanwezig om de landbouw in dit gebied van hun zoetwaterbehoefte te kunnen voorzien. Slechts in extreem droge zomers is er in dit gebied een watertekort. Het gebied is afhankelijk van Stuw Korteven, gemaal Driepolders en Stuw Brugweg. Bij Stuw Brugweg stroomt het overtollige water uit het gebied via de Spuikom in de Westerschelde. Het gebied heeft over het hele jaar bekeken een wateroverschot. De capaciteit van de bestaande waterlopen is niet voldoende om bij extreme regenval het water af te voeren. Onderaan de Brabantse Wal ligt het Natuurgebied Noordpolder.

In het Zeeuwse deel heeft Waterschap Brabantse Delta een rioolwaterzuiveringsinstallatie (RWZI). Het effluent dat hiervandaan komt wordt geloosd in de Westerschelde. Het kwelwater dat onderaan de Brabantse Wal vrij komt kan in de toekomst toenemen wanneer waterbedrijven Evides en Brabant Water stoppen met drinkwateronttrekkingen uit de Brabantse Wal.

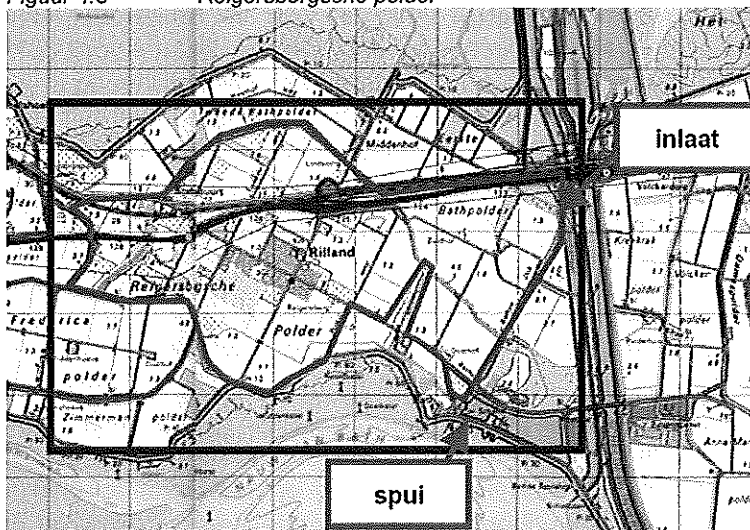
Figuur 4.2 Gebied ten oosten van het kanaal (La Rose, 2004)

Reigersbergsche polder

Het agrarische gebied in de Reigersbergsche polder beslaat ca. 1000 ha. In het gebied zitten traditionele telers. Het gebied neemt water in uit het Spuikanaal. In overleg met de agrariërs bekijkt het waterschap Zeeuwse Eilanden hoe efficiënt met het water omgegaan kan worden dat voor verziltingbestrijding wordt gebruikt. In figuur 4.3 wordt de Reigersbergsche polder weergegeven.

Figuur 4.3 Reigersbergsche polder

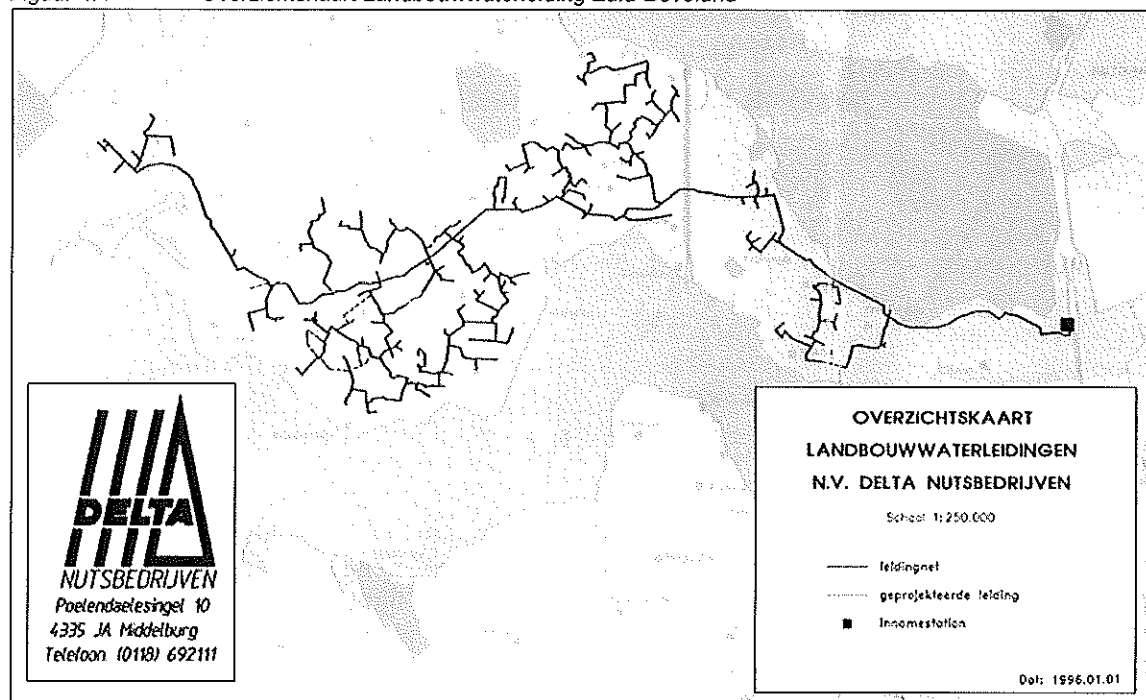

Landbouwwaterleiding Zuid-Beveland

Op Zuid-Beveland bevindt zich vooral fruitteelt. De agrariërs krijgen via de landbouwwaterleiding water uit de Biesbosch. De landbouwwaterleiding is weergegeven in figuur 4.4. Evides is de eigenaar van deze waterleiding. Oorspronkelijk werd water voor de landbouwwaterleiding opgepompt uit het Vokerak-Zoommeer, maar door kwaliteitsproblemen met het water is overgestapt op water uit de Biesbosch. De leiding naar de Biesbosch lag er al en werd gebruikt voor industriewater. Bij extreme piekvragen heeft de leiding tussen de Biesbosch en het Spuikanaal onvoldoende capaciteit. De agrariërs betalen aan Evides een

vaste prijs per m³. Het waterbedrijf heeft nog altijd een vergunning om water te pompen uit het Vokerak-Zoommeer. De agrariërs in het gebied maken vrijwel allemaal gebruik van druppelbevloeiing.

Figuur 4.4 Overzichtskaart Landbouwwaterleiding Zuid-Beveland

Het terugbrengen van de zoet-zout dynamiek zorgt er voor dat voor de Reigersbergsche polder een andere zoetwatervoorziening gevonden moet worden. Ook de situatie voor Zuid-Beveland is op termijn, met een extra watervraag, niet meer houdbaar. De watervraag in het gebied ten oosten van het kanaal zal toenemen vanwege verziltingbestrijding en verdamping. Daarom is het belangrijk om voor het gehele gebied een robuuste lange termijnoplossing te vinden.

4.1.3 Context en doelen van de Brede Discussie (De Kruif, 2007)

De Brede Discussie past binnen het bestaande beleid van de overheid met betrekking tot de Nederlandse Delta. In de Nota Ruimte geeft de overheid aan dat landbouw en visserij een belangrijke functie moeten houden in de Delta, maar dat bepaalde ontwikkelingen ook zouden kunnen leiden tot een heroverweging van het agrarische gebruik van de grond. Het herstel van de estuariene dynamiek in de Delta past binnen de doelen om de ecologische kwaliteit, de waterveiligheid en de mogelijkheden voor transport over water te verbeteren. De provincie Zeeland stelt zich tot doel om de agrarische productie op haar grondgebied te vergroten. Ze promoten duurzame en veilige landbouw, maar ondersteunen niet expliciet de technische maatregelen die nodig zijn voor de bouw van een duurzaam zoetwatersysteem.

Op het gebied van waterbeleid wordt het Nederlandse beleid sterk beïnvloed door de doelen die worden gesteld vanuit het Europese Kaderrichtlijn Water, WB21 en Ruimte voor de Rivier. Binnen de Europese doelen en WB21 wordt gestreefd naar een voldoende kwaliteit van het oppervlaktewater. Het Volkerak-Zoommeer voldoet daar niet aan.

"De noodzaak om voor deze problemen oplossingen te vinden wordt versterkt (en verplicht) door de Europese Kaderrichtlijn Water en de Vogel- en Habitatrichtlijn. De ecologische kwaliteit en de waterkwaliteit moeten beter. Het op een verantwoorde manier herstellen en versterken van de estuariene dynamiek is in de visie van de provincies het leidende principe voor de aanpak. De samenhang tussen de verschillende wateren is hierbij essentieel. Het maatschappelijk en bestuurlijk draagvlak voor investeringen is niet evident". (Arcadis 2006, p.5)

Vanuit de beleidslijn Ruimte voor de Rivier wordt een beroep op het Volkerak-Zoommeer gedaan om in extreme perioden water voor een duur van maximaal acht dagen te kunnen bergen. Tijdens de Brede Discussie spelen het Nationaal Waterplan (Ontwerp Nationaal Waterplan, 2008) en het rapport van de Commissie Veerman (Deltacommissie, 2008) die beiden uitgaan van een toekomstige situatie waarin de waterschaarste zal toenemen en er een structureel systeem van beprijzing van zoet water ingevoerd zal moeten worden.

Vanuit de Deltaraad is de opdracht geformuleerd een robuuste oplossing te formuleren voor de zoetwatervoorziening in de Zuidwestelijke Delta. Hierbij moeten ook de gevolgen van de klimaatverandering en ontwikkelingen in de agrarische sector meegenomen worden. Een goede uitkomst van de Brede Discussie is een voorwaarde voor de verzilting van het Volkerak-Zoommeer in het besluitvormingsproces.

Parallel aan dit proces loopt het proces Water uit de Wal. De stuurgroep en projectgroep zoeken naar een duurzame verdeling voor het overtollige water uit de Brabantse Wal. Binnen de Brede Discussie is het water uit de Brabantse Wal één van de oplossingsrichtingen. Een aantal leden van de projectgroep en stuurgroep Water uit de Wal nemen ook actief deel aan de Brede Discussie.

Het algemene doel van de Brede Discussie is dat de deelnemers vanuit de verschillende betrokken actorgroepen (overheden – rijk, provincie, gemeenten; waterschappen; ZLTO; terreinbeheerders; BMF/ZMF; Brabant Water; grondeigenaren), door middel van een participatief proces, samen tot een goed en gedragen resultaat komen. Concreet betekent dit een *gedeeld inzicht en instemming over één of meerdere gedragen scenario's* in het gebied, mede met een toets op effectiviteit, haalbaarheid, betaalbaarheid en eventuele neveneffecten. Hierbij wordt een relatie gelegd met de overige gebieden in de Delta. Voor het gewenste ontwikkelingsperspectief is de besluitvorming over het Volkerak-Zoommeer van belang, inclusief de randvoorwaarden die de planstudie stelt en ook de randvoorwaarden die door de overheden worden gesteld aan de duurzame ontwikkeling in de Zuidwestelijke Delta. Deze randvoorwaarden worden in het proces meegenomen, waarbij er nauw contact zal zijn met de (projectleider van de) Planstudie Volkerak-Zoommeer. (zie ook bijlage A, offerte Brede Discussie)

Het specifieke van de aanpak ligt in het gedragen resultaat dat getoetst is op effectiviteit, haalbaarheid, betaalbaarheid en eventuele neveneffecten. Hierdoor kan niet volstaan worden met de reguliere aanpak van (simpele) voorlichting vanuit de overheid aan de actoren. De actoren dienen zelf mee te werken aan de invulling van het project en zullen daardoor medeverantwoordelijk worden voor het uitvoeren van de binnen het project bereikte resultaten. De Brede Discussie wordt voor de drie gebieden gezamenlijk opgezet, maar daarbij wordt het betrokken gebied in Zuid-Beveland verkleind tot dat deel dat gebruik maakt van de landbouwwaterleiding (fruitteelt). Op deze manier kan de discussie worden ingestoken vanuit de oplossingen die in het traject 'Water uit de Wal' zijn gegenereerd. Het voordeel van deze optie is dat alle partijen in de drie gebieden vanaf het begin betrokken zijn.

Verdelingsvraagstukken over het Water uit de Wal worden zo onderdeel van de discussie. Via het interactieve proces wordt draagvlak verkregen bij alle betrokken partijen. Oplossing voor alle drie de gebieden moeten immers combineerbaar met en acceptabel zijn voor de andere betrokken partijen en gebieden bij 'Water uit de Wal'. (zie ook bijlage A, offerte Brede Discussie)

Voor het proces van de Brede Discussie is een procesontwerp uitgewerkt. Dit procesontwerp geldt als uitgangspunt bij het voeren van de Brede Discussie. Wel is de flexibiliteit van het proces van belang zodat, naar gelang de ontwikkelingen in het proces, het procesontwerp waar nodig aangepast kan worden. Tevens worden de adviezen zoals geformuleerd door de Raad voor het Landelijk Gebied in zijn advies *Kaders zo helder als water* meegenomen. Ook de ervaringen van de gevoerde discussies in Tholen / St.Philipsland en West-Brabant worden meegenomen.

Het proces is deels gefinancierd vanuit het programma Leven met Water. Dat betekent dat in dit kader 'social learning' een extra expliciet doel van dit proces is. Social Learning wordt gedefinieerd als: leren van elkaar en het samen ontwikkelen van haalbare oplossingen.

4.2 Betrokken partijen en tijdslijn

Deze paragraaf beschrijft welke partijen betrokken zijn in het interactieve proces in de Brede Discussie in Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland, en de ontwikkeling van het proces zelf. Paragraaf 4.2.1 beschrijft de verschillende actoren die betrokken zijn in het proces. Vervolgens is in paragraaf 4.2.2 het verloop van het interactieve proces beschreven.

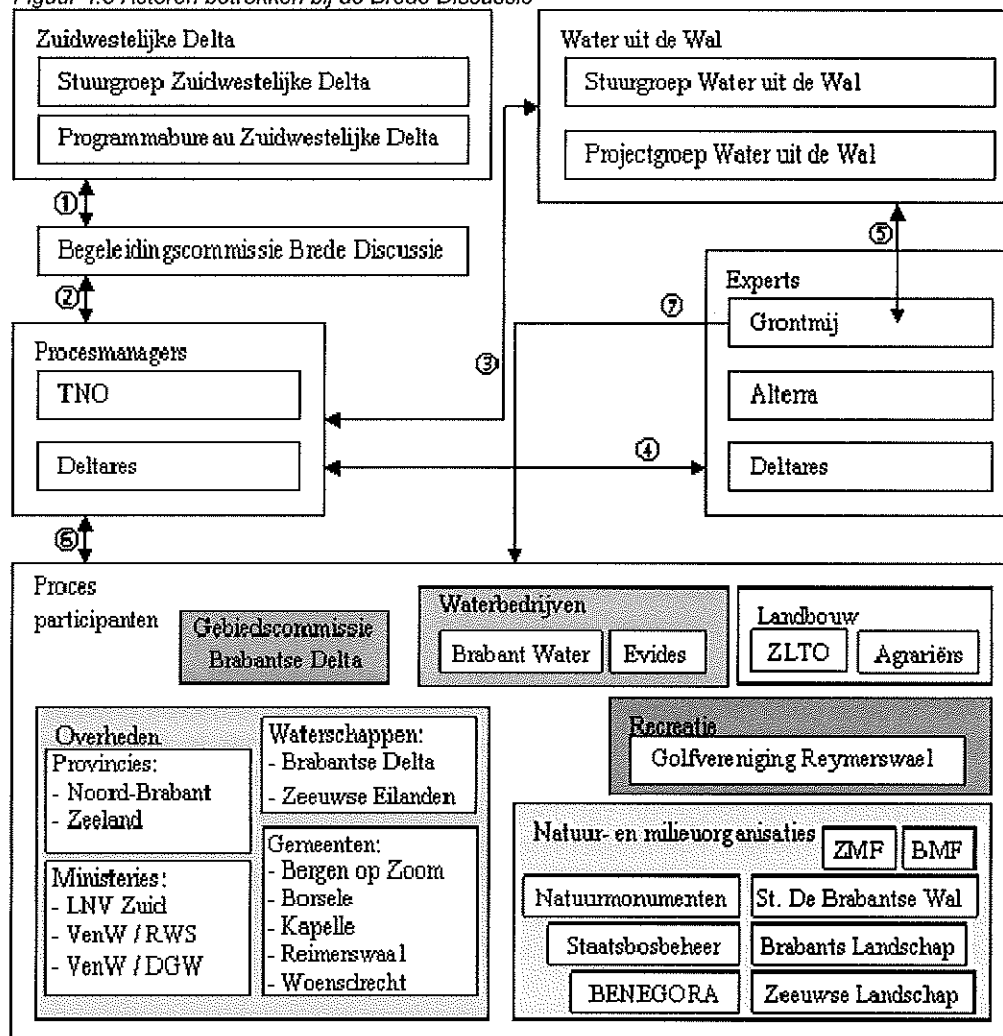
4.2.1 Actoranalyse

De Brede Discussie over de zoetwatervoorziening voor de landbouw vindt plaats binnen de context van het besluit van het Kabinet om de Haringvlietsluizen op een kier te zetten. Het kabinet acht het van groot belang dat de provincies, in samenwerking met het Rijk, het voortouw nemen om een meer natuurlijke duurzame zoetwatersituatie voor de landbouw, zoals verwoord in "Delta in Zicht" samen met andere belanghebbenden nader te verkennen".

De implementatie van de visie 'Delta in Zicht' is ook nauw gerelateerd aan de planstudie Volkerak-Zoommeer. Daarnaast speelt voor het gebied Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland dat ook de discussie rondom het project "Water uit de Wal" richtinggevend is (zie ook paragraaf 4.1).

In onderstaande figuur is een overzicht gegeven van de partijen die betrokken zijn bij de Brede Discussie in Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland.

Figuur 4.5 Actoren betrokken bij de Brede Discussie

- ① Deze pijl geeft weer dat de relatie met de Zuidwestelijke Delta, zowel stuurgroep als projectgroep, tijdens het proces gelegd is via de Begeleidingscommissie Brede Discussie en met name via de contactpersoon van de opdrachtgever, de provincie Zeeland.
- ② De Begeleidingscommissie Brede Discussie is ingesteld om het consortium TNO/Deltares (de procesmanagers van de Brede Discussie) in de Brede Discussie te ondersteunen. De focus ligt daarbij op het proces. Er zijn tijdens het proces regelmatig bijeenkomsten geweest waarbij het consortium de stand van zaken besproken heeft met de Begeleidingscommissie en er gezamenlijk vervolgstappen bepaald zijn.
- ③ In het proces is er vanuit het consortium TNO/Deltares ook nauw contact geweest met de stuurgroep en projectgroep Water uit de Wal. Met name als het gaat om inbreng van informatie ten behoeve van de oplossingsrichtingen, maar ook over de invulling van de twee bijeenkomsten.
- ④ Het consortium TNO/Deltares heeft op verschillende momenten samengewerkt en contact gehad met experts. Met Grontmij daar waar het ging om de oplossingsrichtingen van Water uit de Wal, met Alterra daar waar het ging om efficiënt watergebruik en met Deltares daar waar het ging om informatie over verzilting en zuivering van effluent. Deze experts waren, uitgezonderd Grontmij (zie ⑦) niet direct betrokken in het proces.

- ⑤ Grontmij is als expert nauw betrokken geweest bij de stuurgroep en projectgroep "Water uit de Wal". Grontmij heeft veel studies uitgevoerd die hierop betrekking hadden.
- ⑥ Er is nauw contact geweest tussen het consortium TNO/Deltares en de proces participanten. In sommige gevallen in gezamenlijke bijeenkomsten, maar indien nodig ook afzonderlijk – zoals met de agrarische sector en de natuur- en milieuorganisaties.
- ⑦ Grontmij is ook deelnemer geweest in het proces van de Brede Discussie, in het bijzonder vanwege hun kennis op het gebied van de oplossingsrichtingen. Zij zijn aanwezig geweest op de gezamenlijke bijeenkomsten van de Brede Discussie.

Procesmanagers

Tijdens de voorbereiding van de Brede Discussie en bij het procesontwerp zijn de proces managers van TNO en Deltares betrokken geweest. Daarnaast hebben zij het proces van de Brede Discussie begeleid en zo nodig ondersteuning gegeven in het faciliteren van benodigde processtappen.

Zuidwestelijke Delta en Begeleidingscommissie Brede Discussie

Voor het project geldt de provincie Zeeland, namens de Stuurgroep Zuidwestelijke Delta, als opdrachtgever. Ter ondersteuning van het proces is een begeleidingscommissie ingesteld, die wordt voorgezeten door de projectleider vanuit de opdrachtgever.

Project Water uit de Wal

Aangezien een groot deel van de oplossingsrichtingen in beeld is gebracht door het project "Water uit de Wal" is deze partij (stuurgroep en projectgroep) ook nauw betrokken geweest bij de Brede Discussie. Het project Water uit de Wal is een project dat is opgezet naar aanleiding het zoete kwelwater uit de Brabantse Wal dat afstroomt naar de Westerschelde. Het doel van het project is het aangeven van mogelijkheden om het vrijgekomen water op een duurzame manier te benutten. Het project is gestart in 2006. Van het project maken de provincie Noord-Brabant, de provincie Zeeland, het Waterschap Brabantse Delta, het waterschap Zeeuwse Eilanden, waterbedrijf Evides, waterbedrijf Brabant Water, gemeente Woensdrecht en de gebiedscommissie Brabantse Delta deel uit.

Proces participanten

De deelnemers in het proces van de Brede Discussie kunnen geclusterd worden in een aantal groepen: overheden, landbouw, natuur- en milieuorganisaties, waterbedrijven, recreatie en gebiedscommissie.

Verschillende overheidspartijen zijn betrokken bij de Brede Discussie. *Rijkspartijen* die betrokken zijn bij de vraagstukken rondom de Zuidwestelijke Delta zijn het ministerie van LNV, vanwege de vraagstukken rondom landbouw en natuur en het ministerie van Verkeer en Waterstaat, zowel DGW (Directoraat Generaal Water) – vanuit het beleid en het op te stellen Nationaal Waterplan, als Rijkswaterstaat die nauw betrokken is bij de Planstudie Volkerak-Zoommeer. Het gebied van de Brede Discussie valt in twee provincies, zowel provincie Zeeland (die optreedt als opdrachtgever) als de provincie Noord-Brabant zijn betrokken. De provincies hebben beide ook zitting in de Stuurgroep Zuidwestelijke Delta (ZWD), de begeleidingscommissie Brede Discussie en de Stuurgroep Water uit de Wal. Het gebied omvat tevens vijf gemeenten: Bergen op Zoom, Borsele, Kapelle, Reimerswaal en Woensdrecht. Niet alle gemeenten hebben even actief geparticipeerd in het proces. Met name de gemeente Woensdrecht en Reimerswaal hebben actief geparticipeerd in het proces van de Brede Discussie.

Het gebied van de Brede Discussie valt binnen het beheersgebied van twee waterschappen: waterschap Brabantse Delta en waterschap Zeeuwse Eilanden. Beide partijen hebben actief meegedaan in het proces van de Brede Discussie en zijn ook in alle gelieerde gremia betrokken geweest.

In de Gebiedscommissie Brabantse Delta werken wethouders (meestal portefeuillehouders R.O.) van de gemeenten Bergen op Zoom, Breda, Etten-Leur, Halderberge, Moerdijk, Roosendaal, Rucphen, Steenbergen en Woensdrecht, waterschapsbestuurders van Waterschap Brabantse Delta, vertegenwoordigers van ZLTO, BMF en andere 'groene' organisaties, KvK-West-Brabant en de sector toerisme en recreatie samen met de Provincie aan een leefbaar en duurzaam platteland. Zij zijn in die hoedanigheid ook nauw betrokken bij het gebied van de Brabantse Wal. Een vertegenwoordiger van de Gebiedscommissie heeft in de Brede Discussie meegedaan.

In de Brede Discussie zijn ook twee waterbedrijven betrokken. De reden hiervoor ligt in het feit dat zij water onttrekken in en om de Brabantse Wal. Het gaat hierbij om Brabant Water en Evides. Daarnaast levert Evides zoet water aan de agrariërs op Zuid-Beveland via de landbouwwaterleiding.

Een groot deel van bovengenoemde partijen is ook in de gelieerde gremia actief die in het overzicht van betrokken actoren is genoemd (figuur 4.5). In tabel 4.1 is hiervan een overzicht gegeven.

Tabel 4.1 *Deelname partijen*

	Stuurgroep ZWD	Begeleidingscommissie Brede Discussie	Stuurgroep / Projectgroep WudW
Ministerie van VenW – DGW	X		
Ministerie van VenW – RWS	X	X	X
Ministerie van LNV	X		
Provincie Noord-Brabant	X	X	X
Provincie Zeeland	X	X	X
Gemeente Bergen op Zoom			
Gemeente Borsele			
Gemeente Kapelle			
Gemeente Woensdrecht			X
Gemeente Reimerswaal			
Waterschap Brabantse Delta	X	X	X
Waterschap Zeeuwse Eilanden	X	X	X
Gebiedscommissie Brabantse Delta			X
Brabant Water			X
Evides		(X) ¹	X

De deelnemers uit de landbouw zijn in overleg met de ZLTO geselecteerd. Voor elk van de drie onderscheiden gebieden (gebied ten oosten van het kanaal, Reigersbergse polder en de Landbouwwaterleiding op Zuid-Beveland) is een aantal agrariërs in de discussie betrokken waardoor een representatieve groep ontstaat. Daarnaast is door de gemeente Reimerswaal

¹ Evides is op verzoek van de deelnemers in begeleidingscommissie vanaf de bijeenkomst van 14 januari 2009 aanwezig geweest.

ook nog een agrariër aangedragen die vanuit de glastuinbouw actief is. Totaal hebben er negen agrariërs deelgenomen aan het proces en één vertegenwoordiger vanuit de ZLTO.

Er zijn acht natuur- en milieuorganisaties geïdentificeerd om te betrekken in de Brede Discussie. Deze zijn door de opdrachtgever en begeleidingscommissie ingebracht. In het proces zijn vijf partijen actief geweest, te weten: ZMF, BMF, Natuurmonumenten, BENEGORA en St. De Brabantse Wal. Staatsbosbeheer, Zeeuwse Landschap en Brabants Landschap zijn wel gecontacteerd en op de hoogte gehouden, maar hebben niet actief geparticipeerd in het proces.

Vanuit de recreatie is de Golfvereniging Reymerswaal betrokken in het proces van de Brede Discussie. Zij zijn voorgesteld door de gemeente Reimerswaal als zijnde een partij die ook een zoetwaterbehoefte heeft.

Experts

Voor de inhoudelijke ondersteuning in het proces zijn verschillende experts ingeschakeld. Op de eerste plaats is Grontmij actief betrokken geweest. Deze was al betrokken bij de onderzoeken en analyses van Water uit de Wal. Deze informatie is input geweest voor de Brede Discussie. Ook tijdens het proces van de Brede Discussie is Grontmij (via de projectgroep Water uit de Wal) betrokken en aanwezig geweest op bijeenkomsten van de Brede Discussie.

Op de tweede plaats is Alterra betrokken, die door het ministerie van LNV gevraagd is om op een specifiek onderwerp onderzoek te doen. Alterra is betrokken geraakt in het proces na de kick off bijeenkomst. Hierin is een vraag gesteld over efficiënt watergebruik. Door Alterra is op dit vlak een literatuurstudie uitgevoerd. Daarnaast is het onderzoek 'Transitie en toekomst van Deltalandbouw' (Alterra, 2006) als input gebruikt voor de startnotitie.

Deltares is als expert geconsulteerd op verschillende vraagstukken, deze medewerkers van Deltares zijn niet betrokken bij de Brede Discussie in de rol van procesmanager. Ten eerste is via Deltares kennis ingebracht rondom de verzilting in het gebied. Daarnaast is door Deltares kennis ingebracht op het gebied van effluent en de zuivering hiervan. Dit heeft geleid tot beoordeling van een reeds uitgevoerd onderzoek en een memo rondom de inzet van effluent in het gebied (De Vries, 2009).

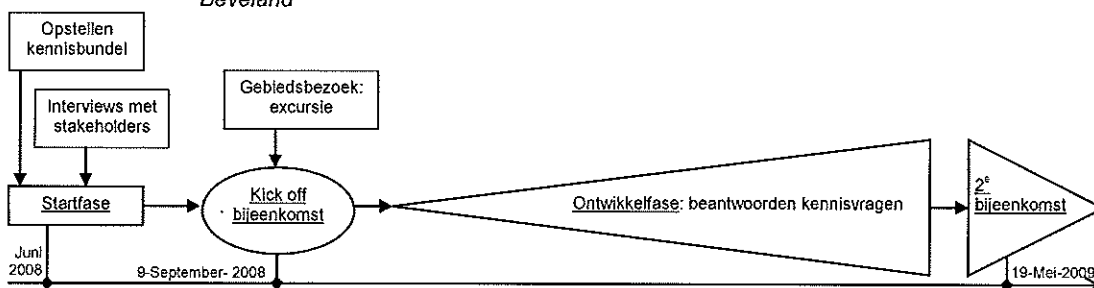
De procesmanagers van TNO en Deltares hebben tijdens het proces van de Brede Discussie hun expertise ook ingezet voor het maken van twee notities. Ten eerste is een *kennisbundel* opgesteld om een inleiding te geven op de doelen van de Brede Discussie en daaraan gekoppeld een overzicht van de stand van zaken in het gebied omtrent watervraag, wateraanbod en zienswijze van actoren (op basis van interviews). Deze kennisbundel vormde input voor de kick off bijeenkomst. De kennisbundel is opgenomen in bijlage B. Daarnaast is voor de tweede bijeenkomst een notitie gemaakt waarin de dertien kennisvragen uit de kick off bijeenkomst zijn beantwoord. Deze notitie vormde input voor de tweede bijeenkomst. De notitie is opgenomen in bijlage D.

4.2.2 Verloop interactief proces

Er zijn verscheidene bijeenkomsten, overleggen en activiteiten ontplooid om de interactie tussen de verschillende actoren tot stand te brengen. Deze subparagraaf beschrijft de ontwikkeling van het proces en de stappen die daarin gezet zijn. Het beschreven proces begint bij de startfase van de Brede Discussie die is gestart eind juni 2008 en loopt tot en met de tweede bijeenkomst van de Brede Discussie op 19 mei 2009. Het proces van de Brede Discussie Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland is hiermee nog niet afgelopen. In de tweede bijeenkomst is een derde bijeenkomst aangekondigd. Echter in deze pilot zal tot en met de tweede bijeenkomst naar het proces gekeken worden.

In figuur 4.6 is een schematisch overzicht gegeven van het proces van de pilot. In deze paragraaf worden de vier fasen in dit proces behandeld: de startfase, de kick off bijeenkomst, de ontwikkelfase en de tweede bijeenkomst.

Figuur 4.6 Globale tijdslijn proces Brede Discussie Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland

In tabel 4.2 is per maand weergegeven welke bijeenkomsten plaats hebben gevonden. In de tabel komen de bijeenkomsten van de begeleidingcommissie (blauw), het project Water uit de Wal (rood), de werkgroep Protocol (paars) en de bijeenkomsten met de agrariërs en met de natuur- en milieuorganisaties (groen) voor.

Tabel 4.2 Bijeenkomsten Brede Discussie Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland

Bijeenkomsten	
Juni 08	
16 juni	Stuurgroep Water uit de Wal
Juli 08	
2 juli	Begeleidingscommissie
Augustus 08	
20 aug	Begeleidingscommissie
September 08	
9 september	Kick off bijeenkomst Brede Discussie
15 september	Begeleidingscommissie
Oktober 08	
6 oktober	Projectgroep Water uit de Wal
20 oktober	Begeleidingscommissie
November 08	
5 november	Werkgroep protocol
13 november	Werkgroep protocol
December 08	
3 december	Werkgroep protocol
4 december	Overleg LNV en ZLTO over efficiënt watergebruik
Januari 09	
9 januari	Werkgroep protocol
14 januari	Begeleidingscommissie
14 januari	Projectgroep Water uit de Wal
30 januari	Werkgroep protocol
Februari 09	
10 februari	Projectgroep Water uit de Wal
11 februari	Overleg met Natuurmonumenten, Noordpolder
13 februari	Overleg agrariërs, gebied ten oosten van het kanaal
16 februari	Stuurgroep Water uit de Wal
18 februari	Begeleidingscommissie
26 februari	Werkgroep protocol
Maart 09	
12 maart	Werkgroep protocol
18 maart	Begeleidingscommissie
April 09	
2 april	Overleg agrariërs
3 april	Overleg natuurorganisaties
9 april	Werkgroep protocol
23 april	Stuurgroep Water uit de Wal
Mei 09	
14 mei	Overleg agrariërs
19 mei	Tweede bijeenkomst Brede Discussie

Startfase, eind juni 2008 – 9 september 2008

De offerte voor de Brede Discussie is medio juni 2008 toegekend door de provincie Zeeland. Hierna is gestart met het project. De startfase van het project is gericht op het bepalen van de uitgangspunten en randvoorwaarden voor de Brede Discussie. In de startfase zijn 1. interviews gehouden met de betrokken actoren over hun zienswijze op de problematiek, 2. is overleg geweest met de betrokken overheden over het bepalen van de randvoorwaarden en 3. is een kennisbundel opgesteld. Op deze drie activiteiten zal in deze paragraaf achtereenvolgens verder worden ingegaan.

1. Interviews

Juli 2008 is gestart met de interviews van betrokken actoren. Een eerste lijst van actoren is besproken met de projectleider vanuit de provincie Zeeland. Deze lijst is definitief gemaakt tijdens het overleg van de Begeleidingscommissie d.d. 2 juli 2008 te Roosendaal. Een overzicht van de gehouden interviews is gegeven in tabel 4.3.

Tabel 4.3 Interviews met betrokken actoren

Wie: organisatie en naam	Wanneer: datum
Stuurgroep Water uit de Wal, Annet van Bruchem	20 juni 2008
Rijkswaterstaat / Deltares, Ies de Vries	10 juli 2008
Waterschap Zeeuwse Eilanden, Acronius Kramer	16 juli 2008
ZLTO, Carla Michielsen	28 juli 2008
Waterschap Brabantse Delta, Peter Koppejan	6 augustus 2008
Evides, Sjaak Rijk	8 augustus 2008
Ministerie van LNV, Ilonka van Hoorn en Maret Oomes	18 augustus 2008
Provincie Noord-Brabant, Felix Helmich	25 augustus 2008
Brabants Landschap, Ernst-Jan van Haaften	17 augustus 2008
Provincie Zeeland, Arnold Keizer	20 augustus 2008
Natuur- en terreinbeheerders, Quirin Smeele	28 augustus 2008 (gezamenlijk interview)
Zeeuwse Milieufederatie, Annelies Luteijn	
Planstudie Volkerak-Zoommeer, René Boeters	Telefonisch, augustus 2008
Natuur- en terreinbeheerders, Anton van Haperen	1 september 2008
Gemeente Reimerswaal, B. Sandee en J. Huisman	4 september 2008
Gemeente Woensdrecht, Sven Willemsen	8 september 2008
Brabantse Milieufederatie, Nol Verdaasdonk	8 september 2008

Op basis van de interviews is een overzicht gemaakt van de kansen en knelpunten en randvoorwaarden die door de actoren tijdens de interviews naar voren zijn gebracht. Deze weergave is opgenomen in de kennisbundel (zie bijlage B).

2. Overleg met betrokken overheden – bepalen van randvoorwaarden

Tijdens de eerste bijeenkomst van de begeleidingscommissie Brede Discussie op 2 juli 2008 is ingegaan op de randvoorwaarden. Hieronder is weergegeven op welke wijze deze zijn opgepakt. Hiervoor is gebruik gemaakt van het verslag van de bijeenkomst op 2 juli 2008.

- Definiëren doel van de Brede Discussie.
  - Het doel is als volgt gedefinieerd: Voor de korte termijn gaat het om geen spijtoplossingen voor de planstudie Volkerak-Zoommeer. Voor de lange termijn gaat het om een natuurlijke duurzame zoetwatersituatie in een klimaatbestendige Delta. Uitgangspunt is een zout Volkerak-Zoommeer.
- Definiëren gebied
  - Definitief definiëren gebied waar Brede Discussie op van toepassing is, op basis van in te schatten kansen, knelpunten en oplossingen (deelgebieden zijn Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland). Het gebied is als volgt afgebakend: de gemeenten Woensdrecht en Bergen op Zoom, de Reigersbergsche polder en het gebied van de landbouwwaterleiding.
- Randvoorwaarden proces: gewenste bestuurlijke tussenstappen
  - Bestuurlijke afstemming met beide gedeputeerden, in ieder geval voor en na de kick off bijeenkomst. Ze willen nauw betrokken worden bij de bijeenkomst.
  - Inhoudelijke randvoorwaarden en vertaling naar scenario's (water, landbouw en grondgebruik)
  - Overheden moeten randvoorwaarden benoemen, wat zijn harde punten en welke scenario's meegenomen moeten worden. Voor het formuleren van randvoorwaarden, en de gewenste tussenstappen nemen overheden zelf de verantwoordelijkheid. Voor startinformatie zijn provincie Noord-Brabant en Zeeland aanspreekbaar voor "Water uit de Wal", ZLTO voor landbouw en Evides voor de landbouwwaterleiding

- Benoemen te betrekken actoren (smal: overheden, waterschappen, partijen vanuit landbouw en natuur of breed: uitbreiden met bewoners, vertegenwoordigers recreatie en andere economische functies)
  - De benoeming van actoren blijft gericht op diegenen die direct betrokken zijn bij het zoetwatervraagstuk. Indien van toepassing wordt wel de breedte gezocht als partijen daarbij ook betrokken dienen te worden. Er is een eerste aanzet tot deelnemerslijst. Deze deelnemerslijst wordt aangevuld met VROM, gemeente Bergen op Zoom, Brabant Water en de Gebiedscommissie. Met ZLTO is contact opgenomen of alle geledingen, bijv. de jongeren, vertegenwoordigd zijn. Ook in de interviews is de vraag gesteld of partijen over het hoofd zijn gezien, hier konden aanvullingen voorgesteld worden. De gemeente Reimerswaal heeft in het gesprek twee partijen voorgesteld: een glastuinbouwbedrijf en de golfclub. Beide partijen zijn na overleg met de begeleidingscommissie toegevoegd aan de proces participanten.
- Planning en termijn bepalen
  - De begeleidingscommissie geeft voorkeur aan een gezamenlijke bijeenkomst voor het hele gebied vanwege de grote samenhang, onderlinge afhankelijkheid en mogelijke spanning tussen belangen. Daar moet een open discussie gevoerd kunnen worden. De voorkeur is om de kick off bijeenkomst combineren met veldbezoek. Geconcludeerd wordt dat de kick off bijeenkomst met excursie in september 2008 plaatsvindt, een eventuele tweede bijeenkomst wordt rond 1 november 2008 voorzien.

3. Opstellen kennisbundel

In de startfase is een kennisbundel opgesteld. Na het eerste overleg van de begeleidingscommissie Brede Discussie is hiermee een start gemaakt. In de tweede bijeenkomst met de begeleidingscommissie op 20 augustus 2008 is een eerste versie voorgelegd en besproken. Hierbij is gekeken naar de volgende punten:

- Zijn alle belanghebbende partijen geïnterviewd?
- Zijn bij de interviews nog aandachtspunten naar voren gekomen?
- Is het document compleet voor de startbijeenkomst?

Hier is door de begeleidingscommissie input op gegeven (tijdens de bijeenkomst en daarna), waarna de kennisbundel is aangepast en aangescherpt.

Oorspronkelijk was het de ambitie om de volgende elementen in de kennisbundel terug te laten komen. Hieronder is aangegeven hoe en op welke wijze dit is gebeurd en in hoeverre andere elementen zijn toegevoegd aan de kennisbundel:

- In kaart brengen (zoet)watersituatie (waterbehoefte / waterbalans)
  - Dit is weergegeven in hoofdstuk 3 over 'Water – vraag', hoofdstuk 4 'Water – aanbod' en hoofdstuk 5 'Samenvattend overzicht vraag en aanbod' van de kennisbundel. Hoofdstuk 3 beschrijft de huidige situatie per gebied en de zoetwatervraag. Tevens wordt de toekomstige situatie en de zoetwatervraag beschreven. Tot slot is ook van andere sectoren (industrie, natuur, waterbedrijven, scheepvaart) de watervraag – voor zover bekend – genoemd. Hoofdstuk 4 beschrijft per gebied het wateraanbod in de huidige situatie. Voor de toekomstige situatie is ook ingegaan op het wateraanbod en kansrijke oplossingsrichtingen, zoals "Water uit de Wal". Hoofdstuk 5 koppelt de informatie van vraag en aanbod aan elkaar, daarbij wordt ingegaan op de impact in een gemiddeld jaar en in een 10% droog jaar.

- In kaart brengen van toepassing zijnde trends en ontwikkelingen (o.a. op het gebied van klimaatverandering, landbouwontwikkelingen)
  - De invloed van klimaatverandering is beschreven in hoofdstuk 3 en 4. Voor de watervraag (h3) is gekeken in hoeverre de klimaatscenario's van het KNMI hierop van invloed zijn. Voor het wateraanbod (h4) is aangegeven hoe de trends en ontwikkelingen van klimaatverandering daarop van invloed zullen zijn, het gaat daarbij met name om zeespiegelstijging, bodemdaling, wateroverlast, verdroging, achteruitgang waterkwaliteit en verzilting. De invloed van landbouwontwikkelingen komt in de kennisbundel niet expliciet aan de orde.
- In kaart brengen huidig beleid en ontwikkelingen, zoals de kaartbeelden van zicht op uitvoering van realisaties in de Zuidwestelijke Delta zoals ontwikkeld door Rijkswaterstaat en de Waterdienst en het proces 'Water uit de Wal'.
  - In de kennisbundel wordt een expliciete relatie gelegd met de Planstudie Volkerak-Zoommeer en het proces van Water uit de Wal. Deze elementen zijn als uitgangspunt genomen voor de Brede Discussie. In de kennisbundel is met name aandacht besteed aan de inhoud van Water uit de Wal. De inhoud is in de kennisbundel zelf verwoord, maar ook in de bijlage opgenomen – Bijlage A. Samenvatting rapporten Water uit de Wal.
- Uitgangspunt voor de Brede Discussie benoemen: een toekomstig zout Volkerak-Zoommeer.
  - De uitgangspunten voor de Brede Discussie zijn opgenomen in hoofdstuk 1, dat aanleiding en doel beschrijft.
  - Verwoorden zienswijze geïnterviewde actoren
- In hoofdstuk 2 is ingegaan op de afbakening van het gebied voor de Brede Discussie en de betrokken partijen in de Brede Discussie. Vervolgens is in hoofdstuk 6 de zienswijze van actoren op het zoetwatervraagstuk verwoord. Dit is gebaseerd op de interviews met de partijen in de gehele breedte van deelnemers. Er is ingegaan op de kansen en knelpunten die naar voren gekomen zijn in de gesprekken en de randvoorwaarden die partijen stellen aan de Brede Discussie.

Kick off bijeenkomst – 9 september 2008

De kick off bijeenkomst op 9 september 2008 is gericht op het vragen van commitment aan partijen om deel te nemen aan het proces en geldt als formele start van de Brede Discussie. Ter voorbereiding is aan de deelnemers een programma toegestuurd en de kennisbundel (zie bijlage B).

Voorafgaand aan de bijeenkomst is in de middag voor alle deelnemers een excursie georganiseerd door het gebied. Hierbij is een bezoek gebracht aan enkele landbouwbedrijven, mogelijke locaties voor opslag/berging van water, de Bathse Spuisluis en Kanaal en de RWZI.

In de avond is de formele kick off bijeenkomst. Door dhr. Hamelink, gedeputeerde provincie Zeeland, is een introductie gegeven vanuit de Zuidwestelijke Delta (Deltaraad). Dhr. Hamelink heeft het doel van de Brede Discussie aangegeven en het kader waarin het zich afspeelt: het commissie Veerman rapport, het Kierbesluit, de bedoeling om de Zuidwestelijke Delta weer estuarien en met getij te maken (duurzaam), en de planstudie Volkerak-Zoommeer. Vervolgens heeft dhr. Hoes, gedeputeerde provincie Noord-Brabant, een introductie gegeven op het initiatief Water uit de Wal, waarin verschillende oplossingsrichtingen in beeld zijn gebracht die voor deze Brede Discussie van belang zijn. Door dhr. Broers van Grontmij is vervolgens gepresenteerd welke oplossingen concreet in het project water uit de Wal zijn geïnventariseerd.

Op basis van deze presentaties zijn door de deelnemers informatieve vragen gesteld. Daarna is door de deelnemers aangegeven welke zorgen er zijn omtrent de gegeven oplossingsrichtingen.

Tot slot is op basis van de vragen en discussie besproken hoe verder te gaan in de Brede Discussie. Door de deelnemers is aangegeven dat de kennisbundel als een goed startpunt gezien wordt voor de Brede Discussie. Vervolgens is besloten om te werken aan de onbeantwoorde vragen en op basis hiervan een nieuwe bijeenkomst te plannen.

Het verslag van de kick off bijeenkomst is opgenomen in bijlage C.

Ontwikkelfase, 9 september 2008 – 19 mei 2009

Op basis van het verslag van de kick off bijeenkomst zijn door het consortium TNO/Deltares de openstaande vragen geïnventariseerd. In de begeleidingscommissie Brede Discussie d.d. 15 september 2008 is besproken wie welke vraag uitwerkt en oppakt.

- 1 Berekenen kosten van korte termijn maatregelen Reigersbergsche polder Waterschap Zeeuwse Eilanden / Werkgroep Protocol (zie ook paragraaf 4.2.2.4)
- 2 Berekenen kosten van lange termijn maatregelen Reigersbergsche polder Waterschap Zeeuwse Eilanden / Werkgroep Protocol
- 3 Inventariseren mogelijkheden van benutting Markiezaatsmeer op basis van bestaande informatie Consortium TNO/Deltares i.o.m. Brabants Landschap en Jonge Zeehonden
- 4 In kaart brengen waterverdeling Brabantse Wal in hoeveelheid en tijd door het jaar heen Werkgroep Protocol
- 5 Mogelijkheden voor benutting water RWZI in relatie tot eisen Kaderrichtlijn Water en voedselveiligheidseisen Waterschap Zeeuwse Eilanden en waterschap Brabantse Delta Onderzoek uitgezet bij Grontmij
- 6 Watervraag Zuidwest-Brabant in kaart brengen Consortium TNO/Deltares i.o.m. waterschap Brabantse Delta en Zeeuwse Eilanden
- 7 Verdroging op de Wal: maatregelen om water vast te houden benoemen Consortium TNO/Deltares i.o.m. waterschap Brabantse Delta
- 8 In kaart brengen locatie, kosten en zuiverheid doorstroombekken (5 ha) Consortium TNO/Deltares i.o.m. waterschap Brabantse Delta
- 9 Mogelijkheden voor dubbel ruimtegebruik kreekrug: 10 – 14 ha uitwerken; te denken valt aan recreatie, woningbouw, viskweek (voedselarm) en landschappelijke inpassing Consortium TNO/Deltares i.o.m. provincie Zeeland en Evides
- 10 Overzicht kosten kreekrug Evides / Werkgroep Protocol
- 11 In kaart brengen uitbreiding landbouwwaterleidingnet op Zuid-Beveland Consortium TNO/Deltares i.o.m. ZLTO
- 12 In kaart brengen mogelijke waterbesparende technieken in de landbouw Consortium TNO/Deltares i.o.m. ZLTO Vraag door consortium via LNV uitgezet bij Alterra
- 13 Deelnemers vragen naar bouwstenen voor integrale oplossing: duurzame en klimaatbestendige zoetwatersituatie voor de landbouw Consortium TNO/Deltares

Door de complexiteit van de vraagstukken heeft het beantwoorden ervan meer tijd gekost dan vooraf werd gedacht, namelijk van medio september 2008 tot en met mei 2009. De tweede

bijeenkomst was aanvankelijk rond 1 november 2008 gepland. Deze heeft uiteindelijk op 19 mei 2009 plaats gevonden. Reden hiervoor is vooral dat de uitwerking van de oplossingsrichtingen minder gemakkelijk was. Daarnaast bleek tussentijds meer informatie nodig te zijn voor de uitwerking, zoals het maken van scenario's per gebied voor watervraag en –aanbod en bijbehorende kostenplaatjes. Uiteindelijk heeft het beantwoorden van de vragen een notitie opgeleverd, ten behoeve van de tweede bijeenkomst (zie bijlage D).

In deze periode is nauw contact en afstemming geweest met partijen uit de stuurgroep/projectgroep Water uit de Wal en de begeleidingscommissie Brede Discussie over de voortgang ten aanzien van het beantwoorden van de vragen (zie tabel 4.2). Tevens zijn ook overleggen geweest met natuur- en milieuorganisaties en de agrarische sector. Hieronder zal verder ingegaan worden op de werkgroep protocol en de bijeenkomsten met de agrariërs en de natuur- en milieuorganisaties.

Werkgroep Protocol

De werkgroep protocol is opgezet naar aanleiding van één van de vragen uit de kick off bijeenkomst van de Brede Discussie, te weten over de waterverdeling. Het waterschap Brabantse Delta heeft hier aanvankelijk het initiatief voor genomen en een overleg opgestart waaraan het Waterschap Brabantse Delta, het waterschap Zeeuwse Eilanden, de ZLTO, Evides en Natuurmomenten aan deelnamen. Het consortium TNO/Deltares heeft de vraag parallel opgepakt en is gaan werken aan een protocol. Vrij snel zijn deze initiatieven samengevoegd en zijn de partijen gezamenlijk bijeengekomen, dit is besloten in een overleg tussen TNO/Deltares en het Waterschap Brabantse Delta op 5 november 2008.

Een overzicht van de bijeenkomsten van de werkgroep staat in tabel 4.2. Grontmij is voor het eerst op 9 januari 2009 aangesloten. Natuurmomenten heeft niet meer deelgenomen aan de bijeenkomsten, omdat de natuurinrichting van de Noordpolder geen effect heeft op de watervoorziening ten oosten van het kanaal (Bell Hullenaar, 2006).

Het belangrijkste onderwerp van de werkgroep protocol is het opstellen van een protocol voor de waterverdeling. Dit is iedere bijeenkomst ter sprake gekomen. Gezamenlijk is overeenkomst bereikt over de schematische weergave van het gebied, de werking van het watersysteem en is één topografische kaart gemaakt van het hele gebied. Daarnaast zijn de uitgangspunten van het protocol besproken en is er een voorzet voor de uitgangspunten gedaan. Naast het protocol zijn de inhoudelijke voortgang van het beantwoorden van de vragen uit de kick off bijeenkomst aan bod gekomen voor zover de aanwezige partijen hierbij betrokken waren.

De uitgangspunten en protocol waterverdeling zijn vervolgens voorgelegd aan de stuurgroep Water uit de Wal op 16 februari 2009. In de stuurgroep is aangegeven dat er aanvullend cijfermatige onderbouwing van watervraag en –aanbod in beeld gebracht moest worden, ook in termen van scenario's. Hier is door de werkgroep protocol gehoor aan gegeven en de scenario's zijn uitgewerkt. Grontmij heeft hiervoor de berekeningen verricht. Dit onderwerp is vervolgens nogmaals aan de orde geweest in de stuurgroep van 23 april 2009. Het sturingsprotocol is vervolgens ingebracht in de notitie ten behoeve van de tweede bijeenkomst van de Brede Discussie (zie bijlage D).

Bijeenkomsten agrariërs en natuur- en milieuorganisaties

Het beantwoorden van de vragen uit de kick off bijeenkomst heeft veel tijd in beslag genomen. Om in de periode tot aan de tweede bijeenkomst de agrarische sector en de natuur- en milieuorganisaties op de hoogte te houden zijn er tussentijds bijeenkomsten

georganiseerd door het consortium TNO/Deltares. Doel hiervan was om deze partijen op de hoogte te brengen van de stand van zaken, vragen te beantwoorden, te discussiëren over de oplossingsrichtingen en de daarbij horende randvoorwaarden en keuzes vanuit de actoren te horen. Deze inbreng is meegenomen in de voorbereiding van de tweede bijeenkomst. Een overzicht van de bijeenkomsten staat in tabel 4.2 (groen).

Tweede bijeenkomst – 19 mei 2009

De tweede bijeenkomst van de Brede Discussie is gehouden op 19 mei 2009. Het doel van de tweede bijeenkomst is het geven van een terugkoppeling op de vragen die in de kick off bijeenkomst van 9 september 2008 aan de orde zijn gekomen. Daarnaast is ingegaan op de zoetwatersituatie scenario's tot 2030 voor de verschillende gebieden en de bijbehorende oplossingsrichtingen.

Ter voorbereiding op de bijeenkomst is aan de deelnemers een notitie gestuurd, bestaande uit drie onderdelen (zie ook bijlage D):

1. Overzicht bouwstenen oplossingsrichting (hoofdstuk 1)
In dit hoofdstuk zijn de verschillende naar voren gebrachte bouwstenen beschreven. Per bouwsteen is aangegeven in hoeverre deze meegenomen kan worden in de Brede Discussie.
2. In kaart brengen technieken effectief watergebruik (hoofdstuk 2)
In dit hoofdstuk is aangegeven op welke wijze omgegaan kan worden met effectief watergebruik. Hiervoor is gebruikt gemaakt van een rapportage van Alterra.
3. Sturingsprotocol Water uit de Wal (hoofdstuk 3)
Het sturingsprotocol brengt alle schakelpunten van water in beeld in het gebied. Het geeft een overzicht van watervraag en –aanbod. Tevens is een aantal scenario's opgesteld. Per scenario is een overzicht gegeven van de kosten en investeringen.

In de notitie zijn de vragen van de kick off bijeenkomst weergegeven en is een aanzet gedaan voor het sturingsprotocol met bijbehorende scenario's per gebied.

Tijdens de bijeenkomst is een introductie gegeven door dhr. Hamelink, gedeputeerde provincie Zeeland, mede namens dhr. Hoes, gedeputeerde provincie Noord-Brabant. Vervolgens heeft Theo Reijs, namens het consortium TNO/Deltares, een presentatie gegeven van de stand van zaken op basis van de toegestuurde notitie.

Na de presentatie zijn alle deelnemers per gebied uiteen gegaan om in de vorm van een werksessie verder discussiëren over de verschillende gebieden, te weten: het gebied ten oosten van het Kanaal, de Reigersbergsche polder en de Landbouwwaterleiding in Zuid-Beveland. Per gebied is besproken of de beschikbare informatie helder is, welke vragen er zijn en in hoeverre omtrent de oplossingsrichtingen nog stappen nodig zijn.

De uitkomsten van elke werksessie zijn plenair teruggekoppeld. Op basis hiervan is door dhr. Hamelink, gedeputeerde provincie Zeeland, een afsluiting gegeven. Hierin is geconstateerd dat de samenvatting per gebied, zoals in de terugkoppeling is weergegeven, gedeeld wordt. Inhoudelijk hebben alle actoren vertrouwen ten aanzien van de oplossingsrichtingen. Wel ligt er nog een vraagstuk omtrent het kostendragerschap. Dit verdient nog extra aandacht en uitwerking. Dhr. Hamelink heeft aangegeven dat dit een werkbare situatie lijkt om op bestuurlijk niveau een eerste stand van zaken in te brengen voor het Nationaal Waterplan. Vervolgens is aangegeven dat in de volgende periode gewerkt aan de open einden, waarbij in het bijzonder het kostendragerschap aan de orde dient te komen. Een derde bijeenkomst wordt gepland in september.

Het verslag van de tweede bijeenkomst is opgenomen in bijlage E.

4.3 Ontwikkelen van uitkomsten

In deze paragraaf wordt de ontwikkeling van de uitkomsten in de Brede Discussie toegelicht. Hiervoor wordt eerst naar de uitgangspunten van de Brede Discussie gekeken, naar de huidige en naar de toekomstige situatie, vervolgens worden de uitkomsten van de Brede Discussie behandeld en in de laatste deelparagraaf wordt gereflecteerd op de uitkomsten.

4.3.1 Uitgangspunten Brede Discussie

Vanuit de overheid zijn de volgende uitgangspunten als kader voor de Brede Discussie in dit gebied benoemd: het commissie Veerman rapport, het Kierbesluit, de bedoeling om de Zuidwestelijke Delta weer estuarien en met getij te maken (duurzaam), en de planstudie Volkerak-Zoommeer. De voornaamste consequenties zijn hiervan: een zout Volkerak-Zoommeer (2015), met een oplossing voor de zoetwatervoorziening voor de landbouw en de eis tot effectief en efficiënt zoetwatergebruik binnen het totale gebied. Het zoute Volkerak-Zoommeer heeft volgens het ministerie van Verkeer en Waterstaat alleen effect op de zoetwatervoorziening van de Reigersbergsche polder. Daarnaast geldt dat ook het proces van het Nationaal Waterplan bepalend is voor het tijdspad van de Brede Discussie. Eind juni 2009, maar met een uitwijkmogelijkheid tot september 2009, dienen per gebied op hoofdlijnen de oplossingsrichtingen in beeld te zijn, zodat deze in het Nationaal Waterplan opgenomen kunnen worden.

In de Brede Discussie is gebruik gemaakt van de studies van de stuurgroep Water uit de Wal. Hierin zijn oplossingsrichtingen bestudeerd die voor het gebied van de Brede Discussie van de toepassing zijn.

Als leidende trends en ontwikkelingen zijn ook de veranderingen aangaande het klimaat en de landbouwonwikkelingen tot 2030 meegenomen.

4.3.2 Huidige situatie

De huidige situatie is voor het gehele gebied in kaart gebracht ten behoeve van de kick off bijeenkomst (9 september 2008). Hiervoor is een kennisbundel opgesteld (bijlage B). In de kennisbundel is voor het gebied aangegeven hoe de huidige situatie van het watersysteem in elkaar zit, zowel op het gebied van watervraag als wateraanbod. Het totale gebied is daartoe onderscheiden naar Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland, omdat deze door de mogelijke veranderingen in het wateraanbod ook zullen vragen om andere oplossingen. Het waterleidingbedrijf Evides is bij de start van het project overigens van mening dat ook Zuid-Beveland beïnvloed wordt door een zout Volkerak-Zoommeer. De wateraanvoer naar Zuid-Beveland is naar de idee van Evides tijdelijk, vanwege de algenproblematiek, verlegd van het Volkerak-Zoommeer naar de Biesbosch.

In de loop van het proces is de focus vooral komen te liggen op de toekomstige situatie en de mogelijkheden om vraag en aanbod op elkaar aan te sluiten. De volgende paragraaf gaat hier verder op in.

4.3.3 Toekomstige situatie

Voor de toekomstige situatie is gekeken naar het watersysteem, de kosten van de oplossingsrichtingen en de waterverdeling. Deze worden hieronder beschreven.

Watersysteem

In de kennisbundel (zie bijlage B), opgesteld ter voorbereiding van de kick off bijeenkomst is een eerste aanzet gegeven voor de toekomstige situatie aangaande het watersysteem, watervraag en wateraanbod.

In de kennisbundel is de watervraag in kaart gebracht per landbouwgebied. Daarnaast is ook de verwachte watervraag van andere functies benoemd, zoals industrie, natuur, waterbedrijven en Rijkswaterstaat (in het kader van afspraken met Vlaanderen). Ook is ingegaan op de watervraag in een gemiddeld en in een 10% droog jaar, dit met het oog op de ontwikkelingen op het gebied van klimaatverandering.

Naar aanleiding van de kick off bijeenkomst bleek behoefte aan meer duidelijkheid op een aantal punten:

- Watervraag Zuidwest-Brabant
- Verdroging op de Wal: maatregelen om water vast te houden benoemen
- In kaart brengen uitbreiding landbouwwaterleidingnet op Zuid-Beveland
- In kaart brengen mogelijke waterbesparende technieken in de landbouw

In het vervolg van het proces is steeds nauwkeuriger toegewerkt naar het in kaart brengen van de watervraag per gebied van zowel de functies landbouw (inclusief te verwachten landbouwontwikkelingen) als natuur (al vastgestelde ontwikkelingen). Daarnaast is ook gezien welk effect klimaatverandering zal hebben op de watervraag. Hiervoor is gebruik gemaakt van de KNMI scenario's: G+ en W+.

Voor het wateraanbod is de toekomstige situatie geschetst langs een aantal lijnen:

- Oppervlaktewater: Volkerak-Zoommeer
- Grondwater
- Oplossingsrichtingen Water uit de Wal, inclusief protocol, waarin aangegeven wordt hoe om te gaan met het water uit de wal: per gebied zijn de toekomstige oplossingsrichtingen geschetst
- Oplossingsrichting Markiezaatsmeer

In de kick off bijeenkomst vroegen de actoren een aantal punten rondom het wateraanbod en de oplossingsrichtingen duidelijker in kaart te brengen:

- Inventariseren mogelijkheden van benutting Markiezaatsmeer op basis van bestaande informatie
- Mogelijkheden voor benutting water RWZI in relatie tot eisen Kaderrichtlijn Water en voedselveiligheidseisen
- In kaart brengen locatie, kosten en zuiverheid doorstroombekken (5 ha)
- Mogelijkheden voor dubbel ruimtegebruik kreekruig (bufferbekken): 10 – 14 ha uitwerken; te denken valt aan recreatie, woningbouw, viskweek (voedselarm) en landschappelijke inpassing

Naarmate het proces vorderde zijn de uitwerkingen rondom het wateraanbod en de oplossingsrichtingen steeds concreter in beeld gebracht. De haalbaarheid van de

oplossingsrichtingen is uitgewerkt evenals de hoeveelheid kubieke meter wateraanbod per oplossingsrichting (waterbron).

Kosten oplossingsrichtingen

In de kennisbundel is geen informatie opgenomen over de kosten van oplossingsrichtingen. In de kick off bijeenkomst is gebleken dat hier wel behoefte aan is. Er is op een aantal punten rondom de kosten voor de oplossingsrichtingen vragen gesteld:

- Berekenen kosten van korte termijn maatregelen Reigersbergsche polder
- Berekenen kosten van lange termijn maatregelen Reigersbergsche polder
- Overzicht kosten kreekruig

In het proces is de focus in eerste instantie niet gelegd op de kosten van oplossingsrichtingen, maar naarmate het proces vorderde is – in het bijzonder door de bestuurders en de agrarische sector – aangegeven, dat er toch wel behoefte bestaat om te weten in hoeverre de oplossingsrichtingen ook betaalbaar zijn.

Ter voorbereiding op de tweede bijeenkomst zijn per oplossingsrichting de kosten (investeringskosten, kapitaallasten, operationele kosten, exploitatiekosten) in kaart gebracht. Er is nog geen volledig voorstel voor mogelijke kostendragers per oplossingsrichting opgesteld. Wel zijn pogingen ondernomen de baten van de zoetwatervoorziening in kaart te brengen.

Waterverdeling

Als algemeen doel voor de Brede Discussie is in de kennisbundel aangegeven, dat er gewerkt wordt binnen een participatief proces om tot een goed en gedragen resultaat te komen. Concreet is dit verwoord in een *gedeeld inzicht en instemming over één of meerdere gedragen scenario's ten behoeve van een duurzame oplossing voor de zoetwatervoorziening* in het gebied, mede met een toets op haalbaarheid en betaalbaarheid.

In de kick off bijeenkomst bleek dat er behoefte is aan:

- het verder in kaart brengen van de waterverdeling Brabantse Wal in hoeveelheid en tijd door het jaar heen in relatie met de drie onderscheiden gebieden.

Op basis van deze vraag is toegewerkt naar het opstellen van een Sturingsprotocol Water uit de Wal waarbij het watersysteem in kaart is gebracht en uitgewerkt, de uitgangspunten voor het sturingsprotocol zijn benoemd en scenario's zijn ontwikkeld op basis van de oplossingsrichtingen op basis van watervraag en –aanbod.

Deze onderdelen zijn in de tweede bijeenkomst per gebied besproken waarna op inhoudelijke gronden er overeenstemming is tussen alle betrokken actoren over de uitwerking en invulling. Tevens is er een beeld van de voorkeursoplossingsrichting per gebied. Zoals bij het onderdeel *Kosten oplossingsrichtingen* is aangegeven, is de vertaling naar kostendragers de laatste stap die hierin nog gezet moet worden. Door de gedeputeerde van Zeeland is aangegeven om hierop in september 2009 terug te komen.

4.3.4 Uitkomsten Brede Discussie

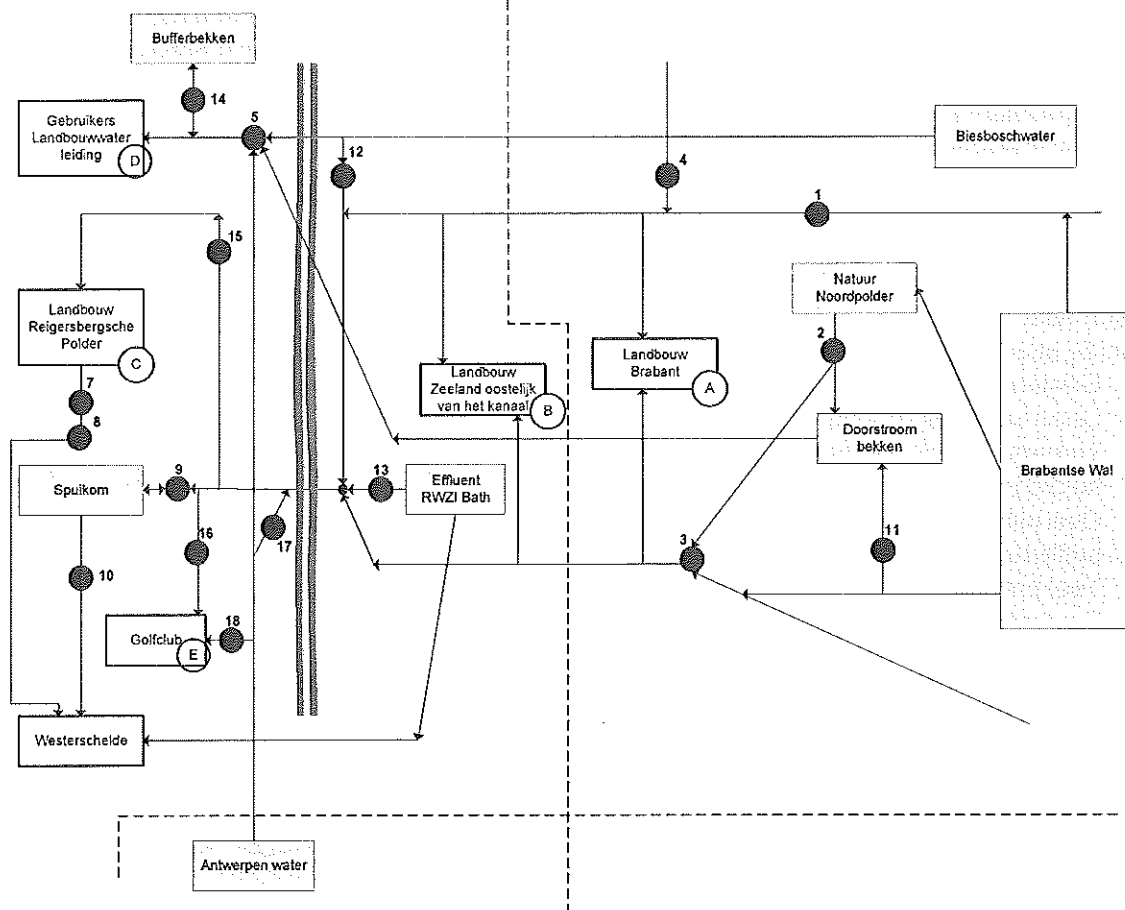
Ter voorbereiding op de tweede bijeenkomst zijn oplossingsrichtingen per gebied opgesteld. Deze voorlopige uitkomsten van de Brede Discussie bestaan uit bouwstenen, een protocol voor waterverdeling en scenario's voor de waterverdeling per gebied. Aangezien de Brede Discussie nog niet volledig is afgerond zijn de uitkomsten ook voorlopig.

Bouwstenen

- **Water uit de Wal;** in de winter is er genoeg water uit de Wal beschikbaar. In de toekomst zal er in de 10% droge periodes in bepaalde klimaatscenario's bij de voorgestelde oplossingsrichtingen echter niet (voor alle gebieden) voldoende Walwater zijn.
- **Biesboschwater;** via de leiding van Evides kan dit water aangevoerd worden naar de Reigersbergsche polder en naar de landbouwwaterleiding. De landbouwwaterleiding is beperkt door de capaciteit van de leiding.
- **Antwerps water;** via de leiding van Evides kan dit water aangevoerd worden naar de Reigersbergsche polder en naar de landbouwwaterleiding.
- **Doorstroombekken / Bufferbekken;** deze oplossing geldt voor de landbouwwaterleiding op Zuid-Beveland. Onder aan de Wal kan een doorstroombekken worden gerealiseerd van 30.000 m³ waarin water gebufferd wordt en tegelijkertijd een eerste kwaliteitsverbetering kan optreden. Omdat het Walwater op deze plaats al heel goed is, is voor de landbouwwaterleiding geen extra kwaliteitsverbetering nodig. Het bufferbekken, ook wel kreekrug genoemd, zal worden gerealiseerd op Zuid-Beveland en zal fungeren als buffer (1.000.000 m³)
- **Effluent;** er is nog discussie over de inzet van effluent afkomstig van het RWZI-Bath. Een derde trap zuivering in combinatie met een 1:1 menging met ander water is volgens waterschap Zeeuwse eilanden niet voldoende. Op vraag van V&W wordt echter nog onderzocht in hoeverre een derde trap zuivering voldoende kwaliteitsverbetering biedt. Anders is een 4e trap zuivering nodig. De kosten voor deze extra 4e trap zuivering zijn relatief hoog vanwege het feit dat er tot 2030 – voor zover nu bekend – te weinig gebruik gemaakt zal worden van dit gezuiverde water.
- **Spuikom;** de Spuikom wordt op dit moment gebruikt om water te lozen op de Westerschelde. In de toekomst kan de Spuikom ook als buffer voor water uit de Wal worden gebruikt. Er is dan wel een investering van 6 mln. euro nodig, waarvan 5 miljoen voor een gemaal. Wellicht is deze laatste investering in de Spuikom ook nodig voor WB21. Het waterschap Zeeuwse Eilanden spreekt zich daar in 2010 over uit.
- **Markiezaatsmeer** is niet meer in beeld als bouwsteen, er gelden te veel onzekerheden, waarbij het als bouwsteen is afgevallen.
- Er is gebleken dat voor het natuurgebied **Noordpolder**, aangegeven door Natuurmonumenten, geen extra water nodig is uit de Wal. Ook voor de natuur bovenop de Wal is geen extra water nodig.

De bovengenoemde bouwstenen zijn weergegeven in een schematische weergave van het gebied in figuur 4.7. Voor een uitgebreide schematische weergave wordt verwezen naar bijlage D.

Figuur 4.7 Schematische weergave situatie 2030, inclusief Spuikom

Legenda

- Leiding
- Waterloop
- 22 Schakelpunt
- - - Provincie of landsgrens
- Antwerpen water Waterbron
- Golfclub Waterontvanger

Protocol en scenario's waterverdeling Water uit de Wal

In het protocol dat is opgesteld zijn scenario's gemaakt voor de verdeling van het water. Voor het berekenen van de hoeveelheden water zijn de volgende uitgangspunten gebruikt.

- Huidige metingen: 2002 t/m 2006
- Gemiddeld jaar, 2005 is uitgangspunt
- 10% Droog jaar, 2003 is uitgangspunt
- G+ en W+, uitgangspunt nationaal Waterplan (toename neerslagtekort: 20 – 50%)
- Extra water voor landbouw (liberalisatie markt)
- Extra water tegen verzilting (klimaatverandering en verzilting Volkerak-Zoommeer)

Daarnaast zijn er een aantal beleidsmatige uitgangspunten gehanteerd bij het samenstellen van de scenario's.

- Efficiënt watergebruik
- Geen water terugpompen
- Zomerstreefpeil en beheersmarges in Zuidwest-Brabant (geen effect ten opzichte van huidige situatie)
- Overtollig "water uit de wal" gaat naar Reigersbergsche polder en doorstroombekken - bufferbekken (Zuid-Beveland)
- Toekomstige nieuwe watervragers (zoals de golfbaan) komen achteraan in de rij
- Evaluatie elke 5 jaar (koppelen aan KRW)

De scenario's zijn uitgewerkt voor de drie gebieden die in de Brede Discussie zijn gedefinieerd. Voor ieder gebied is gekeken naar de situatie in 2015 en in 2030. Daarnaast is gekeken naar twee type seizoenen, een gemiddeld seizoen en een 10% droog seizoen. En er is gekeken naar twee type klimaatontwikkelingen, G+ en W+.

Voor alle gebieden geldt dat voldaan kan worden aan de zoetwatervraag. In de winter is er Water uit de Wal in overvloed. In het groeiseizoen (april tot en met augustus) is in sommige gevallen water uit andere bronnen nodig. De oplossingsalternatieven verschillen wel sterk in kosten voor de realisatie van betreffende oplossingsrichtingen. De verdere uitwerking van de scenario's staat in de notitie voor de tweede bijeenkomst (bijlage D).

4.3.5 Reflectie op uitkomsten

Op basis van de uitkomsten zoals hierboven beschreven is hieronder een reflectie gegeven:

- De kennisbundel heeft als startpunt voor de discussie een goede functie vervuld. De actoren is daardoor duidelijker geworden waar nog vraagpunten lagen vanuit hun perspectief. Het blijkt dat de vragen over het algemeen specifieker zijn dan de informatie die al aanwezig was. Dit heeft er onder andere toe geleid dat de watervraag voor alle gebieden opnieuw is berekend volgens gelijke uitgangspunten. Voor de toegenomen vraag vanwege de landbouwontwikkelingen is aangenomen dat extra 30% van het oppervlak beregend moet worden. Voor Zuid-Beveland was al een zeer specifieke berekening gemaakt. Tevens is een berekening gemaakt waardoor de samenhang tussen de 3 gebieden concreter gemaakt werd. Het is binnen het kader van de Brede Discussie niet mogelijk gebleken om tot een inschatting van de toegenomen baten te komen.
- Tijdens het proces is een protocol opgesteld over de verdeling van het water uit de wal. Over het protocol is deels overeenstemming bereikt. Alleen over welk gebied (Reigersbergsche polder dan wel Zuid-Beveland) het eerst water uit de Wal krijgt moet nog overleg plaats vinden.
- Voor de oplossingsrichtingen per gebied zijn de kosten opgesteld. Er heeft echter nog geen vertaling naar kostendragers kunnen plaats vinden.
- De aangereikte oplossingen zijn nog niet voldoende voor een 10% droge periode in het jaar 2030. Hierover dient nog onderzoek en overleg plaats te vinden.

4.4 Kennisontwikkeling

In deze paragraaf wordt de kennisontwikkeling beschreven die plaats heeft gevonden in de Brede Discussie. Eerst wordt beschreven welke bestaande kennis is ingebracht in het proces, vervolgens welke kennis is ontwikkeld en afsluitend wordt een korte reflectie op de interactie en kennis gegeven.

De kennis voor de Brede Discussie is ontwikkeld ten behoeve van de kennisbundel voor de kick off bijeenkomst en voor het beantwoorden van de 13 kennisvragen uit de kick off bijeenkomst, deze kennis is verwerkt in een notitie voor de tweede bijeenkomst. De vragen die gesteld zijn in de kick off bijeenkomst zijn behandeld in paragraaf 4.2.2. Naar deze vragen wordt ook verwezen in deze paragraaf. De volledige kennisbundel staat in bijlage B, de volledige notitie voorafgaand aan de tweede bijeenkomst staat in bijlage D.

4.4.1 Bestaande kennis

Bestaande kennis is kennis die al bestond voor het proces van start ging en in het proces is ingebracht. Sommige kennis is niet bij aanvang van het proces meteen gebruikt, maar bleek later wel nuttig en is alsnog bijgevoegd. Hieronder wordt beschreven welke kennis het proces is ingebracht. Tevens wordt aangegeven hoe deze kennis is ingebracht. De kennis zal per onderwerp worden besproken.

Project Water uit de Wal

In het project Water uit de Wal zijn verschillende onderzoeken door Grontmij uitgevoerd, al voorafgaand aan de Brede Discussie. Deze onderzoeken zijn verwerkt in de kennisbundel. De rapporten zijn gebruikt om inzicht te krijgen in de watervraag en het wateraanbod van de landbouw, maar ook van de industrie en de verdrogingbestrijding. In de kennisbundel is daarnaast een samenvatting gegeven van de werkzaamheden binnen het project Water uit de Wal op basis van deze onderzoeken.

Van de volgende rapporten is gebruik gemaakt:

- Water uit de Wal, rapportage fase 1; M. van Veen, I. Musters, W. Twigt, Grontmij; doc. nr. 206416.mbg.312.R002, 23 juni 2006
- Water uit de Wal, achtergronddocument definitief; G.E. La Rose, M. van Veen, Grontmij; project nr. 206416.mbg.312.r001, 16 november 2006
- Masterplan Water uit de Wal, Van bouwstenen naar systeemkeuze, definitief; Eric Broers, J. van Acker, Grontmij; referentie nr. 229339.ehv.219.R001, 1 november 2007
- Optie "Kreekruggen", Een verdere uitwerking van een variant in het kader van Water uit de Wal, concept; H.J.M. Broers, Grontmij; referentie nr. 224902.ehv.219.R001, 22 februari 2008
- De Watervoorziening van de Reigersbergsche polder, Een verdere uitwerking van een aantal varianten in het kader van Water uit de Wal, concept; H.J.M. Broers, Grontmij; referentie nr. 244902.ehv.219.R002, 16 juni 2008

Natuur

Naar aanleiding van een vraag uit kick off bijeenkomst over het tegengaan van verdroging op de Wal is gekeken naar verschillende onderzoeken die hier iets over zeggen.

Van de volgende rapporten is gebruik gemaakt om de vraag over verdroging te beantwoorden:

- Gebiedsplan Brabantse Delta; april 2005
- Integrale gebiedsanalyse Brabantse Wal en Noordpolder van Ossendrecht; Waterschap Brabantse Delta, E. Milisie, T. Tiebosch, H. Broers en F. Macke Grontmij; juli 2008

- Grondwatermodel grenspark; Wouter Vandekerckhove, Haskoning Belgium BVBA; conceptrapport november 2007
- Infiltratie ter bestrijding van verdroging van de Brabantse Wal, de mogelijkheden verkend; Evides waterbedrijf, Provincie Noord Brabant
- Knelpunten en kansenanalyse Natura 2000 - gebied 128 – Brabantse Wal; Kiwa Water Research/EGG-consult; juni 2007

Markiezaatsmeer

Naar aanleiding van een vraag uit de kick off bijeenkomst over het gebruik van het Markiezaatsmeer als een zoetwaterbekken is gebruik gemaakt van onderzoek dat gedaan is in opdracht van de Jonge Zeehonden door Grontmij.

- Factsheet 'Zeehonden' Markiezaatsmeer en Binnenschelde; A. Scheepers Grontmij; definitief juni 2008

Landbouwinformatie

Voor het samenstellen van de kennisbundel is gebruik gemaakt van rapporten voor het verzamelen van informatie over de landbouw in het gebied.

- Alterra, *Transitie en toekomst van de Deltalandbouw; Indicatoren voor de ontwikkeling van de land- en tuinbouw in de Zuidwestelijke Delta van Nederland*, Alterra-rapport 1132, Wageningen 2006
- NCB/ GLTO, *Landbouwwontwikkelingsplan Woensdrecht; Land- en tuinbouw: Natuurlijk!*, september 8
- CBS landbouwtelling 2005
- ZLTO, *Potentiële watervraag Fruitteelt Zuid-Beveland in relatie tot de landbouwwaterleiding Evides*, september 2007

Watervraag drinkwater

In de kennisbundel is aandacht besteed aan de watervraag van overige sectoren. Voor de informatie over drinkwater is gebruik gemaakt van de volgende documenten.

- Hoofdlijnenakkoord grondwaterwinningen Brabantse Wal
- Notitie *De Brabantse Wal en watervoorziening in Zeeland*, Middelburg 27 mei 2008

Grond en oppervlaktewater

In de kennisbundel is aandacht besteed aan het wateraanbod in het gebied in grond en oppervlakte water. Hiervoor is gebruik gemaakt van de onderzoeken die zijn geproduceerd in het project Water uit de Wal en van de volgende documenten:

- Stuyt et al., 2006
- Provincie Zeeland, 2001
- Oude Essink et al., 2005
- Oude Essink et al., 2008a
- Oude Essink et al., 2008b

Klimaatscenario's

In het project is gewerkt met klimaatscenario's. Hiervoor is gebruik gemaakt van de klimaatscenario's van het KNMI via www.knmi.nl/klimaatscenario's.

4.4.2 Ontwikkelde kennis

In de kick off bijeenkomst zijn kennisvragen gesteld. Deels konden deze beantwoord worden met bestaande kennis (4.4.1), voor een deel is onderzoek uitgevoerd om de kennisvragen te beantwoorden: ontwikkelde kennis. Hieronder zal per onderwerp aangegeven worden welke kennis is ontwikkeld. Tevens wordt aangegeven op welke manier en door wie dit is gedaan. Bij ieder onderwerp is aangegeven aan welke vraag uit de kick off bijeenkomst het gelinkt is (voor de vragen zie paragraaf 4.2.2)

Watervraag landbouwgebieden

In de kick off bijeenkomst is gevraagd om de watervraag van de drie landbouwgebieden in beeld te brengen (vraag 6). Deze vraag was aanvankelijk alleen gesteld voor de Reigersbergsche polder. De watervraag is echter ook voor de landbouwwaterleiding en voor Zuidwest-Brabant bekeken, aangezien dit voor de waterverdeling een rol speelt. De watervraag is bekeken voor de huidige situatie in een normaal jaar en in een 10% droog jaar en voor de situatie voor 2030 voor klimaatscenario G+ voor een normaal en voor een 10% droog jaar.

Voor de **Reigersbergsche polder** is gebruik gemaakt van gegevens die oorspronkelijk gebruikt waren om de capaciteit van een eventuele buffer te bepalen. Deze gegevens zijn door waterschap Zeeuwse Eilanden aangepast aan de klimaatscenario's. De gegevens zijn besproken in de werkgroep protocol. Vervolgens zijn nieuwe berekeningen gemaakt door Grontmij om de watervraag in de drie onderscheiden gebieden op elkaar af te stemmen.

De watervraag voor het gebied van de **landbouwwaterleiding** is gebaseerd op een eerder studie van ZLTO. Deze studie is ingebracht in de werkgroep protocol door ZLTO. Hier zijn geen aanpassingen meer op uitgevoerd.

De watervraag voor **Zuidwest-Brabant** (gebied ten oosten van het kanaal), is door het waterschap Brabantse Delta geprobeerd in kaart te brengen. Later heeft Grontmij gegevens gegenereerd, waarbij geen gebruik is gemaakt van de eerder gegeven watervraag vanuit Waterschap Brabantse Delta. Grontmij heeft de getallen met TNO/Deltares afgestemd zodat de uiteindelijke getallen vergelijkbaar zijn. De huidige vraag is hierbij niet meer in kaart gebracht, wel de toename van de vraag voor 2030.

Waterbesparende technieken

In de kick off bijeenkomst is de vraag gesteld of waterbesparende technieken voor de landbouw in beeld kunnen worden gebracht (vraag 12). Deze vraag is door TNO/Deltares via LNV uitgezet bij Alterra. Het onderzoek uitgevoerd door Alterra heeft geresulteerd in een literatuurlijst op dit onderwerp. Dit onderzoek is besproken met DGW die de vraag heeft gesteld, deze zijn akkoord gegaan met het gedane onderzoek. Daarnaast is in een bijeenkomst met agrariërs uit de drie gebieden gevraagd hun visie op waterbesparende technieken te geven. Hiervoor hebben de agrariërs informatie aangeleverd dat in een notitie van de ZLTO is opgenomen.

Gebruik effluent

In de kick off bijeenkomst is de vraag gesteld of het gebruik van effluent in overeenstemming gebracht kan worden met de richtlijnen voor de KRW en de eisen voor voedselveiligheid (vraag 5).

Waterschap Zeeuwse Eilanden heeft deze actie opgepakt en heeft een onderzoek uitgezet bij AquaSense. In dit onderzoek is een 'totale effect beoordeling' uitgevoerd, een zogenaamde

TEB test. Op basis van het onderzoek kon niet geconcludeerd worden of het effluent geschikt gemaakt kan worden zodat het voldoet aan de eisen van KRW en voedselveiligheid. Reden is dat niet alle verdachte stoffen zijn meegenomen in het onderzoek². Naar aanleiding van dit onderzoek is een nieuw onderzoek uitgezet, dat meer duidelijkheid moet verschaffen. Ook dit tweede onderzoek is uitgezet door het waterschap Zeeuwse Eilanden. Naar aanleiding van het eerste onderzoek heeft het bestuur van het waterschap Zeeuwse Eilanden besloten om voorlopig effluent, met een derde trapzuivering, niet als een alternatief te beschouwen.

Op verzoek van DGW is door Deltares daarnaast een memo ingebracht over het mogelijk gebruik van effluent. De memo gaat in op de manieren waarop effluent wel ingezet zou kunnen worden.

Doorstroombekken

In de kick off bijeenkomst is de vraag gesteld om de locatie, kosten en zuiverheid van het doorstroombekken in kaart te brengen (vraag 8). In de werkgroep Doorstroombekken is gewerkt aan een inrichtingsplan voor het doorstroombekken³. Het is onduidelijk hoe deze informatie tot stand is gekomen. Informatie die gegenereerd is in deze werkgroep 'doorstroombekken' heeft betrekking op de inpassing, de uitvoering, de locatie en het functioneren van het doorstroombekken. In de werkgroep zijn onder andere onderzoeken uitgevoerd naar ijzer en bezinkbaarheid en het aankoppelen van meerdere waterlopen op het doorstroombekken. Tevens is er een visualisatie gemaakt van het doorstroombekken. De informatie is verwerkt in de notitie voor de tweede bijeenkomst.

Bufferbekken

In de kick off bijeenkomst is gevraagd naar de mogelijkheden voor dubbel ruimtegebruik van het bufferbekken (vraag 9). Hiervoor heeft Evides haar ideeën over meervoudig ruimtegebruik aangegeven.

Kosten

In de kick off bijeenkomst is gevraagd om de kosten en investeringen in beeld te brengen van het doorstroombekken en het bufferbekken en van de lange en korte termijnmaatregelen van de Reigersbergsche polder (vraag 1, 2 en 10). Voor het in kaart brengen van de kosten is per gebied gekeken naar wat de alternatieve kosten. De berekende kosten zijn opgenomen in notitie voor de tweede bijeenkomst.

Voor het realiseren van het bufferbekken en het doorstroombekken voor de **landbouwwaterleiding** is door Evides een overzicht van de investeringskosten ingebracht in de werkgroep Brede Discussie. Doorrekenen van de investeringskosten richting de kosten die in rekening gebracht zullen worden richting de eindgebruikers is op basis van de verkregen informatie onmogelijk.

Voor de **Reigersbergsche polder** is gekeken naar de kosten voor het gebruik van effluent en naar het gebruik van de Spuikom. De prijs per kuub is afhankelijk van de hoeveelheid water dat van een bron wordt gebruikt en wat de watervraag is. De kosten voor het effluent zijn berekend door het waterschap Brabantse Delta. De watervraag die hiervoor gebruikt is, is

---

² Deltares heeft een second opinion uitgevoerd op de studie en aangegeven dat op basis van de studie nog geen goed onderbouwde uitspraken kunnen worden gedaan, omdat er te weinig informatie is verzameld door de tijd heen en slechts over een beperkt aantal stoffen.

³ De werkgroep doorstroombekken is voortgekomen uit het project Water uit de Wal. Bij deze werkgroep is het consortium TNO/Deltares niet betrokken geweest.

aangeleverd door het waterschap Zeeuwse Eilanden. Voor de berekening is gebruik gemaakt van gegevens die al waren geproduceerd in het kader van het project Water uit de Wal. De kostenraming van de Spuikom is gemaakt door het waterschap Zeeuwse Eilanden.

In het **gebied ten oosten van het kanaal** zijn geen investeringskosten opgenomen ten behoeve van de zoetwatervraag in de Brede Discussie.

Sturingsprotocol

In de werkgroep protocol is gewerkt aan het maken van een sturingsprotocol. Het sturingsprotocol bestaat uit

- Uitgangspunten sturingsprotocol
- Gebiedsbeschrijvingen: onderscheiden gebieden in het protocol
- Lijst van schakelpunten (knoppen) met volgnummers (corresponderend met de schematische weergave)
- Sturingsprotocol per schakelpunt: beschrijving van werking per schakelpunt
- Schematisch overzicht 'Huidige situatie Watersysteem'
- Schematisch overzicht 'Situatie 2030 watersysteem variant 0' (gebruik effluent)
- Schematisch overzicht 'Situatie 2030 watersysteem variant Spuikom' (gebruik Spuikom) (zie figuur 4.7)
- Scenario's Brede Discussie Zuidwest-Brabant, Reigersbergsche polder, Zuid-Beveland (cijfermateriaal scenario's)

Het protocol is gemaakt in gezamenlijk overleg binnen de werkgroep protocol met inbreng van de partijen in deze werkgroep. Dit zijn de beide waterschappen, de ZLTO, Evides, Grontmij en TNO/Deltares. Deze partijen hebben ieder hun (gebieds)kennis aangeleverd voor het maken van het protocol. Tevens is het protocol voorgelegd aan de agrariërs en de natuur- en milieuorganisaties. Dit is gedaan in een later stadium, tijdens de bijeenkomsten van 2 en 3 april. Het sturingsprotocol is opgenomen in de notitie voor de tweede bijeenkomst (zie bijlage D).

Waterverdeling

In de kick off bijeenkomst is een vraag gesteld over de waterverdeling (vraag 4). Voor het beantwoorden van deze vraag is gestart met het sturingsprotocol. De waterverdeling is gebaseerd op de watervraag en het beschikbare wateraanbod. Het wateraanbod is berekend door Grontmij. Samen met TNO/Deltares zijn de getallen zo berekend dat de getallen onderling goed vergelijkbaar zijn.

Naar aanleiding van de stuurgroep Water uit de Wal van 16 februari is de waterverdeling in detail uitgewerkt.

De getallen voor de watervraag en het wateraanbod zijn opgenomen in de notitie voor de tweede discussie.

4.4.3 Reflectie op interactie en kennis

Voorafgaand aan de kick off bijeenkomst van de Brede Discussie is kennis geïnventariseerd door het consortium TNO/Deltares. Deze kennis is verwerkt in de eerste notitie. Na de kick off bijeenkomst is gewerkt aan het beantwoorden van de gestelde vragen. In overleg met de begeleidingscommissie zijn de vragen verdeeld onder de deelnemers. Het beantwoorden van de vragen is in sommige gevallen gedaan door middel van interactie tussen of met deelnemers, in andere gevallen hebben individuele partijen voor de kennis gezorgd.

Wat opvalt, is dat in de werkgroep protocol veel interactie heeft plaats gevonden. Dit geldt met name voor het sturingsprotocol, maar ook zijn in deze werkgroep andere vragen uit de kick off bijeenkomst behandeld. Voor het ontwikkelen van kennis voor een aantal vragen heeft relatief weinig interactie plaats gevonden. De vraag over het effluent is opgepakt door het waterschap Zeeuwse Eilanden. Zij heeft zelfstandig de vragen verder uitgezet. Wel zijn de partijen hierover geïnformeerd. Verder is de vraag over het doorstroombekken beantwoord door de werkgroep doorstroombekken. Bij het ontwikkelen van kennis t.a.v. effluent en het doorstroombekken is er relatief weinig regie gevoerd door de procesmanagers van het consortium TNO/Deltares. De agrariërs en de natuur en milieuorganisaties hebben minder interactie gekend dan andere partijen, bij het ontwikkelen van de kennis, zij zijn pas relatief laat (april 2009, zie tabel 4.2) geïnformeerd. Wel is de ZLTO bij de werkgroep protocol aanwezig. Natuurmonumenten is vanwege de problematiek van de natuur in de Noordpolder voor de werkgroep uitgenodigd, maar heeft hiervan geen gebruik gemaakt.

Tijdens het proces is extra kennis verworven over de mogelijke oplossingsrichtingen voor het wateraanbod. De eerder voorgestelde derde trap zuivering van effluent is tijdens het proces door het waterschap als niet voldoende aangemerkt. De Spuikom als buffer voor Reigersbergsche polder is nu ook voor de korte termijn als oplossing in beeld, als de kosten gedragen kunnen worden.

4.5 Probleempercepties

In deze paragraaf worden de percepties van deelnemende partijen aan de Brede Discussie Zoetwatersituatie Zuidwest Brabant, Reigersbergsche polder en de Zuid-Beveland (landbouwwaterleiding) beschreven. Per actor worden de percepties beschreven voor zover bekend.

De volgende bronnen zijn benut in de beschrijving van de percepties:

- interviews verkenning
- de kick off bijeenkomst
- werkgroep protocol
- tussentijds overleg agrariërs / landbouw
- tussentijds overleg natuur
- de tweede bijeenkomst algemeen
- de tweede bijeenkomst werksessie 'Gebied oosten van het kanaal'
- de tweede bijeenkomst werksessie 'Reigersbergsche polder'
- de tweede bijeenkomst werksessie 'Landbouwwaterleiding Zuid-Beveland'
- begeleidingscommissie Brede Discussie
- projectgroep en stuurgroep Water uit de Wal
- correspondentie (mails) tijdens het proces

In sommige gevallen is verwezen naar uitspraken van individuen, deze zijn geanonimiseerd. Achtereenvolgens zullen de percepties van de agrarische sector, de natuur- en milieuorganisaties, de private partijen – waterbedrijven, overige belangen groepen en de overheden besproken worden.

4.5.1 Agrarische sector

Vanuit de agrarische sector zijn twee type actoren betrokken geweest: individuele agrariërs en de ZLTO. De individuele agrariërs zijn tevens in te delen naar de drie gebieden onderscheiden in de Brede Discussie. In onderstaande tabel worden deze verschillende actoren weergegeven evenals het belang van hun organisatie die zij vertegenwoordigen in het proces.

Actoren	#	Vertegenwoordigd (organisatie)belang
Individuele agrariërs (AG) ten oosten van het kanaal	3	Vertegenwoordigen hun eigen belang, vertegenwoordigen ook de belangen van de andere agrariërs in de gebieden, verbouw van met name traditionele gewassen
Individuele agrariërs (AG) Reigersbergsche polder	4	Vertegenwoordigen hun eigen belang, vertegenwoordigen ook de belangen van de andere agrariërs in de gebieden, verbouw van met name traditionele gewassen
Individuele agrariërs (AG) Zuid-Beveland landbouwwaterleiding	2	Vertegenwoordigen hun eigen belang, vertegenwoordigen ook de belangen van de andere agrariërs in de gebieden, met name fruitteelt
Zuidelijke Land- en Tuinbouw organisatie (ZLTO)	1	Vertegenwoordigen het belang van de agrarische sector in Zuid-Nederland: 18.500 leden, 68 afdelingen; 200 medewerkers; bestuurd door agrariërs

Hieronder wordt per type actor (per gebied) aangegeven wat de hoofdlijn is in percepties die in de brede discussie naar voren zijn gebracht. Vanuit de agrariërs ten oosten van het kanaal zijn er drie deelnemers afgevaardigd, vier deelnemers vanuit de Reigersbergsche polder en twee deelnemers vanuit de landbouwwaterleiding. Vanuit ZLTO is één deelnemer afgevaardigd.

Individuele agrariërs oosten van het kanaal

Door de agrariërs ten oosten van het kanaal is zeer actief geparticipeerd in het proces. Buiten de bijeenkomsten om is gereageerd op informatie die voorhanden was en is input geleverd.

1. Kwaliteit van het water

In het begin van het proces is de vraag gesteld hoe omgegaan wordt met de verdeling van het water met de beste kwaliteit. Wat betekent het dat het beste water naar het doorstroombekken gaat? Welke invloed heeft dat op de kwaliteit van de rest van het water uit de Wal. Deze vraag is in het midden van het proces weer aan de orde geweest. De agrariërs zijn op basis van de verkregen informatie akkoord gegaan met de beschrijving en werkwijze in het protocol.

2. Watervraag onvoldoende in kaart gebracht

De agrariërs hebben aangegeven dat ze de watervraag voor het gebied beter in kaart willen hebben gebracht. Ook in het midden van het proces kwam dit nog een keer naar voren. Tijdens de tweede bijeenkomst is dit niet aan de orde geweest, omdat de zoetwateraanvoer in het gebied niet ter discussie staat.

3. Wateroverlast

Gedurende het hele proces is de kwestie van de wateroverlast aan bod gekomen. De agrariërs geven aan dat er door de toename van kwel door de natuurontwikkeling wateroverlast ontstaat in hun gebied. Ook in de huidige situatie is er soms al sprake van wateroverlast. Er is aangedrongen op de aanleg van de Spuikom mede met het oog op

WB21, daarbij is door de agrariërs ook gewezen op het meekoppelende belang met Reigersbergsche polder.

4. Vraag om optimalisatie

Vanaf het midden van het proces tot en met het einde is er de vraag geweest om optimalisatie van waterbeheer in het gebied. In meer sloten is zoete kwel gewenst, men wil diepere sloten en meer waterberging in het gebied. Ook om de zoute kwel door klimaatverandering en Volkerak-Zoommeer tegen te gaan. Er is twee keer gevraagd of een nulmeting omtrent het zoutgehalte gedaan zou kunnen worden. Dit is op het einde van het proces nogmaals benoemd. In het proces is dit niet opgelost, maar doorverwezen naar de waterschappen.

5. Efficiënt watergebruik

De notitie efficiënt watergebruik opgesteld door de ZLTO wordt gesteund. Daarnaast is door de agrariërs zelf (voorafgaand aan de tweede bijeenkomst) expliciet gemaakt dat zij op verschillende manieren het efficiënt watergebruik toe willen passen.

6. Geschiktheid gebied ten oosten van het kanaal

Door de agrariërs is voorafgaand aan de tweede bijeenkomst nogmaals bevestigd en beargumenteerd waarom het gebied waar zij de landbouw bedrijven een geschikte locatie is geografisch gezien, maar ook klimatologisch.

7. Effluent

Tegen het einde van het proces komt het geluid vanuit de agrariërs dat zij best mee willen doen met een proef met het gebruik van effluent. De voorkeur ligt bij water uit de Wal, maar als gegarandeerd kan worden dat er geen risico's zijn en dat alle informatie op tafel ligt en er een oplossing is voor als het misgaat, willen de boeren graag meedoen.

Individuele agrariërs Reigersbergsche polder

1. Constante toevoer van water

In het begin van het proces maken de agrariërs zich zorgen over of er wel een constante toevoer van water gegarandeerd kan worden in de toekomst. Dit is als uitgangspunt opgenomen in de ontwikkelde scenario's.

2. Zorgen over effluent

In het begin van het proces maken de agrariërs zich zorgen over de kwaliteit en de kosten van het gebruik van effluent. Als er later in het proces meer over de kwaliteit duidelijk wordt, is er een roep om extra onderzoek. Men blijft tot het einde toe sceptisch over de oplossingsrichting, zeker ook vanwege de onzekerheden die met het gebruik van effluent samenkomen en de eisen die afnemers stellen aan het voedsel.

3. Kosten oplossingsrichtingen

In het begin van het proces geeft men aan niet extra te willen betalen voor het water. Als blijkt dat de Spuikom wellicht meegefinancierd wordt, lijken de agrariërs ook water bij de wijn te willen doen, door in ieder geval te praten over kostendragerschap.

4. Zoektocht oplossingsrichtingen

De agrariërs willen meedenken in het proces. In het begin wordt benadrukt dat er een goede oplossing gevonden moet worden voor zowel de korte als de lange termijn. Later dragen de agrariërs ook oplossingen aan door te kijken of het doorstroombekken ook voor de Reigersbergsche polder ingezet kan worden, en benadrukken ze de rol van extra

watervragers. Wel wordt ook gezegd dat er vooral een inspanning van het Rijk verwacht wordt, omdat die de aanjager is van de verzilting van het Volkerak-Zoommeer.

Individuele agrariërs Zuid-Beveland Landbouwwaterleiding

1. Notitie Potentiële Watervraag Fruitteelt Zuid-Beveland

In het begin van het proces is, via de ZLTO, de notitie ingebracht die ondersteund wordt door de agrariërs van Zuid-Beveland. De informatie uit de notitie is voor hen het uitgangspunt dat in de Brede Discussie naar voren dient te komen.

2. Lengte van het seizoen

AG6 blijft er gedurende het hele proces op hameren dat het seizoen voor hem loopt tot en met september en niet tot en met augustus. Door het consortium TNO/Deltares is ingebracht dat de verlenging van het seizoen met een maand geen verandering brengt in de berekeningen, omdat het tekort aan water niet in de maand september zal optreden.

3. Benodigde grond

De opmerking van AG6 in de kick off bijeenkomst over de goede randvoorwaarden die nodig zijn om de agrariërs er eventueel toe te bewegen om grond te verkopen, is niet meer terug gekomen in het proces. Dit aspect en vraagstuk is in het vervolg proces niet expliciet aan de orde gekomen c.q. van toepassing geweest in de oplossingsrichtingen.

4. Betalen voor water

Richting het einde van het proces geven de agrariërs aan mee te willen denken over de financiering van het financiële gat dat er nog is. In eerdere bijeenkomsten gaven de agrariërs aan niet van plan te zijn om mee te betalen. Nu lijken ze wel over de brug te willen komen, waarbij wordt aangegeven dat het wel een collectief en gezamenlijk initiatief dient te zijn waar ook andere partijen onderdeel van zijn en aan bijdragen.

ZLTO

1. Het gebied ten oosten van het kanaal gaat voor

Vanaf het begin is de belangrijkste inzet dat het gebied ten oosten van het kanaal er niet op achteruit mag gaan ten aanzien van de zoetwatervoorziening. Ze mogen niet betalen voor water, er moet voldoende (en zo nodig meer) water overblijven zodat het gebied kan blijven functioneren ook in de toekomst en ZLTO steunt het vaststellen van de huidige gehanteerde zomerstreefpeilen omdat het gebied hier nu al mee werkt.

2. Kennisdeling is belangrijk en één van de hoofdpunten van de Brede Discussie

In het begin van het proces wordt kennisdeling als randvoorwaarde genoemd. In het midden van het proces wordt er nog eens gehamerd op het feit dat er meer gecommuniceerd moet worden over het protocol met de partijen en dat zij ook tussentijds inbreng hebben op resultaten.

3. Omvang watertekort

In het begin van het proces gaat ZLTO er van uit dat er wellicht helemaal geen watertekort zal zijn op basis van de beschikbare informatie. Tijdens het proces wordt echter helder dat de geschetste situatie anders blijkt dan bekend. De ZLTO geeft aan dat helder moet worden hoe het precies zit, zodat ook de agrariërs weten waar ze aan toe zijn.

4. Combinatie landbouw en natuur

In het eerste interview, en ook in het midden van het proces in de werkgroep protocol, wordt de nadruk gelegd op de moeilijke verhouding met de natuurontwikkelingen. Goed onderzoek

en argumentatie blijven noodzakelijk. Tegen het eind van het proces wordt aangegeven dat koppeling met natuur waar dat kan aan de orde is, maar dat de voorkeur er naar uitgaat om het los te koppelen om te voorkomen dat het de beschikbaarheid van zoet water in de weg staat.

5. Doel van de Brede Discussie

Uit het eerste interview blijkt dat ZLTO het doel van de Brede Discussie ziet als kennis delen, verantwoordelijkheden helder maken, prioriteren en financieren. Verwacht wordt door de ZLTO dat de provincies mogelijk moeilijkheden krijgen met de onderlinge politieke verdelingsvraagstukken.

6. Watervraag in kaart brengen voor het gebied ten oosten van het kanaal

In de tussenperiode is meermaals gewezen op de noodzaak voor optimalisatie van het gebied ten oosten van het kanaal en het beter in beeld brengen van de watervraag.

7. Kostenverdeling en kostendragerschap

De kostenverdeling en kostendragerschap zijn een belangrijk punt voor de ZLTO. De ZLTO geeft daarbij aan dat de agrariërs in eerste instantie niet meer willen betalen voor het zoete water. Hierbij wordt aangegeven dat ook het Rijk aan de lat staat voor financiering. Tijdens de tweede bijeenkomst wordt er op gewezen dat er de hoop is dat er goed wordt omgegaan met het punt van de kostendragers.

8. Uitbreiding gebied landbouwwaterleiding

De notitie over de uitwerking van de potentiële zoetwatervraag in Zuid-Beveland is door de ZLTO actief ingebracht in de discussie. Daarbij is tevens aan de orde of in kaart gebracht zou kunnen worden op welke manieren het waterdistributienetwerk in Zuid-Beveland uitgebreid zou kunnen worden. In het verdere proces is daar in eerste instantie geen focus op gelegd.

9. Voorkeursalternatief en oplossingsrichtingen

In de tussenperiode (september – april) geeft ZLTO aan dat de voorkeur ligt bij realisatie van de Spuikom, echter, alle opties zijn goed, maar moeten inzichtelijker gemaakt worden. Er bestaat nog veel onduidelijkheid over de realisering. Ook de kreekrug is een goede optie. Ten aanzien van effluent is aangegeven dat het alleen als oplossingsrichting gezien wordt als gegarandeerd kan worden dat het water van voldoende kwaliteit is. Er wordt gehamerd op het feit dat aangaande de Spuikom ook de belangen vanuit WB21, aangaande wateroverschot, ingebracht moeten worden.

10. In kaart brengen waterbesparende technieken

De ZLTO is actief betrokken geweest bij het bijdragen aan de inbreng op het gebied van waterbesparende technieken. Door de ZLTO is bij alle agrariërs input gevraagd, dit is neergeslagen in een notitie. Die is door ZLTO medio mei gedistribueerd aan DGW en LNV.

4.5.2 Natuur- en milieuorganisaties

Er zijn acht natuur- en milieuorganisaties (NENM) als actor aangemerkt in het proces. Uiteindelijk zijn de volgende vijf partijen actief geweest in het proces: Natuurmonumenten, BENEGORA, Stichting De Brabantse Wal / IVN, BMF en ZMF. De percepties van deze vijf partijen zijn hieronder opgenomen. Daarnaast is in het begin van het proces intensief contact geweest met Brabants Landschap, ook deze actor en bijbehorende percepties zijn opgenomen.

Actoren	#	Vertegenwoordigd (organisatie)belang
Natuurmonumenten	2	Beheert natuurgebieden in projectgebied, invloedsgebied met name op en rondom de Brabantse Wal, circa 900.000 leden, beheert 101.600 hectare terrein, ruim 600 medewerkers
Belgisch Nederlands GrensOverleg Regio Antwerpen (BENEGORA)	1	Grensoverschrijdende milieuorganisatie, richt zich op het in stand houden van de leefbaarheid in en van de regio
Stichting De Brabantse Wal	1	Stichting is ontstaan vanuit verschillende natuur-, milieu-, en heemkundeverenigingen die een samenwerkingsverband zijn aangegaan onder de naam Stichting De Brabantse Wal, naast het beschermen van de Brabantse Wal als waardevol natuur- en cultuurlandschap zorgt de Stichting ook voor publicaties over de Brabantse Wal (o.a. BENEGORA is hierbij aangesloten)
Brabantse Milieufederatie (BMF)	1	Stichting die een ecologisch duurzaam Brabant nastreeft; een koepelorganisatie die 115 natuur- en milieugroepen in de provincie vertegenwoordigt; 20 medewerkers; werkt samen met natuurbeherende organisaties
Zeeuwse Milieufederatie (ZMF)	1	Onafhankelijke organisatie die in Zeeland werkt aan een schoon milieu, een aantrekkelijk landschap en een rijke natuur: 950 individuele leden, 24 aangesloten regionale natuur- en milieuorganisaties; 13 medewerkers; aangesloten bij landelijke natuur- en milieubeweging
Brabants Landschap	1	Terreinbeheerder in Noord-Brabant, beheert circa 16.500 hectare terrein, circa 33.500 donerende leden

Natuurmonumenten

1. Retentie en koppeling met natuurlijke buffer

In het begin van het proces is door NENM1 aangegeven dat het aandacht verdient om te kijken naar waar water gebufferd kan worden in een natuurlijke situatie. De benutting van het Markiezaatsmeer wordt als twijfelachtig bestempeld gezien de kwaliteit van het kwelwater.

2. Kostenverdeling

In het eerste interview geeft NENM1 aan dat er uitgezocht moet worden of diegenen die de baten hebben ook mee willen betalen aan de oplossingsrichtingen.

3. Verdroging en vernatting.

In het begin van het proces geeft NENM1 aan dat de effecten van deze maatregelen goed onderzocht moeten worden. Zowel ingrepen in de natuur voor de landbouw als andersom. De verdroging op de Wal heeft daarbij eerste prioriteit. De natuurorganisaties streven daarbij naar een duurzame zoetwatersituatie. Daarbij staat de verzilting van het Volkerak-Zoommeer en creëren van dynamiek voorop.

4. Hoeveelheid kwelwater

Tussentijds geeft NENM2 aan niet te verwachten dat er minder kwelwater komt voor de agrariërs.

5. Oplossingsrichting

Aan het begin van het proces zegt NENM1: 'De verdroging op de Wal heeft daarbij eerste prioriteit. De natuurorganisaties streven daarbij naar een duurzame zoetwatersituatie. Daarbij staat de verzilting van het Volkerak-Zoommeer en creëren van dynamiek voorop.' Daarbij ambieert NENM1 dat deze Brede Discussie het proces van verzilting van het Volkerak-Zoommeer niet mag vertragen, dus is het van belang tot een gedragen oplossing te komen. Ook aan het einde van het proces geeft men aan dat een snelle oplossing het belangrijkste is voor het Volkerak-Zoommeer.

BENEGORA

1. Verdroging op de Wal

In het tussentijdse overleg wordt door NENM7 aangegeven dat voor de verdroging op de Wal wel een oplossing gevonden moet worden. Daar is dit project om begonnen. Voorkomen moet worden dat het overvloedige water naar de agrarische sector gaat en er geen oplossing voor de verdroging is.

2. Relatie natuur en klimaatverandering

NENM7 vraagt of er in het klimaatscenario W+ in een 10% droog jaar mogelijk een conflict optreedt met de natuur die ook gebruik maakt van het kwelwater (natuurparel Noordpolder). Aangegeven wordt dat dit geen conflict zal veroorzaken. Het water is namelijk eerst bij de natuur en gaat vervolgens pas naar de agrariërs. Dit is een gevolg van hoe het systeem fysiek in elkaar zit.

Stichting De Brabantse Wal

1. Effecten Westerschelde

Tijdens de kick off bijeenkomst vraagt NENM6 zich af of er effecten zijn op de Westerschelde wanneer daar minder zoet water naar toe afstroomt.

2. Kansen voor zoute landbouw

In de tussenperiode is aangegeven dat er ook gekeken zou moeten worden naar kansen voor omschakelen van de landbouw naar zilte teelten in plaats van zoetwater toevoer blijven garanderen

3. Natuur Brabantse Wal

Er wordt in de tussenperiode aandacht gevraagd voor water voor de natuur op de Brabantse Wal. In hoeverre wordt die natuur beïnvloed als het water naar andere gebieden gaat.

Brabantse Milieufederatie

1. Verdrogingmaatregelen en effect op de kwel

Zowel tijdens de kick off als ook tijdens de tweede bijeenkomst van de Brede Discussie wijst NENM5 erop dat hij graag wil weten wat het effect is van de verdrogingmaatregelen op de kweltoename onder aan de Wal.

2. Klimaatscenario's

Tijdens de tweede bijeenkomst wijst NENM5 er op dat de ontwikkelingen van het klimaat weleens erger zouden kunnen zijn dan de scenario's die in dit proces gebruikt zijn.

3. Effluent

Tijdens de tweede bijeenkomst geeft NENM5 aan dat er onderzocht zou moeten worden hoe effluent gebruikt zou kunnen worden ten oosten van het kanaal.

Zeeuwse Milieufederatie

1. Koppelen waterbuffering en natuur

NENM4 geeft aan dat het aandacht verdient om te kijken in hoeverre er andere oplossingen mogelijk zijn dan een kunstmatig bekken, bijvoorbeeld door een gebied in te zetten voor natuurontwikkeling en hier retentie van zoet water aan te koppelen.

2. Oplossingsrichtingen

NENM4 geeft aan dat gezien moet worden waarom bepaalde oplossingen zijn afgefallen en of die niet opnieuw kansrijk zijn als je ze in een breder perspectief plaatst.

3. Aandacht voor belemmeringen bij benutting kwelwater

Het lijkt een logische stap om het water uit de Wal, de zoetwaterbel, te benutten. Het is belangrijk om te kijken naar de belemmeringen die er zijn om het kwelwater te kunnen gebruiken. Deze zouden in beeld gebracht moeten worden. De volgende belemmeringen zouden een rol kunnen spelen:

- Optreden van extra verdroging, door te hard te trekken aan het beschikbare kwelwater;
- Noodzaak tot inrichten van spaarbekkens om in de verschillende periodes voldoende aanbod te hebben in relatie tot de vraag;

4. Verdroging van de Wal

De vernatting van de Wal wordt aangemerkt als een belangrijk aandachtspunt, met name om verdroging tegen te gaan. Er valt op zich genoeg regen om de Wal voldoende te vernatten. In hoeverre heeft dit consequenties voor de landbouw in dat gebied. De agrariërs zullen het water willen afvoeren, terwijl je het ook zou kunnen vasthouden (bijvoorbeeld in natuurgebieden). De verdroging op de Wal heeft in die zin de eerste prioriteit. Alle andere ontwikkelingen zijn daarbij meegenomen. De natuurorganisaties streven daarbij naar een natuurlijke en duurzame zoetwatersituatie. Daarbij staat de verzilting van het Volkerak-Zoommeer en creëren van dynamiek voorop.

Brabants Landschap

1. Natuurlijke en duurzame Delta

NENM8 sluit zich aan bij het standpunt dat vanuit natuur- en terreinbeheerders ingebracht is in eerdere discussies: 'het streven naar een meer natuurlijke en duurzame Delta en daarmee ook een duurzame zoetwatersituatie'. In sommige gevallen, zoals bij het Volkerak-Zoommeer leidt dit tot verzilting op termijn. In principe zou nagestreefd moeten worden dat er geen verslechtering van de huidige situatie optreedt, zoals een verslechtering van de grondwaterstand met verdroging als gevolg.

2. Oplossingsrichting Markiezaatsmeer

Op dit moment zijn er geen waterkwaliteitsproblemen in het Markiezaatsmeer, waardoor er geen reden is om hier iets aan te veranderen. Het zou zo kunnen zijn dat ook op termijn deze buffer (die op dit moment licht-brak is; het verzoetingsproces loopt nog steeds door; het wordt nog steeds zoeter) niet meer houdbaar blijkt. Maar uit de studie blijkt dat bij verder gaande verzoeting ook hier zeer waarschijnlijk blauwalgproblemen gaan optreden. Op dit moment speelt de blauwalgenproblematiek nog niet en zijn er mogelijk ook kansen om de zoetwaterbuffer juist verder te benutten als 'spaarbekken'. De vraag is wel hoe dit technisch

gerealiseerd moet worden, wat voor invloed het heeft op de natuurkwaliteit, daarbij moet ook rekening gehouden worden met Natura2000. In die zin heeft Brabants Landschap nog geen voorkeur, maar moet wel met de randvoorwaarden rekening gehouden worden.

4.5.3 Private partijen - waterbedrijven

In het proces zijn twee waterbedrijven betrokken geweest, Brabant Water en Evides. In het proces van de Brede Discussie is met name Evides (2 deelnemers) actief geweest. De percepties van deze partij zijn hieronder opgenomen.

Evides

1. Helderheid over verantwoordelijkheden

In het begin van het proces is door Evides aangegeven dat de verantwoordelijkheden helder gecommuniceerd dienen te worden. Zo is het Spuikanaal de verantwoordelijkheid van Rijkswaterstaat. Het leveren van zoetwater van voldoende kwaliteit aan de agrariërs op Zuid-Beveland is de verantwoordelijkheid van Evides.

2. Kostentoedeling

Evides maakt zich in het begin van het proces zorgen over de opbrengsten uit de verkoop van het zand uit de kreekkrug. De aanleg van de kreekkrug blijft daarmee ongedekt. Dit blijft tot ver in het proces aan de orde, wel worden stappen gezet met de provincie Zeeland en afspraken gemaakt. Dit geldt ook voor de discussie omtrent het historisch recht omtrent water uit het Volkerak-Zoommeer. De kostentoedeling wordt bemoeilijkt omdat niet helder is of Rijkswaterstaat wil betalen voor het door Evides aangekaarte historische recht om water te halen uit het Spuikanaal. Aan het einde van het proces is helder dat er geld komt voor het zand. Ook heeft Rijkswaterstaat een opening geboden om te praten over financiering. Evides geeft aan met alle partijen er uit te willen komen.

3. Mogelijkheden oplossingsrichtingen

Evides denkt mee in de oplossingsrichtingen. In het eerste interview geven ze aan dat als ze ook water moeten leveren aan de Reigersbergsche polder dat dit dan tot de mogelijkheden behoort. Aan het einde van het proces komen ze met een voorstel verder uit te zoeken hoe de natuurlijke sponswerking van de Wal als extra wateropslag benut kan worden.

4. Grondwateronttrekkingen

Er bestaat een 'herenakkoord' tussen de provincie Zeeland, de provincie Noord-Brabant, Brabant Water en Evides. Hierin is afgesproken dat Evides 75% minder grondwater zal onttrekken uit de Wal. Het herenakkoord houdt verband met de verdroging van de Groote Meer op de Brabantse Wal. De verdroging van de Groote Meer houdt verband met de schaduwspiegel die in de Brabantse Wal zit, maar heeft meerdere oorzaken zoals het Naaldbos, de vermessing door de landbouw (stikstof), het gebrek aan beheer van de Groote Meer en de vervuiling van uit het industriegebied van Antwerpen. Het meer is onderdeel van Natura 2000 en wordt beheerd door Natuurmonumenten. Later in het proces is dit punt niet meer aan de orde geweest, maar als vanzelfsprekend opgenomen.

5. Waterververdeling

Al in het begin van het proces is duidelijk dat het gebied ten oosten van het kanaal te allen tijde voor gaat in de zoetwaterververdeling. Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland (landbouwwaterleiding) zijn nieuwe gebruikers. Over de verdeling tussen deze twee gebieden wordt pas aan het eind van het proces gesproken. Er is nog geen uitsluitsel over. Wel geldt dat het doorstroombekken (zie ook punt 6) boven aan de Wal gelegen is en van de beste kwaliteit water voorzien wordt in verband met gebruik in de landbouwwaterleiding.

6. Locatie doorstroombekken, kreekrug en kwaliteit water

Evides geeft in het begin van het proces aan dat het in kaart brengen van kosten en locatie doorstroombekken belangrijk is. Evides denkt sterk na over dubbel ruimtegebruik bij de kreekrug. De waterkwaliteit in de kreekrug is hoog en moet dat ook zijn. Waterkwaliteit is een belangrijke randvoorwaarde voor gebruik in de landbouwwaterleiding. Daar hangt de locatie van het doorstroombekken dan ook nauw mee samen, boven aan de Wal, om zo het water met de minste stoffen op te vangen zodat de leiding niet verstopt raakt.

7. Effluent en landbouwwaterleiding

In de tweede bijeenkomst van de Brede Discussie komt naar voren dat effluent geen oplossing is voor gebruik in de landbouwwaterleiding. Wellicht dat dit in de toekomst wel een oplossing wordt als de kwaliteit van het effluent water sterk verbeterd kan worden.

8. Watergebruik in Zuid-Beveland

Evides geeft aan dat het geschatte toekomstige watergebruik in Zuid-Beveland van 4,5 miljoen kubieke meter uit de ZLTO notitie zeer ruim is. In de tweede bijeenkomst van Brede Discussie geeft Evides wel aan dat ze geen problemen voorziet voor de capaciteit van de landbouwwaterleiding.

4.5.4 Overige belangengroepen – recreatie

In het proces is ook de golfvereniging Reymerswael (2 deelnemers) betrokken. Reden hiervoor is dat zij ook aanspraak willen maken op zoet water.

Golfvereniging Reymerswael

1. De golfvereniging is ook een oude watervrager

In de Brede Discussie wordt onderscheid gemaakt naar oude en nieuwe watervragers. In eerste instantie wordt de golfvereniging aangeduid als nieuwe watervrager. In de tweede bijeenkomst wordt echter expliciet gemaakt dat zij in het verleden al, sinds 1986, water innemen uit het Spuikanaal.

2. Benodigde waterkwaliteit

De golfvereniging neemt nu water in uit het Spuikanaal, dat is van wisselende en soms zelfs van onvoldoende kwaliteit. In het algemeen bezien is water van Biesboschkwaliteit voldoende. Maar ook industrieel water voldoet. De Goese Golf wordt bijvoorbeeld beregent met dit water. Water uit de Brabantse Wal is ook uitstekend geschikt, gezien de ervaringen van een bevriende boer die dit water gebruikt. Ook effluent behoort tot de mogelijkheden, de Efteling benut ook effluentwater uit de RWZI Midden-Brabant.

3. Golfvereniging is bereid te betalen en zelf de infrastructuur aan te leggen

De golfvereniging is bereid te betalen als waterkwaliteit en hoeveelheid wordt gegarandeerd. Op dit moment is het water wat ingenomen wordt kosteloos. De aanleg van infrastructuur dient in overleg te gebeuren, maar daar wil de golfvereniging wel in bijdragen.

4.5.5 Overheden

Verschillende overheden zijn vertegenwoordigd in de Brede Discussie. De rijkspartijen, hierbij gaat het om het ministerie van LNV (2 deelnemers), DGW van het ministerie van VenW (1 deelnemer) en Rijkswaterstaat van het ministerie van VenW (3 deelnemers). Dan zijn er de provinciale overheden, waarbij het gaat om de provincie Noord-Brabant (3 deelnemers) en de provincie Zeeland (4 deelnemers). Er zijn vijf gemeenten benoemd als actor, daarvan zijn twee gemeenten actief geweest in de Brede Discussie: de gemeente Woensdrecht (2 deelnemers) en de gemeente Reimerswaal (3 deelnemers). Verder hebben de waterschappen Brabantse Delta (6 deelnemers) en Zeeuwse Eilanden (4 deelnemers) hebben ook geparticipeerd in de Brede Discussie.

Ministerie van LNV

1. Oplossingsrichtingen: geen spijt, robuust, gebiedsgericht en natuurlijk

Bij de start van de Brede Discussie heeft LNV aangegeven het belangrijk te vinden dat boeren in de toekomst onafhankelijk of minder afhankelijk worden van de externe toevoer van zoetwater. Dit hoeft niet direct te gebeuren. Wel is het nu al belangrijk dat de boeren zich hiervan bewust worden. LNV zoekt naar regionale, gebiedsgerichte, geen spijt-oplossingen. Hier zien ze toekomst in. Het aanleggen van een pijpleiding vindt men bijvoorbeeld niet gebiedsgericht. LNV zal extra kritisch naar dergelijke oplossingen kijken. LNV wil inzicht in wat opties zijn en deze beoordelen op natuurlijkheid en op toekomstperspectief.

2. Randvoorwaarde korte én lange termijn

LNV vindt het belangrijk dat in de discussie niet alleen naar de korte-middellange termijn gekeken wordt, maar ook de effecten van klimaatverandering meegenomen worden. De tijdshorizon waar LNV naar kijkt is ca. 2050. Dit is verder dan de tijdshorizon van de Brede Discussie, die tot 2030 kijkt. LNV vindt het belangrijk te weten hoe lang een oplossing houdbaar is.

3. Randvoorwaarde ruimte en integraliteit

In het begin van het proces, zowel tijdens het eerste interview als tijdens de kick off bijeenkomst wordt gewezen op integraliteit. Van belang is dat de problematiek niet naar andere gebieden wordt afgewenteld. Onderdeel van integraliteit is ook synergie en meekoppelende belangen, wat is bijvoorbeeld de potentie van een kreekrugbekken voor natuurontwikkeling en recreatie. In de discussie bij de Brabantse Wal is het startonderwerp Landbouw, zo staat het in de opdrachtbrief. De Raad voor het Landelijke Gebied geeft in haar advies aan dat breder kijken kansen kan opleveren.

4. Landschappelijke inbedding kreekrug

Voor de landbouwleiding is in het project Water uit de Wal de oplossing van een bekken (oppervlakte water) in een kreekrug aan te leggen. LNV geeft in het eerste interview aan zich af te vragen of het niet mogelijk is om het bekken in te spuiten met water (maken zoetwaterbel), zodat het afgraven van de kreekrug niet nodig is. Het landschap blijft op deze manier grotendeels behouden. Landschappelijke inpassing is voor LNV van belang in dit opzicht.

5. Verantwoordelijkheden natuurontwikkeling

In het eerste interview geeft LNV aan dat zij misschien geen beheerder is van het natuurgebied de Groote Meer. Het is echter zo dat als er iets mis gaat in het gebied LNV verantwoording moet afleggen naar de Europese Commissie.

6. Kostenverdeling

In het eerste interview wordt duidelijk aangegeven dat LNV niet zomaar aan de lat staat om kosten voor haar rekening te nemen. Er moet een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen Rijksingreep en contextverandering: Verzilting Volkerak-Zoommeer en klimaatverandering. Tijdens het proces laat LNV weten dat de kosten en baten van de ingrepen duidelijk benoemd moeten worden.

7. Focus van de discussie

Tijdens de discussie moet de duurzaamheid en reikwijdte van de oplossing, haalbaarheid en betaalbaarheid centraal staan. Eventuele schadevergoedingen (aan derden – kunnen wel aan de orde komen m.b.t. landbouw) moeten apart worden besproken. Voor LNV is het wel belangrijk zicht op de waterleiding te krijgen. Wat ook van belang is voor LNV om te weten is hoe de gelden voor de waterleiding er zijn gekomen. Is LNV hier bijvoorbeeld een doorgeefluik voor subsidies van de EU of hebben ze de waterleiding gefinancierd als belangenbehartiger van de landbouw.

8. Waterbesparende technieken

In het begin van het proces en tijdens het proces wordt erg gehamerd op het in kaart brengen van waterbesparende technieken. Hierbij wordt aangegeven dat Alterra een onderzoek zal uitvoeren en dat ook de agrarische sector input levert.

Ministerie van VenW - DGW

1. Creëren 'level playing field'

Creëren 'level playing field': alle deelnemers/actoren zijn gebonden aan dezelfde uitgangspositie, dat betekent dezelfde rechten en plichten.

2. Beprijzing aan de orde stellen

Beprijzing expliciet aan de orde stellen in deze Brede Discussie, kan als voorbeeld dienen voor de landelijke opgave.

3. Efficiënt watergebruik

Vanuit DGW is de vraag gekomen om inzicht te krijgen in efficiënt watergebruik. Naar aanleiding van de bijdrage Alterra/Lei verderop in het proces is deze vraag voldoende opgepakt.

4. Effluent

DGW geeft aan dat de potentie van effluent erg hoog is. Daarbij moet gekeken worden hoe het mogelijk kan zijn om effluent in te zetten en welke alternatieven er zijn om het te zuiveren.

Ministerie van VenW – Rijkswaterstaat

1. Combinatie met natuur

In het eerste interview is door Rijkswaterstaat aangegeven dat de huidige manier van landbouw bedrijven en ecologische doelen met elkaar botsen. In de tweede bijeenkomst van Brede Discussie is gesteld dat de verdrogingsmaatregelen op de Wal geen negatieve effecten hebben op het kwel onder aan de Wal. De kwel zal zeker niet afnemen.

2. Betalen voor water en kostentoedeling

In het begin van het proces zette Rijkswaterstaat in op een prijs voor water in de toekomst. Het uitgangspunt uit het protocol voor absolute voorrang voor de oude gebruikers stond hiermee op gespannen voet. Tegen het einde van het proces is er een verschuiving naar de daadwerkelijke kosten en de vraag of en hoeveel baten er terecht komen bij de boeren.

3. Nadeelcompensatie Volkerak-Zoommeer en relatie Evides

Door Rijkswaterstaat wordt in eerste instantie aangegeven dat zij Evides niet als partij hebben meegenomen in de nadeelcompensatie van het Volkerak-Zoommeer. In de bijeenkomst van de stuurgroep Water uit de Wal (april 2009) is een opening geboden door Rijkswaterstaat, waarbij aan Evides is gevraagd om met argumenten te komen in een notitie.

4. Gebruik effluent

In de ontwikkelfase wordt aangegeven dat het gebruik van effluent in een groter geheel gezien moet worden. Dit moet uitgesproken worden, waarbij effluent voorlopig nog niet als oplossingsrichting afvalt. Ook tijdens de tweede bijeenkomst wordt aangegeven dat er een noodzaak is voor meer onderzoek naar effluent in alle gebieden. Gesteld wordt dat waterschap Zeeuwse Eilanden het effluent met derde trap zuivering te snel heeft afgewezen. Het probleem is niet zo groot en relatief makkelijk op te lossen. Er zouden in verschillende gebieden proeven gedaan moeten worden. Randvoorwaarden zouden dan goed in beeld moeten worden gebracht.

5. Waterbehoefte verziltingbestrijding

In de tweede bijeenkomst wordt benadrukt onderscheid te maken tussen verziltingbestrijding als gevolg van een zout Volkerak-Zoommeer en als gevolg van klimaatverandering. Dit houdt de discussie zuiver.

Provincie Noord-Brabant

1. Brede discussie: duurzame ontwikkeling van de Zuidwestelijke Delta

Provincie Noord-Brabant wil bijdragen aan een duurzame ontwikkeling van de Zuidwestelijke Delta. Benutting van het overtollige kwelwater uit de Wal kan daartoe bijdragen.

2. Voorrang gebied onder aan de Wal

Het water dat gedistribueerd kan worden naar andere gebieden betreft overtollig kwelwater, met andere woorden het mag niet ten koste gaan van bestaand gebruik in de directe omgeving van de Wal. Daarnaast moet ook rekening gehouden worden met regionale (potentiële) claims op dit water voor diverse doeleinden (natuur, landbouw, industrie) en met de groei in de waterbehoefte ten gevolge van diverse ontwikkelingen (klimaat, ruimtelijke ontwikkelingen, ontwikkelingen m.b.t. watervoorziening). Het is bekend dat in de winter het overschot aan water uit de Wal aanzienlijk is. In droge zomers is er geen of nauwelijks sprake van een overschot. Dit betekent dat eigenlijk alleen het overschot in de winter in aanmerking komt voor nieuwe gebruikers (Reigersbergse polder, landbouwwaterleiding).

3. Waterbesparing

Uit de tweede bijeenkomst blijkt dat de mensen van de provincie zich zorgen maken over de momenten dat er ook voor het gebied ten oosten van het kanaal te weinig water is. Ze benadrukken waterbesparing.

Provincie Zeeland

1. Brede Discussie: komen tot gedragen oplossing

De provincie heeft altijd gecommuniceerd in het proces samen op te willen trekken waarbij er een oplossingsrichting uitkomt die door een ieder gedragen wordt.

2. Kosten kreekrug

Waar in het begin van het proces nog een focus was op dubbel ruimtegebruik bij de kreekrug, verschoof die naar het standpunt dat de provincie het financiële gat niet volledig zou gaan dichten. Tegen het eind van het proces heeft de provincie Zeeland aangegeven een deel te financieren en werd de hoop uitgesproken er met zijn allen uit te komen.

3. Effluent

Tijdens het proces wordt voor de afwijzing van waterschap Zeeuwse Eilanden van effluent, dat slechts gezuiverd wordt via de derde trap, een nee, tenzij... aanpak gekozen. Een vierde trap zuivering lijkt aan het einde van het proces voldoende te zijn. Bovendien wil men kijken of effluent voor Zuid-Beveland een optie zou kunnen zijn.

4. Kosten en oplossingen Reigersbergsche polder

Tijdens het proces laat men weten dat de kostentoedeling voor Reigersbergsche polder geen punt is om hier te bespreken. Dat gaat op het niveau van het Nationaal Waterplan. Aan het einde van het proces wordt geconcludeerd de Spuikom als basisvariant mee te geven aan het Rijk

5. Waterbesparende technieken

Tijdens het proces komt de vraag om waterbesparende technieken in kaart te brengen. Toen dit aan het einde van het proces gebeurd was, kwam de vraag of dit nog specifiek uitgedrukt kon worden in kosten en opbrengsten zodat het ook concreet wordt.

Gemeente Woensdrecht

1. Landbouw niet inruilen voor andere ruimteclaims

Er liggen veel claims op de gemeente. Het doel van de gemeente is om de claims zo min mogelijk ten koste te laten gaan van de landbouw, omdat er al "zo weinig" landbouw is.

2. Effluent minder rendabel

Effluent wordt als een grote kostenpost gezien en daarom minder haalbaar.

3. Grondwateronttrekkingen

In het begin van het proces wordt er geen verband gelegd met de grondwateronttrekkingen door Evides. Later in het proces wordt gemeld dat wanneer er een overeenkomst is met Evides over de grondwateronttrekkingen, dit een zeer positief effect zal hebben op het beschikbare kwelwater.

4. Relatie met natuur

In het begin van het proces wordt nog gedacht aan een combinatie van waterberging en natuur. Later in het proces komt dit niet meer terug.

Gemeente Reimerswaal

1. Zorgen over kosten

De gemeente maakt zich zorgen over de haalbaarheid van de oplossingsrichtingen. Er moet gezocht worden naar kostendragers om de oplossingsrichtingen mogelijk te maken.

2. Extra watervragers

Er zijn in het gebied extra watervragers, zoals de glastuinbouw en de golfvereniging. Deze partijen zijn in het vervolg proces meegenomen.

3. Gemeentelijk belang is om op te komen voor de boeren: watergarantie

Waterschap Brabantse Delta

1. Waterverdeling: het gebied onder aan de Wal gaat voor

Zowel in het begin van het proces als ook in de periode tot aan de tweede bijeenkomst wordt benadrukt dat het gebied onder aan de Wal te allen tijde voorrang moet hebben. In een memo van 17 december 2008 wordt zelfs genoemd dat als er ten behoeve van de natuur op de Wal water teruggepompt moet worden, dat dit dan moet kunnen. Ook moet de locatie van het doorstroombekken geen nadelige gevolgen hebben voor de omliggende gebieden.

2. Gebruik effluent

De RWZI is eigendom van waterschap Brabantse Delta. Effluent kan een oplossing zijn aangezien er ook een stukje grond op de locatie van RWZI ongebruikt is. De boeren moeten wel vertrouwen hebben dat de kwaliteit van dit water goed is. Vanaf april 2009 verschuift de discussie naar dat waterschap Brabantse Delta voorstander lijkt te zijn van het gebruik van effluent. Het waterschap wil kijken in welke gebieden dit allemaal ingezet kan worden.

3. Gebruik Spuikom

In het begin van het proces wordt er op gewezen dat de Spuikom in natte tijden altijd voor afwatering gebruikt kan worden.

4. Verantwoordelijkheden

In het begin van het proces wordt er bovendien op gewezen dat waterschap Brabantse Delta de leverancier is van water uit de Wal en van het water van de RWZI.

5. Rol stuurgroep Water uit de Wal bepalend

Tijdens de kick off bijeenkomst wordt er op gewezen dat de stuurgroep het tempo en de dynamiek van het proces bepaalt.

Waterschap Zeeuwse eilanden

1. Verantwoordelijkheden

Uit het eerste interview wordt duidelijk dat de verantwoordelijkheden vastgelegd zijn. Waterschap Zeeuwse Eilanden is niet primair verantwoordelijk voor de private zoetwatervoorziening, wel voor het peilbeheer en de waterkwaliteit. Het waterschap heeft ook geen verantwoordelijkheden bij de exploitatie van de landbouwwaterleiding.

2. Focus op functioneren watersysteem

Uit het eerste interview blijkt dat het doel van waterschap Zeeuwse Eilanden is de realisatie van een stabiel zoet of brak watersysteem in de polders, afhankelijk van de KRW-doelstellingen.

3. Huidige situatie: bijdrage agrarische sector

In het eerste interview wordt duidelijk dat het watercirculatiesysteem in de Reigersbergsche polder onlangs is vernieuwd. Boeren betalen nu een bedrag per hectare. De boeren zijn hier tevreden over en krijgen tijdens het optreden van droogte een korting op de waterschapsopslag.

4. Overtollig water en relatie met de KRW

In het begin van het proces is aangegeven dat het aanleggen van de kreekrug en het gebruik van de Spuikom een win-win situatie kunnen opleveren. Waterkwaliteit in de waterbuffers is wel een belangrijk aandachtspunt. De Spuikom is een kans om te combineren met WB21, hoor je gedurende het hele proces. Later in het proces wordt de realisering van de Spuikom in verband gebracht met het duurder worden van het alternatief effluent.

5. Effecten, nadeelcompensatie

Een zout Volkerak-Zoommeer heeft ook gevolgen voor het peilbeheer in het gebied. Om een goed beeld te krijgen van de compensatie moet gezocht worden naar duurzame, rendabele oplossingen (water uit Antwerpen en de Biesbosch is erg duur).

6. Effluent

In het begin van het proces wordt onderzoek uitgezet naar het gebruik van effluent. Als blijkt dat dit onderzoek niet bevredigend is, wordt er gezegd dat het bestuur van waterschap Zeeuwse Eilanden maar een beslissing moet nemen. Het bestuur neemt het ambtelijk standpunt over terughoudend te zijn over gebruik van effluent. Er wordt vanuit het bestuur wel aangegeven mee te willen werken aan extra onderzoek.

7. Zomerstreefpeilen

Eventuele extra beheersmarges moeten bestuurlijk afgekaart worden. Ook later in het proces houdt waterschap Zeeuwse Eilanden vast aan dit standpunt dat zij vinden dat bestuurders hierover moeten oordelen. Uiteindelijk blijken de benoemde peilen al de huidige situatie te zijn en gaat men akkoord aangezien er geen verandering optreedt.

8. Water de Wal op pompen

Het waterschap vindt dat water terugpompen van laag naar hoog ten behoeve van natuur niet logisch is en in strijd met de uitgangspunten.

9. Overige watervragers

Waterschap Zeeuwse Eilanden verwacht dat de golfclub zal aangeven of ze water willen en wat ze willen betalen. In de tweede bijeenkomst van de Brede Discussie geeft waterschap Zeeuwse Eilanden aan dat de golfclub wordt gezien als nieuwe watervrager.

4.5.6 Reflectie op probleempercepties

In het begin van het proces is er duidelijk overeenstemming over de focus op oplossingsrichtingen die met name vanuit het project Water uit de Wal zijn ingebracht. De onderwerpen en vragen die in de kick off bijeenkomst benoemd worden, gaan met name in op percepties die een verdere detaillering van de inhoud vragen.

De percepties vanuit de agrarische sector zijn met name gefocust op de toekomstige watervraag. Het gaat daarbij zowel om waterkwaliteit als waterkwantiteit. De agrarische sector blijft in het begin van het proces erg dicht bij haar eigen belangen. In de loop van het proces verandert dit, waarbij de agrariërs op zoek gaan naar (gezamenlijke) oplossingsrichtingen, het benadrukken van kansen en synergie en de wil om mee te denken over kostendragerschap.

Binnen de natuur- en milieuorganisaties valt op dat de organisaties die op nationale schaal actief zijn zich met name inzetten voor het bereiken van een gedragen oplossing, waarbij de ontwikkelingen rondom de verzilting van het Volkerak-Zoommeer geen vertraging op mogen lopen. Andere aspecten zijn daarbij van secundair belang. Deze perceptie is leidend in de Brede Discussie. De organisaties die meer regionaal en lokaal georiënteerd zijn, leggen in hun percepties primair de nadruk op het natuurlijke systeem van de Brabantse Wal, vooral als het gaat om tegengaan van verdroging op de Wal.

De perceptie van het waterbedrijf Evides is in het proces met name gericht op het helder maken van verantwoordelijkheden van verschillende partijen ten aanzien van het leveren van zoet water en beheer van waterbronnen. Daarnaast ligt de focus op het vinden van haalbare (omtrekt kwaliteit en kwantiteit) en betaalbare (kostendragerschap) oplossingsrichtingen voor de landbouwwaterleiding naar en op Zuid-Beveland.

In het proces is ook een watervrager vanuit recreatie betrokken, te weten de golfvereniging Reymerswaal. Hun perceptie richt zich op het verkrijgen van een plaats in het zoetwater verdelingsvraagstuk.

De betrokken overheden zijn in te delen in rijkspartijen, provinciale overheden, gemeentelijke overheden en waterschappen. De percepties van de rijkspartijen zijn tijdens het proces vooral gericht op het benoemen van randvoorwaarden ten aanzien van de oplossingsrichtingen. Voorbeelden van randvoorwaarden zijn: aandacht voor landschappelijke inpassing (LNV), efficiënt watergebruik (VenW-DGW en LNV), beprijzing van water (VenW-DGW en VenW-Rijkswaterstaat). De rijkspartijen hebben geen expliciete perceptie geuit over de gewenste oplossingsrichting(en). De percepties van de provincies zijn vooral gericht op de haalbaarheid en betaalbaarheid van oplossingsrichtingen. Daarnaast komt naar voren dat de provincies zich vooral richten op de oplossingsrichtingen die op het eigen grondgebied van toepassing zijn: provincie Noord-Brabant over het gebied ten oosten van het kanaal, provincie Zeeland over Reigersbergsche polder en Zuid-Beveland. Beide provincies leggen nadruk op aandacht voor efficiënt watergebruik. De percepties van gemeenten zijn vooral gericht op oplossingsrichtingen en de invloed hiervan binnen de eigen gemeentegrenzen. De percepties van de waterschappen zijn primair gefocust op 1) aspecten van het watersysteem en 2) verantwoordelijkheden. Deze focus is tijdens het gehele proces aanwezig. De perceptie van het waterschap Zeeuwse Eilanden over de inzet van effluent is tijdens het proces sterk bepalend geweest. Deze perceptie is veranderd van gewenst tot ongewenst als het gaat om derde trapszuivering en aandacht voor extra onderzoek zonder toezeggingen over daadwerkelijke inzet van effluent als oplossingsrichting.

Voor alle betrokken stakeholders geldt, dat de perceptie aan het einde van de tweede bijeenkomst is geuit, dat de oplossingsrichtingen per gebied op *inhoudelijk* vlak gedragen worden. Onder alle betrokken stakeholders leeft tevens de perceptie dat over het *kostendragerschap* nog geen overeenstemming is bereikt.

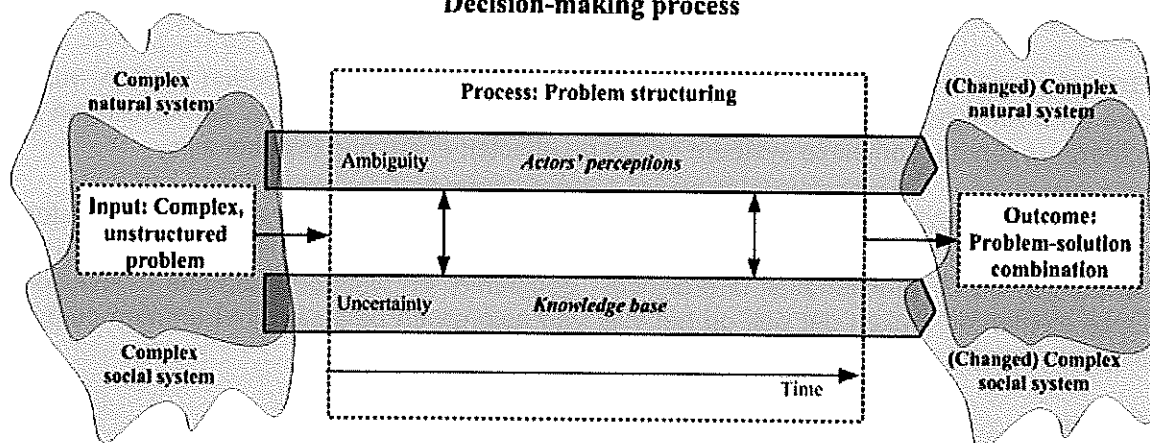
4.6 Synthese

Deze laatste paragraaf van de beschrijving van de tweede pilot, ofwel de Brede Discussie Zuidwest-Brabant, Reigersbergse polder en Zuid-Beveland, bevat een synthese. In deze synthese zal het proces van probleemstructurering geanalyseerd worden, het 'leren' dat heeft plaatsgevonden in het project en de ontwikkeling van de uitkomsten.

4.6.1 Verloop proces van probleemstructurering

Voor de analyse van het verloop van het besluitvormingsproces aangaande het proces van probleemstructurering is gebruik gemaakt van het conceptuele model weergegeven in figuur 4.8 (Hommes, 2008).

Figuur 4.8 Conceptuele model over input, proces en outcome van probleemstructurering
Decision-making process

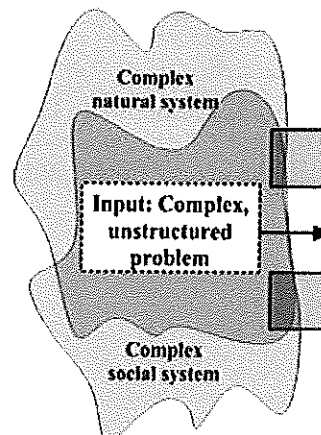

Hieronder wordt voor de onderdelen input, proces en outcome beschreven hoe dat in de Brede Discussie is ingevuld.

Input

De *input* van de Brede Discussie Zuidwest-Brabant, Reigersbergse polder en Zuid-Beveland kan aangeduid worden als een complex, ongestructureerd probleem om verschillende redenen.

Ten eerste het complexe natuurlijke systeem. In het gebied van de Brede Discussie spelen verschillende ontwikkelingen een rol. Dit speelt met name op het gebied van de beschikbare zoetwaterbronnen en toekomstige vraag. Voor de Reigersbergse polder geldt dat door toekomstig beleid het Volkerak-Zoommeer zal verzilten en daarmee de zoetwaterbron voor Reigersbergse polder wegvalt. Door de rijkspartijen is aangegeven dat voor de gebieden rondom het Volkerak-Zoommeer een oplossing gevonden moet worden voor de zoetwatervoorziening voor de landbouw alvorens overgegaan kan worden tot verzilting.

Voor Zuid-Beveland wordt water aangevoerd door middel van een landbouwwaterleiding. Deze wordt geëxploiteerd door Evides. De landbouwwaterleiding wordt op dit moment gevoed vanuit de Biesbosch en loopt via West-Brabant over Zeeland naar Zuid-Beveland. Het deel van de landbouwwaterleiding in West-Brabant heeft tijdens piekvraag onvoldoende

capaciteit. Daarnaast geeft Evides aan ook aanspraak te maken in de discussie over de verzilting van het Volkerak-Zoommeer, omdat zij ook in het verleden hier zoet water inlieten, dit is gewijzigd wegens de onvoldoende waterkwaliteit. Evides geeft aan dat het gaat om een nog steeds bestaande, vergunde situatie. Nog niet alle partijen zijn hiervan overtuigd en ook dat is onderdeel van het besluitvormingsproces en de probleemstructurering.

Tevens speelt in deze discussie de situatie dat er in Zuidwest-Brabant een wateroverschot is, het Water uit de Wal. In dit proces is er gekeken hoe omgegaan kan worden met dit wateroverschot. Het blijkt een robuuste oplossing voor toekomstig wateraanbod. Dit is ook ingebracht in de discussie.

In "Water uit de Wal" speelt tevens dat er een grote drinkwateronttrekking van Evides op de Wal zit. Door het verminderen van drinkwateronttrekkingen kan het kwelwater (water uit de Wal) toenemen.

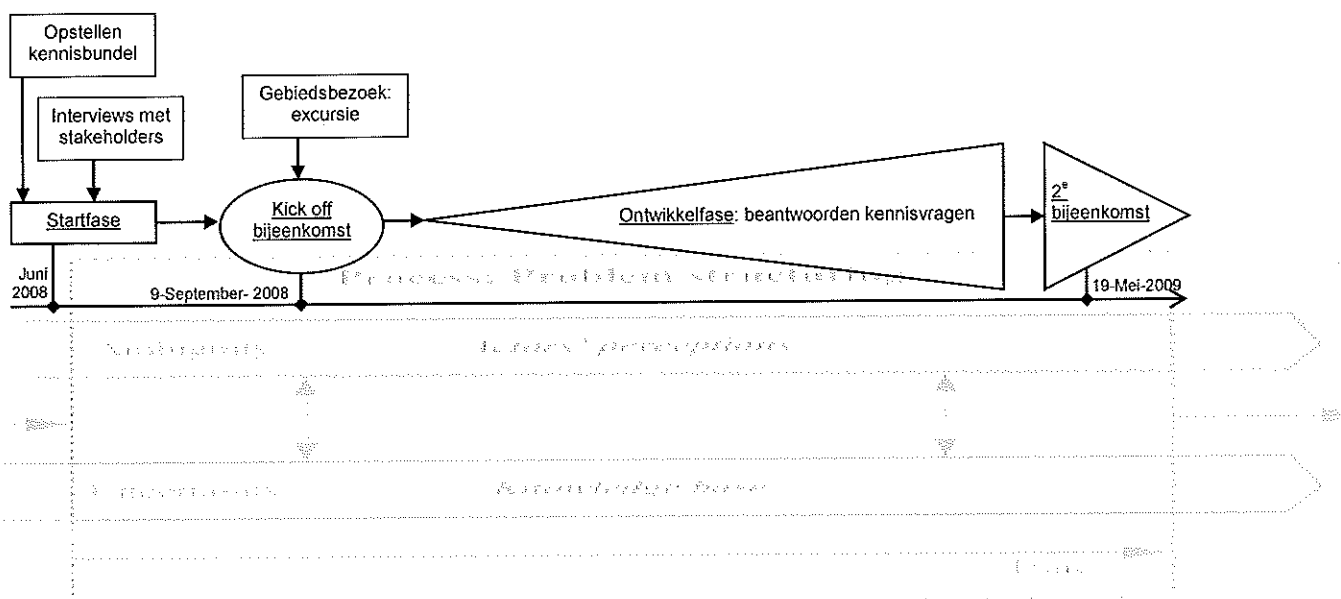
Daarnaast geldt dat er met het oog op de toekomst ook rekening gehouden dient te worden met ontwikkelingen op het gebied van klimaat en landbouw. Ook deze ontwikkelingen zijn onderdeel van het complexe systeem omdat de effecten ervan nog onzeker zijn.

Naast de complexiteit van de problematiek en oplossingsrichtingen in het natuurlijke systeem is ook het sociale systeem een complexe omgeving. Er liggen verschillende relaties tussen de partijen en de problematiek is provincie-, gemeente- en waterschapsgrens overstijgend. Deze elementen maken dat ook op het vlak van actoren en belangen, het om een complex vraagstuk gaat.

Proces

Om in het besluitvormingsproces een stap te maken is de Brede Discussie opgestart. Het proces dat is gevolgd, is schematisch weergegeven in figuur 4.9.

Figuur 4.9 Globale tijdslijn verloop Brede Discussie en proces van probleemstructurering

Door het proces van de Brede Discussie lopen de lijnen van kennisbasis en percepties van actoren heen. Hieronder is kort omschreven hoe het proces opgebouwd is langs die lijnen.

Kennisbasis

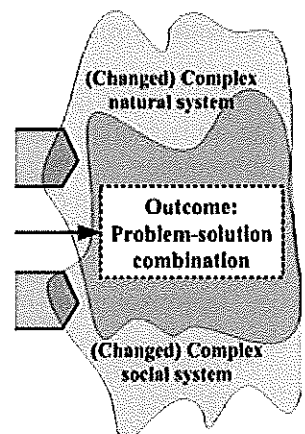
Bij de start van het proces is door het consortium een kennisbundel samengesteld. Hier zit de input (zie hierboven) en de zienswijze van actoren bij het begin van het proces (uit interviews) in verwerkt. De kennisbasis is in de loop van het proces steeds concreter geworden. In de kick off bijeenkomst is de kennisbundel en de informatie aan bod gekomen. Op basis hiervan bleek dat niet alle informatie voorhanden helder genoeg was. Vervolgens zijn enkele vragen geïnventariseerd die nog nadere uitwerking vergden. Deze zijn in de periode van medio september 2008 t/m mei 2009 beantwoord. In deze periode is door verschillende partijen kennis ontwikkeld en ingebracht, zowel door proces participanten als door experts (Grontmij, Alterra, Deltares). De vragen richtten zich onder andere op de oplossingsrichtingen en de haalbaarheid en betaalbaarheid hiervan. Op basis van de nieuwe informatie is toegewerkt naar het verkrijgen van overeenstemming over die nieuwe informatie. Uiteindelijk zijn per gebied scenario's opgesteld, op basis van de nieuwe informatie. Ter voorbereiding op de tweede bijeenkomst medio mei 2009 is een nieuwe notitie met de laatste stand van zaken aangaande de kennisbasis opgesteld waarin de synthese is gemaakt tussen de bestaande informatie, de antwoorden op de vragen en de vertaling naar kansrijke toekomstige oplossingsrichtingen door middel van scenario's.

Percepties van actoren

Gedurende het gehele proces is er expliciete aandacht geweest voor de percepties van actoren. Op de eerste plaats is dit al opgepakt in de startfase van het project door middel van interviews. De zienswijze van actoren op het gebied van kansen, knelpunten en randvoorwaarden zijn in de kennisbundel opgenomen (die is opgesteld ten behoeve van de kick off bijeenkomst 9 september 2008). Daarnaast hebben er verschillende overleggen, bijeenkomsten, werkgroepen en dergelijke plaatsgevonden waarbij de actoren hun percepties konden uiten. Zo hebben de actoren hun percepties ingebracht tijdens de kick off bijeenkomst, d.m.v. het benoemen kennisvragen. Daarna heeft heel lang de nadruk gelegen op kennisontwikkeling ten behoeve van de oplossingsrichtingen. Een belangrijke stap in het proces is het opstellen van de scenario's, maar ook het sturingsprotocol voor de waterverdeling. Ook hier zijn actoren nauw bij betrokken geweest en deze is mede door hen ontwikkeld.

Outcome

In het proces zijn de eerste contouren van de outcome zichtbaar. Op basis van de tweede bijeenkomst is geconcludeerd dat de actoren het eens zijn over de *inhoud* van voorgestelde oplossingsrichtingen. Er is echter nog wel een processlag nodig waar het gaat om de vertaling naar *kostendragerschap* per oplossingsrichting: wie betaalt wat. In de tweede bijeenkomst zijn aanvullende vragen gesteld en is gezegd dat er een derde bijeenkomst komt (zie bijlage E).

4.6.2 Probleempercepties

In de pilot is gebleken dat de belangen van actoren sterk verschillen. Sommige partijen worden in hun bestaanszekerheid beïnvloed (met name de agrariërs) voor andere partijen geldt dat zij meer een breed belang (natuur en milieu) danwel algemeen belang (met name overheden) vertegenwoordigen.

Voor wat betreft de belangen, achtergronden en percepties zijn de volgende observaties gedaan:

1. In het proces is cognitief leren zichtbaar. Bij de actoren is gedurende het proces meer kennis en inzicht ontstaan over het natuurlijke watersysteem, de huidige en toekomstige watervraag en het huidige en toekomstige wateraanbod. Tevens is er in de vertaling naar kansrijke oplossingsrichtingen door actoren meegedacht en meegewerkt aan het opstellen van scenario's per gebied.
2. Het cognitief leren is gestimuleerd doordat de percepties expliciet zijn verwoord in verschillende documenten. Daardoor is het open en transparant gecommuniceerd en tevens gekoppeld aan de beschikbare informatie. De actoren hebben hierdoor de kans dit open met elkaar te bespreken en te werken aan de kennisbasis, waarbij zo nodig nieuwe kennis ontstaat.
3. In het proces is strategisch leren zichtbaar. De partijen hebben door middel van verschillende bijeenkomsten met elkaar van gedachten gewisseld en gediscussieerd over de informatie en oplossingsrichtingen. Hierbij hebben partijen gezien in hoeverre er sprake is afhankelijkheden onderling van kansen voor synergie.
4. Het strategisch leren is gestimuleerd door de verschillende actoren in bijeenkomsten bij elkaar te brengen. Zo blijkt dat ook binnen één groep van een zelfde type actor strategisch leren van belang is. Elk gebied heeft zijn eigen kenmerken en ook binnen één actor kunnen daarmee de belangen verschillen. Het zoeken naar een gezamenlijke kennisbasis om in het proces met één mond te kunnen spreken is van belang. Daarnaast geldt dat ook tussen actoren uitwisseling essentieel is. Zo ontstaat inzicht in elkaars belangen en wordt bewust gezocht naar synergie.

Op basis van bovenstaande concluderen we dat er in de pilot verschillende stappen gezet zijn waarbij *social learning* aan de orde is.

4.6.3 Ontwikkeling van uitkomsten

De ontwikkeling van uitkomsten is het resultaat van de interactie in het proces, de ontwikkelde kennisbasis en de ontwikkeling van percepties bij actoren. Deze onderdelen kunnen als volgt gekenmerkt worden:

1. De interactie heeft bijgedragen in de acceptatie en uitwisseling van de beschikbare kennis en de ontwikkeling van nieuwe kennis. De kennis is voorafgaand en tijdens bijeenkomsten ingebracht, besproken en bediscussieerd. Dit is vervolgens aangevuld danwel aangescherpt. Met name de interactie rondom de kennisbasis, bijvoorbeeld in de werkgroep protocol, heeft geleid tot aanpassing en ontwikkeling van de actor percepties. Daarbij heeft het transparant maken van verschillen, het bediscussiëren van mogelijkheden en het zoeken naar synergie voorop gestaan.
2. In het interactieve proces is gebruik gemaakt van bestaande werkvormen & instrumenten: actoranalyse, brainstormen, excursie, gebiedsanalyse (kennisbundel) en interviews.
3. De ontwikkelde kennisbasis is enerzijds opgebouwd uit wetenschappelijke kennis, uit praktijk kennis en uit kennis die actoren vanuit hun eigen expertise hebben ingebracht. In het proces is sterk getrechterd gewerkt richting het vinden van haalbare en betaalbare

oplossingsrichtingen. De actoren hebben in het proces hier ook sterk op gestuurd door hun belangen daarin naar voren te brengen en te delen.

4. De ontwikkeling van percepties bij actoren is met name gericht op het toewerken naar een gedeeld inzicht en instemming over de één of meerdere gedragen oplossingsrichtingen. De actoren hebben dit belang erkend en dit is ook terug te zien in de wijze waarop de percepties zich hebben ontwikkeld. Er is een goede stap gezet in het – inhoudelijk – ontwikkelen van de oplossingsrichtingen. Het kostendragerschap is daarbij nog wel een te nemen horde om de 'gedragen oplossingsrichting' finaal te maken.

5 Analyse

In hoofdstuk 2 zijn de lessen en aanbevelingen geschetst uit de eerste pilot die voor de tweede pilot als uitgangspunt genomen zijn voor de validatie. In dit hoofdstuk komen we op deze lessen terug door te kijken in hoeverre de lessen en aanbevelingen zijn toegepast tijdens het proces van de pilot. Dit hoofdstuk beschrijft de lessen in de volgende indeling: proces, sturing op voorkeursalternatief, informatie in het proces en context.

5.1 Proces

Er is een aantal lessen geformuleerd voor het proces. Hieronder staan deze lessen genoemd en is aangegeven hoe hier in de pilot mee omgegaan is.

Les 1: Neem het gezamenlijke gebiedsbezoek standaard op in het proces.

- Er is een gezamenlijk gebiedsbezoek opgenomen in het proces. In tegenstelling tot pilot 1 is dit meteen bij de kick off bijeenkomst gedaan, dit was door de begeleidingscommissie Brede Discussie besloten. Het nadeel van een gebiedsbezoek vroeg in het proces is dat je nog niet echt de inhoud kunt uitdiepen, omdat er nog geen kick off van het proces geweest is en de 'pijnpunten' nog niet naar boven zijn gekomen.
- Tijdens het gebiedsbezoek is er een breder programma uitgevoerd dan bij pilot 1. Zo zijn naast de bedrijven ook locaties van oplossingsrichtingen (doorstroombekken, Spuikom, RWZI) bezocht.
- Het gebiedsbezoek had minder impact dan in de eerste pilot van Tholen/St. Philipsland. Daar werden natuurorganisaties door de agrariërs overtuigd dat ze echt efficiënt met hun water omgaan. Wel werd de fruitteelt op Zuid-Beveland als heel vernieuwend ervaren, doordat ze gebruik maken van bekkens en druppelbevloeiing.
- We concluderen dat een gebiedsbezoek nuttig blijft als kennismaking met het gebied en elkaar. Daarbij kan wel expliciet nagedacht worden over het doel van het gebiedsbezoek: een focus op formele c.q. inhoudelijke invulling of informele invulling en meer gericht op kennismaking als focus in het proces. Ook is het afhankelijk van of de partijen elkaar al kennen of nog niet in hoeverre er meer uit het gebiedsbezoek te halen valt of niet.

Les 2: Trek extra tijd uit voor het vergroten van bestuurlijk commitment.

- In pilot 2 was er, tijdens het proces, meer bestuurlijk commitment vanuit de Provincies. Er waren drie bestuurlijke momenten tijdens het proces:
  - Beide gedeputeerden waren aanwezig bij de kick off bijeenkomst. Dhr. Hamelink (Zeeland) was er vanuit de stuurgroep Zuidwestelijke Delta en Dhr. Hoes (Brabant) vanuit de stuurgroep Water uit de Wal.
  - In april 2009 is er een presentatie gegeven aan de stuurgroep Water uit de Wal door het consortium.
  - Dhr. Hamelink (Zeeland) was ook in de tweede bijeenkomst aanwezig, mede namens dhr. Hoes (Noord-Brabant) en actief betrokken.
- In de begeleidingscommissie van de Brede Discussie heeft terugkoppeling plaatsgevonden vanuit de stuurgroep en projectgroep Water uit de Wal. Dit werd gedaan door de provincie Zeeland.
- Er liepen twee parallelle bestuurlijke sporen, namelijk Zuidwestelijke Delta en Water uit de Wal. Deze processen liepen door elkaar. Er werden gelijksoortige activiteiten uitgevoerd vanuit deze twee sporen. Een voorbeeld hiervan is het sturingsprotocol, deze activiteit is uiteindelijk gezamenlijk uitgevoerd door de werkgroep protocol.

- Er is vanuit het consortium weinig direct contact geweest met de stuurgroep Zuidwestelijke Delta. Wel is er contact geweest met Dhr. Hamelink (gedeputeerde Zeeland), die ook in de stuurgroep Zuidwestelijke Delta zit. Verder is er via de opdrachtgever regelmatig contact geweest met Dhr. Schrijnen, directeur programmabureau Zuidwestelijke Delta.
- De externe factoren en politieke besluiten zijn sterk afgeschermd voor het proces.
- Vanuit de rikspartijen is geen bestuurlijk commitment gegeven in het proces. VenW – DGW en Rijkswaterstaat en LNV hebben wel actief geparticipeerd in het proces.
- Er is extra tijd uitgetrokken voor dit aspect in pilot 2. De mate waarin het extra tijd kost is mede afhankelijk van de politieke en externe factoren die in het proces een rol spelen en of die worden afgeschermd of niet.

Les 3: Trek extra tijd uit voor het zorgvuldig omgaan met kennis en informatie.

- In dit proces is 'zorgvuldig' – door de deelnemers – geïnterpreteerd als 'uitputtend', in plaats van 'noodzakelijk' voor het proces.
- Het consortium had geen controle – wat betreft tijdsbesteding en invulling – op de kennisvragen die uitgezet werden, doordat dit vooral door procesparticipanten gebeurde (bv. waterschap bij het onderzoek naar het gebruik van effluent). De kennisvragen stonden echter wel vast. Die volgden uit de kick off bijeenkomst. Hier zijn tijdens het proces geen extra kennisvragen aan toegevoegd.
- Het consortium heeft een vertalende en verbindende rol vervuld bij het beantwoorden van de kennisvragen (bv. scenario's Grontmij en sturingsprotocol).
- Van te voren was kennisborging van Alterra en LEI, via LNV, vastgelegd.
- Er is bijvoorbeeld veel tijd besteed aan bijvoorbeeld de uitwerking van het begrip 'efficiënt watergebruik'. Hiervoor is overleg geweest met LNV en DGW, vervolgens is een gesprek geweest met LNV en ZLTO. Hierna heeft Alterra een document opgesteld en ook de ZLTO heeft namens de agrariërs een notitie uitgewerkt.
- Er is ook buiten het interactieve proces om gewerkt aan nieuwe informatie en kennis, zoals de memo van Deltares over de mogelijkheden van een andere invulling van effluent. Deze memo is in de laatste bijeenkomst ingebracht in het proces.
- De tussentijdse bijeenkomsten die het consortium met agrariërs en natuur- en milieuorganisaties had, maakte het mogelijk om informatie toe te lichten en feedback te krijgen op deze informatie.
- In de tweede bijeenkomst is een aantal nieuwe kennisvragen benoemd door de deelnemers.
- Er is veel extra tijd uitgetrokken voor het omgaan met kennis en informatie, meer dan voorzien was in de offerte fase. De periode van september 2008 t/m mei 2009 is benut voor de beantwoording van kennisvragen. In de offerte was hier maar twee maanden voor ingepland.

Les 4: Gebruik de 'wieberstructuur'; dit komt leren ten goede, omdat hierdoor duidelijke scheiding wordt aangebracht tussen de creatieve en de beslissingsfase.

- De 'wieberstructuur' is wel gebruikt, maar compacter dan in de eerste pilot. De kick off bijeenkomst bestond uit het presenteren van kansen en knelpunten, met name uit Water uit de Wal. In pilot 1 en in de offerte voor pilot 2 was dit verspreid over twee bijeenkomsten. Vervolgens werden in de interim periode (tussen bijeenkomst 1 en 2) kennisvragen, die in de kick off bijeenkomst door de deelnemers aangedragen werden, beantwoord en scenario's gebouwd. In de tweede bijeenkomst vond de goedkeuring van scenario's plaats.

- De communicatie over de wieberstructuur is in de tweede pilot tijdens het proces minder expliciet aan bod gekomen dan tijdens de eerste pilot. Het is impliciet wel benut als rode draad door het proces (zie vorig punt).
- Het is een minder interactief proces geworden doordat de begeleidingscommissie hierop stuurde. Zij wilde eerst alle informatie helder krijgen. Uiteindelijk heeft dit geen nadelig effect gehad op het proces zelf.

Les 5: Zorg voor een sterkere focus op diversiteit van opvattingen en kennis, waarbij ook stakeholders buiten het dominante systeem worden betrokken. Dit zal het leereffect van de discussie ten goede komen.

- In een memo (december 2006) geeft één van de consortiumleden de volgende reactie op deze les "... Dit waag ik te betwijfelen. Het had ook voor meer 'ruis' kunnen zorgen....Overigens hebben we wel altijd gezegd dat als er nog andere partijen van belang waren voor de discussie (dus eigenlijk ook tot het 'dominante' systeem behorend) deze konden worden uitgenodigd..."
- De relatie met het watervraagstuk stond centraal voor de keuze van deelnemers. Er zijn alleen mensen betrokken die direct geraakt worden door het zoetwater vraagstuk.
- De selectie was wel divers, bijvoorbeeld doordat de golfclub (toekomstige watervrager) en waterbedrijven (wateraanbieder) ook deel namen.
- De selectie is besproken met de begeleidingscommissie.
- Het consortium heeft er voor gekozen om te blijven het oorspronkelijke standpunt om alleen direct betrokkenen deel te laten nemen. Naar het idee van het consortium is dit bepalend voor het leereffect.
- Mogelijk dat deze les wel toepasbaar is op innovatieprocessen, omdat dan juist de breedte van partijen, belangen en inzichten meegenomen dienen te worden. In deze pilots gaat het echter om een gericht vraag rondom zoetwatervoorziening.

Les 6: Het is van belang dat er ruime aandacht besteed wordt aan de settings van het proces. Het gaat hierbij om een aantal randvoorwaarden zoals: vertrouwen, commitment van de deelnemers en duidelijkheid over de relatie met gerelateerde processen.

- Bij de start van het project is met verschillende actoren interviews gehouden. Hierbij is expliciet ingegaan op het commitment van deelnemers en de relatie met andere processen.
- De rol van de begeleidingscommissie van de Brede Discussie was onder andere om het proces te ondersteunen en ook relaties met van belang zijnde gerelateerde processen te leggen, dit is ook zo ingevuld.
- Er is gewerkt aan het vertrouwen van partijen door ze vanaf het begin actief te betrekken bij het proces, gedurende het proces op de hoogte te houden en zo nodig tussentijds overleg te plegen, zoals gedaan is met bijvoorbeeld de agrariërs en natuur- en milieuorganisaties.

5.2 Sturing op voorkeursalternatief

Les 7: Tijdens de eerste fase dient duidelijk te worden welke rollen de verschillende partijen vervullen, welke inbreng ze in welk deel van het proces zullen hebben en vanuit welke verantwoordelijkheid ze werken.

- De rolverdeling en de verantwoordelijkheden van verschillende partijen is in de startfase afgekaart met de begeleidingscommissie.
- Tijdens het proces had de stuurgroep en projectgroep Water uit de Wal veel inbreng in het proces, terwijl de Brede Discussie formeel viel onder stuurgroep Zuidwestelijke Delta. Een voorbeeld hiervan is dat Evides – die in de stuurgroep Water uit de Wal zitten – op een gegeven moment aansloot bij de begeleidingscommissie voor de Brede Discussie,

terwijl zij daar formeel niet bij hoorden. Dit voorbeeld geeft aan dat deze processen door elkaar liepen en dat de verschillende rolverdelingen niet strikt gehanteerd.

Les 8: Zorg als gezamenlijke overheden dat het kader waarbinnen de oplossingsrichtingen gezocht worden beoordeeld kunnen worden zo helder mogelijk is. Zorg voor aanscherping waar nodig en stem onderling de inbreng in het proces af.

- Tijdens de kick off bijeenkomst voor de Brede Discussie schetste Dhr. Hamelink (gedeputeerde Zeeland) het kader vanuit de stuurgroep Zuidwestelijke Delta en Dhr. Hoes (gedeputeerde Noord-Brabant) vanuit Water uit de Wal. Water uit de Wal bracht een aantal oplossingsrichtingen in het proces.
- Een voorbeeld van een aanscherping tijdens het proces is de oplossingsrichting Spuikom. Deze was eerst niet in beeld als korte termijn oplossing, maar toen het gebruik van effluent onzeker werd kwam dit wel in beeld en is het uiteindelijk zelfs overgenomen in het advies (uitkomst tweede bijeenkomst). Door de presentatie van het consortium bij de stuurgroep Water uit de Wal (april 2009) en de agrariërs (mei 2009) is het kader aangescherpt.
- Tijdens het proces bleek de uitwerking van de oplossingsrichtingen op nieuwe inzichten te stuiten. Zo gaf het waterschap Zeeuwse Eilanden aan dat effluent met een derde trapzuivering voor haar niet verder in beeld is. Uiteindelijk is in de tweede bijeenkomst afgesproken dat in ieder geval meer onderzoek nodig is.

Les 9: Betrek tijdens het voeren van de discussie het bestuurlijk niveau door tussentijds instemming te vragen voor de stappen die gezet worden.

- De inbreng van de gedeputeerden tijdens de bijeenkomsten voor de Brede Discussie is voorbereid door het consortium in overleg met de ambtenaren van de provincies.
- Tijdens het proces vond afstemming plaats met het bestuurlijk niveau via de projectgroep Water uit de Wal.
- Er heeft een discussie op bestuurlijk niveau plaats gevonden door de presentatie van het consortium bij de stuurgroep Water uit de Wal (april 2009).

Les 10: Wees als procesbegeleider alert op een goede inbreng van alle partijen.

- De procesbegeleider van de kick off bijeenkomst (Adriaan Slob) heeft alle partijen benoemd en expliciet gevraagd naar hun inbreng.
- De tussentijdse bijeenkomsten met de agrariërs en natuur- en milieuorganisaties hebben ervoor gezorgd dat zij tijdens het proces hun inbreng konden hebben.
- In de tweede bijeenkomst werd gewerkt in parallelle sessies. Op deze manier vindt er meer interactie plaats en werd er gezorgd voor een goede inbreng van alle partijen.
- Tijdens het proces is er – waar nodig – extra contact gezocht met partijen (bv. LNV en DGW).

5.3 Informatie in het proces

Les 11: Benoem bij alle relevante partijen vooraf aanspreekpunten die snel toegang hebben tot de kennis die binnen hun organisatie aanwezig is.

Dit is gebeurd tijdens de eerste begeleidingscommissie bijeenkomst.

Les 12: Wees als opdrachtnemer zo transparant mogelijk: deel inhoudelijke informatie met alle partijen, lever onderbouwingen aan, verwijst naar bronnen en communiceer over de wijze waarop informatie wordt gebruikt.

- Er zijn twee belangrijke kennisdocumenten gebruikt tijdens het proces: de kennisbundel, uitgereikt voorafgaand aan de kick off bijeenkomst; en de notitie ter beantwoording van de kennisvragen (uit de kick off), uitgereikt voorafgaand aan de tweede bijeenkomst.

Les 13: Een dialoogproces vraagt om een focus op argumentatie van alternatieve opties.

Alle alternatieven zijn in de notitie beargumenteerd, waarom ze wel of niet van toepassing zijn. Tevens is, toen dat aan de orde was, een alternatief toegevoegd voor de korte termijn, namelijk die van Spuikom. Dit is op verzoek van de agrariërs gebeurd en bevestigd tijdens de tweede bijeenkomst.

5.4 Context

Les 14: Verlies het bredere plaatje / context niet uit het oog. Vind een goede verhouding praktische/pragmatische richtingen en een optimale oplossing voor de gehele Delta.

- Oplossingsrichtingen zijn ingebracht in het integratieproces van de Zuidwestelijke Delta.
- Voor de Spuikom is de koppeling gelegd met WB21.
- Het Nationaal Waterplan is een belangrijk ijkpunt geweest in de context. Uitkomsten van de tweede bijeenkomst zijn inbreng geweest in het Nationaal Waterplan.
- De afbakening van het proces werd nu soms te nauw gelegd. Bijvoorbeeld: Effluent is voor dit gebied misschien niet haalbaar, maar kan in het perspectief van de hele Delta of heel Nederland wel een oplossing zijn.

Les 15: Plaats de discussie in het kader van de planstudie Volkerak-Zoommeer of wacht tot de planstudie is afgerond. Start in het laatste geval in gebieden die geen relatie hebben met het Volkerak-Zoommeer.

- Dit is gebeurd en benoemd door dhr. Hamelink tijdens de kick off en tweede bijeenkomst.
- Het wordt ook aangehaald door natuur- en milieuorganisaties als motivatie om mee te doen tijdens het proces.